

వల్లభమంత్రి

విశ్వనాథ సత్యనారాయణ

అదర్శగ్రంథమండలి, విజయవాడ

ఆదర్శప్రచురణ
తో లి కూ ర్పు
నవంబరు 1958
ము ద్ర ణ :
వి క్ట రీ ప్రెస్.
వి జ య వా డ

పేల రు. 3-00

వల్లభమంత్రి

వల్లభమంత్రి

పు నా ది

౧

“లోకములోఁ దండ్రుకొడుకులు భార్యాభర్తలు అన్నదమ్ములుగా సన్నిహితబంధువులున్నారు. దూరబంధువులుందురు. మిత్రులుందురు. పరిచితులుందురు. ఎఱుగనివారు కూడ నుందురు. పరమసన్నిహితులైన తండ్రుకొడుకులనుధ్య నన్నదమ్ములనుధ్య విరోధమంకురించి యెఱుఁగనిపరమవిరోధుల నడుమఁ గ్రోధభావ మెంత విజృంభించునో యంత విజృంభించి నపుడు విజృంభించఁగలయవ్వుడు లోకముయొక్క స్వరూప మిట్టిదని చెప్పట యెట్లు? తండ్రు వేఱపెండ్లి యాడినాడు. మొదటి సంబంధపుకొడుకు తనభాగము తనకుఁ బంచిపెట్టుచున్నాఁడు. అట్టికొడుకుతో విరోధము పెట్టికొనుటయేకాదు; వానిని ఛంపించిన తండ్రులున్నారు. ఒక తల్లి తన సుసారమునంతయుఁ ద్రవ్వీ కూతునకుఁ బెట్టుచుండును. మగఁడు తానుగీచినగీటుదాటఁడు. వారికొక్కఁడే కొడుకు, వానికిఁ గష్టము వేసెను. చివఱకుఁ దనకు దినుట కేమియు మిగులదనిపించెను. తల్లితో నన్నాఁడు. ఆరాత్రి పూట తల్లి తండ్రులిద్దఱును గలిసి వానినిఁ జంపినారు. ఇట్టికథలు సృష్టిలో వేసకు వేలు కలపు తెలియనివారు కొందఱు నమ్మరు. ఇట్లు జరుగునా? ఇది యసంభవమందురు. ఇట్లు జరుగునాయన్న

ప్రశ్న యెచ్చటినుండి పుట్టుచున్నది. ఆ ప్రశ్న వేసినవాని పరిమితానుభవమునుండి పుట్టుచున్నది. వానిమనస్సు వేటు. వానియనుభవము వేటుగాఁ జెప్పరాదు. ఇది రెండు నొక్కటే. అనుభవాతీతమయిన విషయమును మనస్సుతో నాలోచించఁగలవానికి సృష్టిలో నిది జరుగు, నిది జరుగదను సందియముండదు. వాఁడు మనస్సుతో దేని నాలోచించును? లోకమునందలి మనస్సు నాలోచించును. ఆ మనస్సుయొక్క లక్షణ మాలోచించును.

మనస్సనగా నేమి? ఒకజీవుఁడు తాను జన్మయెత్తి యీ లోకమును బాపుకొందమని చేసెడి యూహలనముదాయము. లోకమును బాపుకొనుట యనగాఁ గాంతాకనకములను సమకూర్చికొనుట. ఎన్నివిధములుగా సుఖమును సంపాదించవచ్చునని యతఁ డూహించునో యన్నిచూర్గముల నంగలువేయుట, బారలుసాచుట. అంగవేయుచున్నాఁడు. ఆ క్రింద గోయియున్న దేమోయన్న విచారణకూడ లేదు. ఒక్కొక్కపు డంగవేయును. గోతిలోఁబడును. ఈస్థితిలో మానవులలోరెండువిధములు. ఒకఁడు తన పేరాసకొలది ముందు వెనుకలు విచారించక యంగవేయును. ఆ మొదటివాని యాశకంటె నెక్కువయాశ యున్నను మఱి యొకఁడు విచారించి కాలుజాఱనిలక్షణము చూచికొని యంగవేయును. ఇద్దఱును దుర్నితీవరులే. వ్యామోహితమనస్కులే. రెండవవానిని లోకము వివేకియనును. వానికి చాల పేరులు కలవు. నిర్వాహకుఁడు, సమర్థుఁడు, ప్రతిభాశాలి. ఒక్కొక్కప్పుడతఁడే మహామంత్రి. మహామంత్రియనుటతోడనే స్వక్తిగతమయిన దుర్నితీ పోయి, తన రాజునకుసంబంధించిన క్షేమము

కొఱకు ప్రదర్శించిన నీతికలవాడై యొకగొప్పతనము ప్రాప్తించుచున్నది లోకములో సత్కార్యమైన నసత్కార్యమైన స్వార్థము కొఱకు చేసినచో దానిని లోకము మెచ్చుకొనదు. పరార్థము కొఱకు చేసినచో లోకము మెచ్చుకొనును. ఇతరులమేలు కొఱకు చేసిన దుర్నీతి నీతియై తన మేలుకొఱకు చేసినది నీతి కాదా? ఇట్లు పరిగణించులోకము లోకక్షేమమును వాంఛించుచున్నది. లోకమనుటతోడనే యా వ్యక్తిని మనహాయింపి తక్కిన సర్వజనులను లెక్కకట్టుచుండును. ఆ వ్యక్తియు లోకమే కదా! ప్రతివాడును స్వాపేక్షయా లోకముకాదు, పరాపేక్షయా లోకము. ఇది దేనిని స్థాపించుచున్నది? వ్యక్తి యొక్క స్వతంత్రస్థితిని స్థాపించుచున్నది. సర్వస్థితికి మూల భూతిమయినది వ్యక్తియన్న విషయమును స్థాపించుచున్నది. ఈ వ్యక్తులయొక్క సమాహారము లోకము. లోకోపకారము, లోకక్షేమము మొదలైన శబ్దముల యర్థవివరణమునందుఁ గర్త ప్రత్యేకస్థానమువహించి తదితరులందఱు లోకమగుచున్నారు. సంఘమునకు జరిగిన మేలులో కర్తకూడ పాలుపంచుకొనుట లేదా? పంచుకొనినపుడు లోకము. కార్యకరణమునందు లోక భిన్నుఁడు. ఈ విభేదమునందలి సూక్ష్మతచేతఁ బరులక్షేమము కొఱకు చేసినదుర్నీతియందు దుర్నీతిశంక నివారితమగుచున్నది. ఇచట మరియొకప్రశ్న. ఈ ప్రశ్నయే సరిగా రామాద్యవతారములందుఁ గూడఁ బుట్టుచున్నది. పరులకు మేలుచేయుట కొక హింసాకార్యము చేయఁబడుచున్నది. లోకము దానియందుఁ దూష్టింభావము వహించుచున్నది. తూష్టింభావమేకాదు; ప్రశంసించుచున్నది. లోకమునకు సంబంధించినంతవఱకు బాగుగనే

యున్నది. పరలోకమునకు సంబంధించినభాగమునం దేమగును? పరలోకవిషయమునరెండుభావములు. ఈశ్వరుడే సర్వకర్తయని యొకభావము. కర్మ సర్వహేతుకమని యొకభావము. ఈశ్వరునే యంగీకరించినచో నతడుకూడ నీ పరోపకారమును బుణ్యకర్మగా స్వీకరించి దానియందుఁగల హింసాభాగమును మన్నించవచ్చును. అప్పు డతడుకూడ లోకమువంటివాడే యగును. అతనియం దెక్కువ వైశిష్ట్యముండదు. అతడు పరమేశ్వరుఁడు కనుక నతని యిష్టమువచ్చినట్లు చేయువాఁడు; కనుక నతడుచేసిన దానికిఁ బ్రతి లేదు కనుక లోకమూరకుండును. కాదు; కర్మయే ప్రధానము చేసిన ప్రతికర్మకు ఫలిత ముండితీరవలయును. లేనిచో నే కార్యకారణభావము ననుసరించి సర్వసృష్టియు జరుగుచున్నదో యా కార్యకారణభావమునకు వైయర్థ్యము కలుగును. ఇది సృష్టియందు దృశ్యమానమైన విషయము కాదు. పరమేశ్వరుఁడు వేఱు, సృష్టివేఱు. ఆ పరమేశ్వరుఁ డీ సృష్టిని పాలించును. అతని ధర్మస్వభావములు వేఱు. ఈ సృష్టియొక్క ధర్మస్వభావములు వేఱు. అనినచో పరమేశ్వరుఁడు తనకంటె భిన్నమయిన యీ సృష్టి నెచ్చటనుండి తెచ్చెనన్న ప్రశ్న పుట్టును. తనకంటె భిన్నమయిన యొక సృష్టిచేసినవాడు తనకంటె భిన్నమయిన లక్షసృష్టులు చేయవచ్చును. సర్వమతములు పరమేశ్వరుడు సృష్టించి జేసి దానియం దతడు ప్రవేశించెననియో యంతర్యామిగా నుండెననియో చెప్పుచున్నవి. పరమేశ్వర విషయముననే పెడవాదము చేయవచ్చును. ఆ పరమేశ్వరుఁడు మనుష్యబుద్ధికల్పితుఁడు. వాడులేనేలేడని. అప్పుడుమఱియును సులువు. ఏ కార్యకారణభావము లోకమునందు సర్వత్ర దృశ్య

మానమగుచున్నదో యా కార్యకారణభావము సర్వత్ర పట్టి తీరవలయును. ఇతరులమేలుకోసము హింసచేసినను, మేలుచేసిన దానికి సత్ఫలము కలిగినట్లు హింసచేసినదానికి నసత్ఫలము కలుగవలయును ఈ సదసత్ఫలములు ప్రత్యక్షములా? అప్రత్యక్షములా? ఫలము సద్యఃఫలము-దూరఫలము ద్విధా కనిపించుచున్నది. సద్యఃఫలమే ఫలము దూరఫలితమయినది సమన్వయముచేతఁ జెప్పఁబడుచున్నది కాని విశ్వసించుటకు వీలులేదన్నచో సర్వకార్యములకు సద్యఃఫలము కనిపించుట లేదు. అప్పుడు కార్యకారణభావమునందు వైయర్థ్యముభాసించు చున్నది. దూరఫలితము సమన్వయముచేతనే భాసించును. ఈ సమన్వయముచేత భాసించిన దూరఫలితమునకుఁ దద్దూర భూత కాలకృతకార్యమునకు సంబంధములేదనుట నాస్తికమతమునకు మొదటిమెట్టు. చివఱకుఁ బర్యాయోచించినచో నాస్తికమత మొప్పుకొననిది కార్యకారణభావమగుచున్నది. ఆ నాస్తికుఁడు కూడ సద్యఃఫలితమునందు ఫలితత్వ మంగీకరించి దూరఫలితము నందు దాని నంగీకరింపనిచో సృష్టిగమనము నియతఫలము కాక యధేచ్ఛావర్తి కావలసివచ్చును. అది వానికైన నసభిప్రేతమే యగును.

అందుకనియే రామచంద్రుఁడు పరమేశ్వరుఁడై లోక జేమముకొఱకు దానవసంహారముచేసెను. వాలివధము కావించెను. వాలివధఫలితముగాఁ గృష్ణజన్మము నందెను. కిరాత శరతాడితుఁడయ్యెను. శ్రీరామచంద్రుఁడు చేసిన పుణ్యకార్యములకు ఫలితములేదు. ఆయన పరమేశ్వరుఁడు కనుక, సర్వపుణ్య ఫలితము పరమేశ్వరమహస్సునం దంతర్భూతమై యుండును

కనుక, ఆయనచేసినకర్మకు ఫలితము పుట్టినది. ఇచ్చట మఱల నొకప్రశ్న. రామావతారమునందుఁజేసిన వాలివధాదికార్యములకు ఫలితముపుట్టినచోఁ గృష్ణావతారమునందుఁ జేసినకార్యములకు ఫలితము పుట్టదా? కృష్ణావతారమునందుఁ జేసినకార్యములకు ఫలితము పుట్టినట్లులేదే! ఇచ్చటనే యా రెండవతారముల భేదము. ఆయన మాయామానుషవిగ్రహుఁడు. ఈయన లీలామానుషవిగ్రహుడు. శ్రీరామచంద్రునియందు అద్యస్తలక్షణమున్నది. కృష్ణునియందు లేదు. ఇది యద్వైతమతమునందలి పరమరహస్యము.

ఒక మహామంత్రయొక్క నీతి విమర్శించునపు డేతన్నీ మాంసావిచారము చేయవలసియున్నది. ముద్రారాక్షసమున రాక్షస చాణక్య లిద్దఱున్నారు. ఇద్దఱు మహామంత్రులు. తమ రాజయొక్క రాజ్యము నిలఁబెట్టుకొనుటకు వారు చేసినపనులు దుర్మితకరములు కావనుటకు వీలొలేదు. ఇద్దఱు హింసాకాండము నెఱపినవారే. రాజ్యమునందుఁ బ్రజలయొక్క ఖేనుము పరిపాలించునపుడు హింసాదూరముగాఁ బ్రవర్తించవచ్చును. పరరాజుతో యుద్ధముకలిగినపుడు తనరాజ్యము పోకుండఁ గాపాడుకోవలసినపుడు హింసావ్యపేతదృష్టి పట్టి తార్కికదృష్టి. పరమార్థదృష్టి వేఱు. వ్యావహారికదృష్టి వేఱు. సర్వము పారమార్థికదృష్టితోఁ జేసినచో వ్యవహారమే లేదు. లోకమే లేదు. చేయుట యన్నదే లేదు. లీలామానుషవిగ్రహుఁడయిన శ్రీకృష్ణదేవుఁడు చేసినట్లు చేయవచ్చును కదా యన్నచోఁ జేయవచ్చును. అపుడందఱు శ్రీకృష్ణులే. శ్రీకృష్ణుఁ డవతరించినది ధర్మసంస్థాపనముకొఱకు, శిష్టరక్షణము-అశిష్టశిక్షణముకొఱకు. శిష్టులు అశిష్టులు

ధర్మము నివియన్నియు నధ్యస్తభాగములోనివి. అనధ్యస్త మయిన శుద్ధచైతన్యము శ్రీకృష్ణుడేపుడు. అందఱు నట్టివారయి నచో నవతారమే యక్కఱలేదు. లోకమే లేదు.

నుంతులుందురు. ఒకఁడు జాని. మఱియొకఁడజాని. ఈ హింసాకాండ మజానిని బాధించినట్లు జానిని బాధించదు. మరి యొక విషయము. ఈ పుణ్యపాపవిమర్శనము వేఱు. కావ్యము వేఱు. కావ్యమునందుఁ బాపులు, పుణ్యవంతులు, నాయకుఁడు, ప్రతినిాయకుఁడు. తత్త్వన్ని వేళములు వీనియొక్క పర్యాయలో చనచేత మనస్సునకుఁ గలిగెడి చమత్కారము, తన్మయత, రస భావములు ప్రధానమగును. అచ్చట నీతి దుర్నితలు విచారించి నచో విచారించవచ్చును గాని, లోకమునందలి వ్యక్తియొక్క శీలవిచారణవలెఁ జేయరాదు. కావ్యగతపాత్రశీలము విచారణము రసభావాదులయందుఁ బర్యవసించుటకుఁ బనికివచ్చును. లోకగతవ్యక్తులయొక్క శీలపరిశీలనము వాని పుణ్యపాపముల వివక్షతకొఱకు చేయునది. ఈరెంటికిఁ జాలభేదమున్నది. మఱియుఁ బాపముకూడఁ బరహింసను బుద్ధిపూర్వకముగఁ జేయుటవలన వచ్చెడిది వేఱు. తన్నెవఁడో హింసింపవచ్చినపుడు తన్నుఁదా రక్షించుకొనుటకుఁ జేసినహింస వేఱు. అది హింసయే కాదనుటకు వీలులేదు తన్నెవఁడో చంపవచ్చినపుడు చంపనిమ్మని యూరకున్నచో నూరకుండును. అల్లూరకున్నవానికిని తన్నుఁదా రక్షించుకొనుటకుఁ జంపవచ్చినవానినిఁ జంపినవానికిని భేదము లేకపోవలసివచ్చును.

కనుక క్లిష్టపరిస్థితులయందు పాపాలపత పుణ్యాధికత విచారించి సత్పురుషులు చేయుదురు” అని యూరకున్నాఁడు

గౌరీపతిశాస్త్రి. తత్రత్యులయిన తక్కిన నలువురును నింత సేపు మాటాడకుండ నూరకున్నారు. గౌరీపతిశాస్త్రి షట్చక్ర వేత్త. మహాపండితుడు. మంత్రియింటికి యాచార్యము వచ్చినాడు. యాచకు లెవరువచ్చినను రాజుగారియింటికిఁ బోరు. మంత్రియింటికి వత్తురు. మంత్రి నిర్ధనికుడు, మహాదాత. ఆయనదాతృత్వము మంత్రిత్వముచేత సాగుచున్నది. ఆయన ధనవంతుడో నిర్ధనికుడో యెవరికిని దెలియదు. ఆసంగతి తెలిసినవాడు హంగరాజుకొక్కడే. హంగరాజునకు మంత్రియన్నచోఁ బరమగౌరవము. మఱియుఁ బరమ ద్వేషము. వల్లభుఁ డున్నంత వరికు తనయాటలు సాగవు. వల్లభుని చంపించుటకుగూడఁ బ్రయత్నములు చేసెను. వల్లభుని చంపించినచో రాజ్యములో విప్లవము బయలుదేరును. హంగరాజునకైనను వల్లభునిఁ జంపింపవలయుననిలేదు. అతనిని యాపజ్జీవకారాగారమునం దుంచవలయునని అది చేయుటకు మొదలే ధర్మము లేదు.

హంగరాజు రాజపుత్రులకు మేనమామ. రాజపుత్రులిద్దఱు. ఈ రాజకుమారులతండ్రి చనిపోయెను. ఆయన ధర్మాత్ముడు. వేదవేదాంగములు చదివినవాడు. మహాతపస్వి. ఆయన బ్రదికియుండఁగాఁ బ్రజలు తాము రామరాజ్యములో నున్నామనుకొనిరి. ఆ రాజు మరణించునాటికి హంగరాజు దగ్గఱ నుండెను. మంత్రి దూర దేశమందుండెను. హంగరాజు రాజ్యాంగమంతయుఁ దనవశముచేసికొనెను. అది తన బావగారియిష్టమని వెలయించెను. అప్పటికి రాజపుత్రులిద్దఱు చిన్నవాండ్లు. పెద్దవాని కెనిమిదేండ్లు. రెండవవానికి నాలుగేండ్లు. ఆ పిల్లలకు మేనమామవద్ద చనవు. హంగరాజు సరియైన మేనమామ కాదు.

అసలు మేనమామయేకాడేమో! ఎందుచేతననగా రాజభార్య తండ్రి యొకర్తు నుంచికొనగా నామెకు గలిగినవాఁడు. ఆ తండ్రికి సంతానము లేకపోవుటవలన నితఁడే వారసుఁడై యీ రాజ్యమున కధికారియయ్యెను. ఆ రాజ్యము చిన్నది. పాడి పంటలు సమృద్ధిగాగల దేశముకాదు. కొంతదేశము. సముద్ర మునకుఁ జాల దూరమయిన దేశము. వానకురిసి సెలయేళ్లు పుట్టినచో పర్వతములలోఁ బ్రవహించి పర్వతదేశము దాటిన వెంటనే యున్నయెడారిలో నింకిపోవును. ఆ వర్షజలము నదీ రూపమే తాల్చుదు. సెలయేళ్ళవలెఁ గోసికొనిపోవును. ఆ గోసి కొనిచను ప్రవాహములు తాడిలోఁతున నుండును. ఒక కట్ట వేయుటకు నా నీటిని భూమిమీద మరలించుటకు వీలులేదు. ఒక వేళ సట్టిప్రయత్నముచేసినను జదునైన దేశము లేదు. నీరు ప్రవహించుటకు వీలులేదు. అన్నియు మిట్టపల్లములు. ఒకచిన్న మడిచేసి నీరు ప్రవహింపఁజేయుటకే వీలులేదు కాని పర్వత పార్శ్వభాగములయందుఁ గొన్నిచోట్ల దున్ని సజ్జజొన్న రాగి మొదలైనవి పండింతురు. ఆ పంట యేమూలకునురాదు. దేశంలో నారణ్యకమయిన వృక్షసంపద యెక్కువ. అడవులు కొట్టి నచో బోలెడంత దారువు నచ్చును. అవి కొట్టి యీ సెల యేళ్ళలో వేయుదురు. కలపయంతయు నెడారిలో పచ్చి నిలు చును. అచ్చటనుండి పరదేశముల కెగుమతిసేయుదురు. ఆ దేశమునందు ద్రాక్షలు, అంజూర మొదలైన ఫలములు సమృద్ధిగాఁ బండును. వాని నెగుమతిచేయుదురు. పర్వతప్రాంత ములందలి జనులు యుద్ధకుశలులు, మోటువారు. సమీప దేశములమీఁదికి దండుపోదురు. గ్రామములమీఁదఁబడి దోచు

కొందురు. అచ్చటిప్రజల కీ మూఁడే వృత్తులు. కలపవర్తకము, పండ్లవర్తకము, దోపిడి. ఈ దేశమునకు హంగరాజు రాజు. హంగరాజు గొప్ప రాజనీతివేత్త. తంత్రజ్ఞుఁడు మానవసృష్టి యొక్క మనోధర్మమెఱిగినవాఁడు. తానీ రాజ్యాధికారము పూనినది మొదలు తన దేశము నెంతయో సుఖముచేసెను. తన దేశప్రజల కీ రాజ్యమునందు స్థావరము కల్పించెను. ఇచట నివసించుచున్న ప్రజలద్వారా తన పలుకుబడి వృద్ధిపఱచు కొనెను. తన దేశీయుల కున్నతోద్యోగముల నిచ్చెను. ఈ దేశస్థులు కొందఱికి మహాద్యోగము లిచ్చి తనమాట సాగించి కొనుచుండెను.

కాని చాలమంది దేశీయులకు హంగరాజున్నచో నిష్టము లేదు. తమ స్వాతంత్ర్యము హంగరాజు హరించెనని వారి యుద్దేశము. కాని యెవ్వరును పైకిచెప్పరు. హంగరాజు వల్లభమంత్రిని గాదనుటకు వీలులేదు. మహారాణి జీవించియున్నది. ఆమెకు వల్లభమంత్రిమీద విశ్వాసము. హంగరాజునకుఁ బలుకుబడి యెంతయున్నను ప్రజల యభిమానమంతయు మహారాణిమీద నున్నది. 'మహారాణి నేమిచేయుటకు వీలులేదు. అందుచేత మంత్రి నేమిచేయుటకు వీలులేదు.'

ఈ దేశీయులమతము వేఱు. హంగరాజుమతము వేఱు. హంగరాజుతండ్రి తోలుత నీ మతస్థుఁడే. ఆ ప్రజలు వేతేమత స్థులు. హంగరాజు రాజ్యమునకువచ్చినతరువాతఁ దాను ప్రజలమతమునే స్వీకరించెను. ఆ దేశములో రాజనియు బ్రజలనియు లేదు. రాజనినచో రాజు. గుంపులు గుంపులుగాఁ జేరి దోపిడిచేసి జీవించుజాతికి రాజేమిటి. రాజున్నది యొక విశ్వా

సము. రాజేశాదు. రాజస్థానీయుడైన సంతే. అది యొక విశ్వా
సము. సర్వమానవులకు నొక నీతి యున్నది. ప్రతివానికి నది
జన్మతః వచ్చును. తన చుట్టుపట్లఁగల పరిస్థితులచేత నది వృద్ధి
పొందును. ఎవఁడోయొకఁడు తమకునాయకుఁడనియోకులముపెద్ద
యనియో రాజనియో విశ్వసించి వానిచెప్పుచేతలలో మెలఁ
గుటకూడ మానవజాతిలక్షణ మనిపించును. లోకముల్లో
నున్న యధికారుల యధికారమంతయు నీ మానవలక్షణము
మీఁద సాగుచున్నది. ఎవఁడైనను స్వతంత్రుఁడు కాదన్నచో
నీ మానవసహజలక్షణముకల పలుమంది సాహాయ్యముతో
నా యధికారి స్వతంత్రించిన వీరిని శిక్షించి తనయధికారమును
నిలఁబెట్టికొనును. ఇట్టి స్వతంత్రులకు భీతికలుగును. ఆ సహజ
మయిన మానవజాతిబుద్ధియందుఁ గల సహజసేవాలక్షణము
నీరీతిగా వ్యాపించిన భయమును రెంటిని బురస్కరించుకొని
రాజు రాజగును. అధికారి యధికారియగును. నాగరకజాతుల
యందుఁగూడ మూలసూత్రమిదేయైనను నీ యాటవికజాతుల
యందు నీ మూలసూత్రము విస్పష్టముగా భాసించును. హంగ
రాజు తన రాజత్వమును వృద్ధిపొందించుకొనుటకుఁ దన మేన
యల్లుండ రాజ్యమును జక్కగా వినియోగపఱచుకొనెను.
పూర్వము తన దేశములో హంగరాజు రాజనగారాజు. అంతే.
ఇప్పుడు యథార్థముగా రాజు. ఆ దేశములోనున్న పలుమంది
కిక్కడ వృత్తులు. ఈ దేశముయొక్క ధనము సమృద్ధిగా నా
దేశమునకుఁ బోవుటచేత నచటి ప్రజలు పూర్వములేని భోగ
ముల ననుభవించుచున్నారు. పెద్దపెద్ద మేడలు నిర్మించు
కొన్నారు. చాలదేశము చదునుచేసికొన్నారు. పంటలుపండుట

యసంభవమున్న దేశములోఁ గొన్ని పంటలు పండించుచున్నారు. పూర్వము వట్టి కలవయుఁ బండ్లునుమాత్రమే వర్తకముగాఁగల దేశము నేడు సర్వద్రవ్యములతో వర్తకముచేయుచున్నది. ఈ దేశమునందు పండినపంటలు నిక్కడి ఖనిజములు మొదలయిన సర్వద్రవ్యములు హంగరాజదేశమునకుఁ బోయి యుచుంటినుండి తదితర దేశములకుఁ బోవలయును. హంగరాజమునో మేధాశాలి.

అతని మేనల్లుండొకడు నేడు బుద్ధిరుంతులయినారు. వారికి వయసువచ్చినది. పెద్దవానికి శాత్రుయొడ్డ వయస్సు. రెండవవాని కిరువది దాటినది. హంగరాజమున్నెప్పుడో పెద్దవానికి రాజ్యమిచ్చి తాను తొలగవలసినవాడు. అతడు తొలగలేదు. రాజ్యము పెద్దవానిదా? చిన్నవానిదా యన్న ప్రశ్న పుట్టించినాడు. చిన్నవానిదే నప్పటికే వానికిని వయస్సురానేవచ్చినది. అతనికప్పగించి పోవచ్చును. అచ్చట పరమనాకప్రశ్న పుట్టించినాడు. చిన్నవాడు మేనమామ యెంత చెప్పినచో నంత. అతడు మేనమామమతమును స్వీకరించినాడు. రాజ్యము తనదే. తన బదులే మేనమామ రాజ్యముచేయుచున్నాడని యతనిచేతఁ జెప్పించినాడు. అన్నాదమ్ములకుఁ బడదు. తమ్ముడి పరమతమును స్వీకరించుట యన్నకేమియు గిట్టదు. కాని తమ్ముడన్నచో మిక్కిలిప్రేమ. రక్తస్పర్శము చాలచెడ్డది. తమ్ముడో కొడుకో మేనల్లుడో పరమతమును స్వీకరించును. ఆ మతమును స్వీకరించినవారీ యిండ్లలో భోజనముచేయుటకుఁగూడఁ దగరు. వారి యాచారము లంత భిన్నములు. ఆ పరమతస్థుని వాకిటిలోనికిఁగూడ రానీయరు. వచ్చినచోఁ దాము మైలపడి పోయితి మనుకొందురు. అట్టిస్థితిలో నా పరమతస్వీకరణము

చేసిన బంధువునకు రహస్యముగా వంటయింటిలో నడ్డింతురు. కార్యకరామతులన్నింటికి వాడును, వానిపరజాతిభార్యయు వచ్చి పాల్గొందురు. కట్నములు చదివింతురు. కానుకలు స్వీకరించిపోదురు. ఇది రక్తస్పర్శయొక్క మహిమ.

ఈ మహిమయు నన్నిప్రదేశముల సమానమైనయోద్ధృత కలిగియుండదు. ఆ పరమతము స్వీకరించినవాడు తన పూర్వ మతమునకుఁ బ్రబలవిరోధి. వాడు వీరికిఁ బరమబంధువు. ఈ పరిస్థితి యింత వ్యత్యస్తముగా నుండును. వాని యభిమాన మంతయుఁ బరమతమునందుఁ బరజాతీయందు వీరికి వానిని బురస్కరించికొని తన్మతమునందుఁ దజ్జాతీయుండు నుపేక్షా భావము. వాని కంత త్రివ్రత, వీరి కింత సౌజన్యము కలుగుటకుఁ గారణమేమి? ఒక మహాతటాకమున్నది. ఆ తటాకములోనుండి యొక కయ్య ప్రవహించినది. ఆ కయ్యనీ రెగువ కెప్పుడును పోదు. తటాకజలమే సర్వదా కయ్యలోనికిఁ బ్రవహించుచుండును ఇది సహజము ఈ సహజత్వమెచ్చట నున్నది? తటాక మున్నత ప్రదేశమిందున్నది. కయ్య నిమ్న దేశమందున్నది. ఆ తటాక మునకున్న తలక్షణములు సహజములు. ఈ కయ్యకు నిమ్న లక్షణములు సహజములు దాని యకాన్నత్యము దానికిఁ దెలియదు. దీని నిమ్నత్వము దీనికిఁ దెలియదు కాని సమానలక్షణము జలము. ఈ కయ్య కెప్పుడును తటాకములోని సర్వ జలముచేతఁ దన్నుదా నిండించుకొనవలెనని అప్పుడు తటాకమే లేదు. ఇది యొకదానికొకటి పొసగని విషయము. కాని వ్యామోహము చెడ్డది.

చనిపోయిన మహారాజు పేరు మాంధాత. పెద్దరాజు

సూర్యునిపేరు వివస్వంతుఁడు. రెండవవాఁడు శశి. రాజకుమారు లిద్దఱు హంగరాజును గలిసి వల్లభమంత్రిదర్శనార్థము వచ్చి నారు. హంగరాజు వల్లభమంత్రిచేతఁ జెప్పించి వివస్వంతుని చేత నేదయినఁ జేయించవలయును. వివస్వంతుఁడు వల్లభ మంత్రిమాటయే వినును. ఒక మహాకార్యమును దలఁబోసి హంగరాజు మేనల్లుండనిదొడ్డిని వల్లభమంత్రికడకు దీసికొని వచ్చెను. ఆసమయములో గౌరీపతిశాస్త్రి మంత్రిదర్శనార్థము వచ్చెను. ఆయనకు దర్శనమిచ్చుట హంగరాజున కిష్టములేదు. కాని మంత్రి పండితుని లోపలికిరమ్మని యనుజ్ఞయిచ్చెను. వా రేపనిమీదవచ్చిరో వల్లభమంత్రికిఁ దెలియును. ఆ కార్యము నకు వివస్వంతుఁడు వ్యతిరేకి. తానంతకుముందే వ్యతిరేకి. తన వ్యతిరేకభావము ప్రదర్శించినచో హంగరాజు మహోగ్రుఁ డగును. అతఁడు చిందులుత్రొక్కును. తందనాలాడును. బెదరించును. అట్లుచేయుదు నిట్లుచేయుదు ననును. అవియన్నియు వల్లభ మంత్రిముందు సిమ్మలములు. ఐనను వల్లభమంత్రి సాధ్యమయి నంతవఱ కట్టి పరిస్థితి సమకూర్చుఁడు. ఏదో రాజనీతిప్రసంగము తెచ్చి గౌరీపతిశాస్త్రిచేత నీ యుపన్యాస మిప్పించినాడు. కాలా తీతమయినదని యానాఁ డెవరిదారినివారు పోయిరి.

౨

“అ మాంధాత తన సర్వరాజ్యవ్యవహారములు తానే చూచుకొనుచుండెను. నేను పేరునకు మంత్రిని. ఏదైనను క్లిష్ట సమస్య వచ్చినపుడు నన్నడుగుచుండెడివాఁడు. నాకుఁదోచినది చెప్పెడివాఁడను, ఆయన నా మాట పాటించెడివాఁడు. నేను

మంత్రినని పేరేగాని మంత్రికిదగిన భోగములు నేనేమియు ననుభవించలేదు. నేను భోగవిముఖుడను. దీనికిగారణము నా జీవితాదియందుజరిగిన సన్నివేశము కావచ్చును. నా చిన్నతనములోననే నా భార్య కాపురపునకువచ్చెను. మేమిద్దఱము రెండేండ్లు కలిసి సంసారముచేసితిమోలేదో యామె చనిపోయినది. ఏడాదిపిల్లవానిని నా కప్పజెప్పి చనిపోయినది. నన్ను మరల వివాహముచేసికొమ్మని బంధువులు మిత్రములు చాల బలవంతముచేసిరి. ఆమెయందలి ప్రేమచేత నేను చేసికోలేదు. శాస్త్రుగారూ! ఈ ప్రేమయొక్క లక్షణమేమి? ఆమె యెవ్వరు? నేనెవ్వరు? ఆమెశరీరమునం దే జీవుడు వసించెనో? నా యీ శరీరమునం దీజీవుడు వసించుచున్నాడు. నాలోనున్నజీవుఁ డిట్టి వాడని నాకుఁదెలియదు. ఈ జీవుఁ డీ శరీరముతో నభేదప్రతిపత్తి కలిపించికొని దీనియందు మమకారము కలిగియున్నాడు. ఈ శరీరముతో సంపర్కముకలిగి మరియొక శరీరమునందుఁగల జీవునకు నీ జీవునకు సంబంధమేమి? సంబంధముశరీరసంబంధము. శరీరము లింగవంతము. దానిని బురస్కరించికొని యీ సంబంధము. ఇది శరీరవ్రతమా? జీవవ్రతమా? శరీరవిశిష్టజీవు లిద్దఱు పరస్పరసౌహార్దముపెంచికొనినదానిని ప్రేమయందురా? ఆ జీవుఁ డాశరీరమునందున్నంతవఱకే వారి కీ ప్రేమ. ఇద్దఱిలో నొకజీవుడు శరీరత్యాగముచేసి వెడలిపోయినతరువాత శరీరస్థ జీవునకువలె వ్యపేతశరీరుఁడయిన రెండవజీవునకుఁగూడ నిట్టి ప్రేమ యుండునా? ఈ లోకమును సంగ్రహించికొనుటకీ శరీరమేర్పడినది. లోకసంగ్రహణశక్తి శరీరాంతము. ఈ ప్రేమ లోక సంగ్రహమునం దొక భావము. అందుచేతఁ జనిపోయినవారి

కొఱకు ప్రతముపూనుట నిష్ప్రయోజనము. మఱియు నీ ప్రేమ తోలుదొలుత దుఃఖముగాఁ, దరువాత స్మరణగాఁ, బిదప భావముగా నిలిచిపోవుచున్నది. నా భార్య చనిపోయిన తొలిన్నాళ్లలో నేనుపడినబాధకు మితిలేదు. బాధయనఁగా మనస్సులో నామెతోడి నా పరిచయమును బహుశః యీలో చించి యాలోచించి యా పరిచయము పోయినదన్న భావము నిశితమై యది బాధాజనకమగుట. ఆయాహలేకుండగూడ నొక దిగులు మనస్సులో నిత్యముగా నుండెడిది. ఊహలేకుండ దిగులుండెడిది. ఆయాహలసమూహము విహరించినతరువాత వాని ముద్రను మనస్సు నిలఁబెట్టుకొనుననుకొందును. అదియే దిగులు, తరువాత నా దుఃఖముపోయినది. మనస్సంతయుఁ బిల్లవాని త్నమము చూచుటతో వ్యావృత్తమైయున్నది. ఆపిల్లవాడిరువది యేండ్లు పెరిగి నాతోఁజెప్పకుండ వెడలిపోయినాడు. వాడు లేచిపోయెడి లక్షణములు నానియందుఁబూర్వమే గోచరించెడివి. ఆతల్లి పరలోకమునకుఁబోయినది. వీడు పరదేశములకుఁ బోయినాడు. ఆతల్లి లక్షణమే వానికినిబట్టినది. ఆమహారాజు మాంధాత పలుదేశములకుఁ జారులనుబంపి వెదకించినాడు. నేను వలదన్నాను. ఆయన దయావంతుడు. వాడు కనిపించలేదు. ఈరాజు నాకు నెలకు వేయి నిష్కముల జీతమిచ్చును. నాకెందుకు తమవంటి పండితులువత్తురు వారికిత్తును. పేదవారికిత్తును. నావంట నేనేచేసికొందును. రాజసేవకులు నాయెంటు వచ్చి నేనువలదన్నను బరిచర్యచేయుచుందురు ఇదినా జీవితము. నాకు దేవుతోడను సంబంధములేదు. కాని యామాంధాతకుమా

రులను సరియైన త్రోవలోఁజెట్టి వారిరాజ్యము వారి కప్పగించ వలసిన బాధ్యత నామీఁదనున్నది. ఈ హంగరాజు ప్రపంచకము సంతయు నాపోశనముపట్టదలచినవాఁడు. ఆయనకు నా ప్రకృతి తెలియును. సులభముగా రాజ్యము గైవసముచేసికొన్నాఁడు. నేను నూరకుంటిని. రాజకుమారులకు బుద్ధివచ్చినతరువాతనితఁడు పోక తప్పదుగదా యనుకొంటిని. ఈ రాజ్యమున హంగరాజీ యన్యాయమునుజేసి యీ యన్యాయముచేయలేదని లేదు. వానిదొక దుర్మతము. వానిమతము మంచిదో చెడ్డదో మనకెందుకు. ఈ దేశములోనిమతము నిర్మూలనముచేసి, తనమతమిచ్చట సర్వదా వ్యాపింపఁజేయవలయునని యతని యభీష్టము. తన మతము నెందుకు వ్యాపింపఁజేయవలయును. ఇచ్చటి ప్రజలందరు చనిపోయి నరకలోకములకుఁ బోవుదురు. వారికి మోక్ష మిప్పించవలయుననియో? తనమతములోనే మోక్షమున్నది. పెజమతములో లేదని తాను జూచినట్టెనా? మతమనిసంతనే కొన్ని ధర్మములు కొన్ని నియమములు కొన్ని విశ్వాసములు కదా! ఏ మతమునకు సంబంధించిన ప్రజాస్వామ్యమును తద్ధర్మ నియమ విశ్వాసములుకలదని చెప్పటకు వీలులేదు. ఏమతములో నైనను నెవ్వరో కొద్దిమంది తద్ధర్మ నియమవిశ్వాసములు కలిగి ప్రవర్తింతురు. వారిసంఖ్య చాల స్వల్పము. తక్కినవారందరు మోక్షమునుద్దేశించి బ్రదుకరు. లోకమునందలి సుఖమును సంపత్తిని భోగముల నుద్దేశించి బ్రదుకుదురు. ఇది మానవునియొక్క సహజలక్షణము. ఎవఁడో నియమవంతుఁడు. వానికి దత్తులిత ముండవచ్చును. తక్కినవారికి శోకమేయుండును. అటువంటి యప్పుడు పరమతస్థులనుగూడఁ దనమతములోనికిఁ ద్రిప్పకొన

వలెనని ప్రయత్నమెందులకు? మతమనినంతనే యాధ్యాత్మిక ప్రవృత్తికి సంబంధించినది. ఆ ప్రవృత్తియే లేనివారలకు మతమెందుకు? ఈ మతమును బురస్కరించికొని తన రాజ్యము తన యధికారము తన సంపద నభివృద్ధిచేసికొనుటకు మఱియింకొక ప్రయోజనము కనిపించుటలేదు. మానవుడు పుట్టుకచేత మూఢుడు. మానవునియొక్క మనస్సు పరమ కృత్రిమమైనది. క్రొత్తదానియందు దేనియందైన మోహపడునది తనకుఁ బరిచితమయినదానియందు లగ్నమగునది — ఈ రెండును బరస్పరభిన్నములైన గుణములు. ఈ మతమునందు బుట్టినవారికిచ్చటి సంప్రదాయములు నాచారములు, పరిచితములయినవి. వానియందు సహజముగా నభిమానముండును. ఇది ప్రధాన మనోలక్షణమైయుండగాఁ గ్రొత్తదానిని దేనినో చూచి దానియందు వ్యామోహమును బొందుట జరుగుచున్నది. ఇది మనోలక్షణమునకు భిన్నమయినదే ఇది వ్యామోహలక్షణముకనుక మనస్సునకు సహజలక్షణ మొకటి, వ్యామోహలక్షణ మొకటి రెండున్నవని నిరూపితమగుచున్నది. ఈ వ్యామోహలక్షణ మెట్టిది? ఈ వ్యామోహలక్షణము సహజలక్షణము నెట్లతిక్రమించి వర్తించునో విచారించినచో వ్యామోహలక్షణ మెట్టిదని చర్చచేయవలయును. వ్యామోహలక్షణమనగా భోగలక్షణము. ఈ మనస్సుతో మానవుడు భోగించవలయునని ప్రయత్నించును. సుఖాదు లనుభవించవలయునని ప్రయత్నించును. ఆ సుఖానుభూతిభావము పలువిధములుగా నుండును. ఒకటి శ్రమపడకుండుట. రెండవది అనాలోచితముగ సమకూడివచ్చుట. మూడవది తనకేదో తెలియని యితర జీవులతోడి పరిచ

యమువలన లోకము నెక్కువ సంగ్రహించికొనుచున్నానన్న భ్రాంతి. ఆహార విహారదులయందుఁ గొంత స్వేచ్ఛ. భోగ భావ మీ విషయముల సంబంధించియుండును. ఈలోకములో దేనియందును స్వేచ్ఛ లేదు. పరిచితమయినదానియందుఁగంటె నపరిచితమైనదానియందు స్వేచ్ఛ యెక్కువ యున్నట్లు కని పించును. దానికిఁ గారణము తొలుదొలుత తన పరిచితమయిన దానిమెఱపుగా జూచును కాని లోనికి దిగినప్పుడు దాని తరుగులు తెలిసికొనుట. తన మతములోని తరుగులు తనకుఁ దెలియును. పరమతములోని తరుగులు తనకుఁ దొలుతఁ దెలి యవు. తరువాతఁ దెలియును. తెలిసినతరువాతఁ జింతించి ప్రయోజనములేదు. మొదటఁ దాను త్వరపడి చేసినపనిని చివటిదాఁక సమర్థించికొనుటకు' మానవుఁడు లేనియా వేశమును బుట్టించికొని ప్రవర్తించును. మధ్యవైష్ణవమునకు నామములు పెద్ద'యన్నమాట యిట్లే వచ్చినది. జగత్తునందలి సర్వజనులను దన మతమునకే త్రిప్పికొని వీఁడు సాధించెడిదేమి? చివఱకుఁ దా నే యూహతో దీని నారంభించెనో యా యూహయుఁ జెడి పోవును. తన చెప్పఁచేతలలో నుండునని తన యదుపాజ్ఞలలో నుండునని వానిని దన మతములోనికిఁ ద్రిప్పికొన్నాఁడు. కొన్నాళ్లు గడచినతరువాత వీనికినిఁ దన 'పరాధీనలక్షణము తెలియును. తాన స్వాతంత్ర్యమవలంబించును. చివఱకు మిగులునది వాఁడు, నా మతస్థుడన్నది మాత్రమే. వాఁడు నా మతస్థుఁ డన్నమాటలోని విశేషమేమి? వాఁడు మా యూరి వాఁడు, వాఁడు మా మండలమువాఁడు అన్నమాటలలో నెంత యర్థమున్నదో, వాఁడు నా మతస్థుడన్నమాటలోన

నంతే యర్థమున్నది. ప్రయోజనముమాలిన యెనుబంధమును వృద్ధిచేసికొనుట. ప్రయోజనము దగ్గఱకువచ్చినపుడా యెనుబంధము లేదు. ఎందుకనగాఁ బ్రతివాఁడును స్వార్థపరుఁడే. పై మెఱుపులు చెలుములు తఱుకుమాటలు స్వార్థమును స్పృశించనంతనఱకు. ఈ మతవ్యాప్తిచేయువారి కీమాత్రము పరిజ్ఞానము లేదా యందము. లేదనియే చెప్పవలయును. ఉండి కూడ నిట్లు చేయుచున్నారన్నచో వారి దుర్వృత్తి కవధియే లేదు. ప్రతి మానవుఁడు మిక్కిలి బ్రదికినచో పందయేఁడు బ్రదుకును. తరువాత వానిదారిని వాఁడు పోవును అప్పుడేమి జరుగునో వానికిఁ దెలియదు. తాను బ్రదికియున్నప్పుడు తనకుఁ గొంత లాభము జరుగును. ఆ తాత్కాలికలాభముకొఱకు సార్వకాలికముగా నుండిపోవు నొక యవినీతికార్యమును వాఁడు చేయును. వాని యాశ కాలమును బట్టదు.

మఱియుఁ గొందఱు తమ మతమును బరిత్యజించరు. ఒకఁ డెందుకు పరిత్యజించును? మఱియొకఁ డెందుకు పరిత్యజించఁడు? ఏని కీ మతమెందుకు వ్యామోహజనకముగా నుండెను? వాని కెందుకులేదు? ఏఁడెందుకు తీవ్రవాది? వాఁడెందుకు కాఁడు? నీ వొకదానిని విశ్వసించితివి. సర్వజను లట్టివిశ్వాసమునే కలిగి యుండవలయునని నీ పూహించుటయూ. అది నీ యహంకారము. అది లోకముమేలుకొఱకన్నట్లు భాసింపఁజేయుదువు. మానవుఁడొక ధనముచేతనే సంతోషించఁడు. ఒక్క భోగముచేతనే సంతోషించఁడు. మనస్సుయొక్కతృప్తి విలక్షణమయినది. తాననుకొన్నట్లే మఱి పదిమందికూడ ననుకొన్నచో ఏని కొక తృప్తి. దానివలన సుఖపడునా? సుఖపడుటకేమియును లేదు.

అదియొక భోగము. భోగమన్నమాటయే చమత్కారమయినది. దేవాలయములలో స్వామిక భోగముచేయించితిమందురు. సరిగా నామాటయర్థము నిరూపింపబడుట కదియే సలము. దేవాలయములోనివిగ్రహ మనుభవించునదేదియులేదు. పదితూముల వియ్యముతో పులిహోరచేయించి స్వామికారగింపించితివి. ఇదియొక భోగము. పది పన్నీరుబుడ్లతోఁ బది యత్తుబుడ్లతోఁ బది నదీజలములతో స్వామికభిక్షము చేయించితివి. ఇది భోగము. స్వామికేఁ బట్టు జరితాపితాలు కట్టింపితివి. ఇది భోగము. ఈ భోగములు స్వామియందు నిష్ప్రయోజకములా? యన్న ప్రశ్న కిచ్చట తావులేదు. భోగశబ్దార్థ నిర్ణయమే యిక్కడ తాత్పర్యము. భోగమనగా నిది. తనమతమును వేయిమంది కిప్పించును. తాను గురువువలె నూరివెంటఁ దిరుగుచుండును. అది యొకభోగము. తనకు వచ్చెడి దేమియులేదు. కాని పదిమందితన్ను గౌరవముగాఁజూతురు. అహో! మానవుఁడు జీవించియున్నప్పుడు వాఁడు తనకుఁ దిండిత్రిప్పలులేకపోయినను తన్ను నలుగురు గౌరవించుచుండిరని యొక యహంకారమును బొందును. ఇట్లు చేసినను గొంత నయమే మఱియింకొకలక్షణమున్నది. తనకేమియు లాభములేదు. తనకువచ్చెడు గౌరవములేదు. ఎవరికో లాభము వచ్చును. ఎవరికో గౌరవమువచ్చును. అది లోకోపకారమన్నబుద్ధితోఁగూడఁ జేయఁడు. ఆపనిని నేను జేసితిన్న యహంకారముగోఱకు చేయును. ఇది యాశ్చర్యము. మఱియింకొకఁడు తన జాతితోడనో తన మతముతోడనో తన సంఘముతోడనో యభేదాధ్యవసాయము కల్పించుకొని ప్రవృత్తుఁడుగును. వానికివచ్చెడు లాభముకూడ నలుగురు చెప్పి

కొనుటయే. ఇట్టి ప్రతిష్ఠకొనము మానవుడు ప్రధానముగా జీవించుచున్నట్లు కనిపించుచున్నది. ఇద్దఱును మూఁధులే. కాని తాత్కాలికమయిన తన యధికారముకొఱకు సార్వకాలికమైన యొక యవిసీతిని వ్యాపింపజేయువానికంటె వీఁడు నయము.” అని వల్లభమంత్రి యూరకుండెను. గౌరీపతిశాస్త్రివచ్చి పది దినములయినది. మంత్రియింటనే యుండెను. క్రమముగా రాజ్యాంగముయొక్క స్వరూపము తెలిసికొనుచుండెను. మంత్రి దాత. ఆయననుండి యేదో కొంత సంపాదించికొని కుటుంబపోషణము చేసికోవచ్చునని వచ్చినవాడు. అతఁడా దేశమువాడే కాని, యీ పండితులు దేనితోను జోక్యము కలిపించుకొనరు. తమ మతధర్మము చెడిపోవుచున్నదని దుఃఖింతురు. దాని నెదుర్కొనరు. తమ ధర్మము తమ యాచారము మాత్రము తమకు సంబంధించినతపఃకు సంరక్షించికొందురు. ఎంత ధర్మమైనను మతెంత యాచారమైనను జీవిక గడుచుచుండ వలయునుకదా! ‘రాజానుచుతో ధర్మః’ ‘శరీరమాద్యంఖలు ధర్మ సాధనం’ మొదలయిన యభియుక్తిక్తులననుసరించి ప్రతివాఁడును తన జీవిక తాను చూచికోవలయును. జీవికసాగుటయు ధర్మము రక్షింపఁబడుటయు నీ రెండును దైవముయొక్క నిష్క్రమవలన రెండుమార్గములు వట్టేనేని ధర్మమునకుఁ జేటుకాలము వచ్చెనన్నమాట. ఐనను పండితులు తమ ధర్మాచారములను బరిత్యజింపరు. లోకముతో జోక్యముపెట్టుకొరు. గౌరీపతిశాస్త్రి యిన్నాళ్లును దక్కిన పండితులవలె నిట్లే బ్రదికినవాడు. ఈ పదిదినములనుండి మంత్రియింటిలో నుండుట మూలముగ మంత్రి తనతోఁ జనవుగా మనసిచ్చి మాట్లాడుట

హేతువుగా రాజకీయవ్యవహారములయందుఁ గొంత ప్రవేశము కలిగించుకొనెను. ఆయన నలదన్నను బ్రవేశము కలుగక తప్పలేదు. శాస్త్రీగారి కొక్కసంగతి తెలిసినది. మంత్రి పరమ శాంతుఁడు; సాధువు; అహింసాపరుఁడు. మహా మేధావి. హంగరాజుచేసెడి యన్యాయములన్నియుఁ దెలిసిన వాఁడు. ప్రతిక్రియానిపుణుఁడు. కాని యది హింసామార్గమును నవినీతిమార్గమునని తా నూరకుండును. దీనిని హంగరాజు మంత్రియొక్క యసమర్థతయని భావించుచున్నాఁడు. హంగరాజు చేసిన దుర్మార్గము చాల యున్నది. కొన్నిటిని మంత్రి తనతోఁ జెప్పినాఁడు. హంగరాజు తన మతమునం దావేశము కలవాఁడు; ఈ రాజ్యమును గ్రసించుట పరమోద్దేశముగా గల వాడు; అను రెండు భావములచేతను వానిమనస్సు సమానముగా తాడితమైనట్లు కనిపించుచున్నది అహోబలక్షేత్రమున్నది. అచటికి ప్రతి మాఘపూర్ణిమకు నీ దేశ మతస్థులు వేలకొలది తీర్థయాత్రపోదురు. ఆ క్షేత్రములో జలసమృద్ధి లేదు. ఒక తటాకమున్నది. తిరునాళ్లు మూఁడు దినములు సాగును. ఆ తటాకమునందలి జలము కొంతవఱకు పాచిపట్టి యుండును. దానికి నీటివరవ లేదు. పూర్వ ముండెడిది. అది పూడిపోయినది. దానిని బాగుచేయించెడి రాజు లేఁడు. ఆ మూఁడుదినములు వేలకొలది యీ తీర్థప్రజ భక్త్యావేశతత్పరులై యీ నీరమే త్రావుదురు. ఆ నీరముతోనే వండుకొందురు. ఇదివఱకే కశ్యపమయిన యీ నీటిని దమ శరీరధర్మ నిర్వహణమునందు మఱియుఁ గశ్యపముచేయుదురు. కలరా మొదలయిన వ్యాధులు మఱి యెందుకు ప్రబలవు. అట్టిస్థితిలో

హంగరా జొక యేడాది యా నీటిలో విషము కలిపించెను. వేలకొలది జనము చనిపోయిరి. ఇది హంగరాజు చేసినాడని యందఱికిఁదెలియును. ఏమనుటకు వీలులేదు. ప్రజలు కొన్నాళ్లు గుములు గుములుగాఁ గూడి గుబ్బిసలాడినారు. కొన్నాళ్లకు మఱచిపోయినారు. దేశములో నుద్యోగములు గొప్ప వేతనములుకలవన్నియు హంగరాజీయులకుఁ, దదనుయాయులకు మాత్రమే. హంగరాజునకు వ్యతిరేకముగా నెవరెవ్వరు మాటాడుదురో వారిపేర్లు కనుగొని వారిని శిక్షించుటకు గూఢ చానులు కలరు. ఆ గూఢచారు లీ దేశసులే. వారికి దేశాభిమానమున్నదో లేదో తెలియదు. తొలుత జీవిక జరిగినదా! దేశాభిమానము! మానవులలో నెవరో యుత్తములుందురు. వారిజీవిక సాగుటకంటె ధర్మము జీవితలక్ష్మ్యము పాలింపబడుట ముఖ్యము. వారిసంఖ్య చాల స్వల్పముగా నుండును. తన జాతి భ్రంశమగుచున్నను తన ధర్మ మధివతనమగుచున్నను తాను బ్రదుకవలయునని తన దారపుత్రాదులను పోషించు కొనవలయునని సామాన్యజీవుడు తహతహలాడును. ధర్మము కొరకు వారే కథానాయకులు. వారే యుత్తములు. వారి జీవితములే మహా కథలు.

హంగరాజుచేసిన బహువిధములయిన యన్యాయముల చేత దేశము గగ్గోలుగా నున్నది. ఈ పదిదినములలో నొక సన్నివేశము జరిగినది. కొందరు వ్యక్తులు వచ్చి మంత్రితో నొక విన్నవముచేసికొనిరి. వారిబంధువులు హంగరాజుమతమును నిందించిన వారిని జైలుసాలలో నుంచిరి. వారిని విడిపించికొనుటకు నా బంధువులు పలుచోట్లకుఁ బోయి గొప్ప యధికారు

లతో జెప్పికొనిరి. వా రట్టిపని చేయలేదనియు వారిమీఁద నీ యభూతకల్పన కొందరు చేసిరనియు వారు విన్నవించుకొనిరి. పైయధికారులుకూడ నేమియుఁ జేయలేకపోయిరి. వారు వచ్చి మంత్రితో జెప్పికొనిరి. మంత్రి హంగరాజునింటికిఁ బోయెను. వారిని నిర్బంధించుట న్యాయముకాదని చెప్పెను. హంగరా జా రాజ్యములో సర్వపాతశాలలయందుఁ దన మతము బోధించు నట్లుచేసెను ఆ బోధకు లీ రాజ్యమునందలి ప్రధానమతమును నిందించుటతప్ప మఱియొకపని చేయనేచేయరు. ఆ శ్రొత్తమత మునుగూర్చి పెదవియెత్తి యొకమాట యన్నచోఁ జరమతసహ నము లేకపోవుట యని వ్యాఖ్యానముచేసి యా మాటాడిన వానిజీవితమును క్లేశమయముగాఁ జేయుదురు. హంగరాజు యొక్క సర్వప్రవృత్తియు నీ దేశమునందలి మతమునందు వానికిఁగల యసహనమే తప్ప మఱియొకటికాదు. ఇట్టి యన్యాయములు వందలు వేలును. ఒక వర్ణమున్నది. వారి యాచార వ్యవహారములు వేఱు. వా రల్పసంఖ్యాకులు. గొప్ప ధనవంతులుకారు. అనాదినుండి యొక మరియాదకలవాడు. వేతొక సంఘమున్నది. వా రధికసంఖ్యాకులు, ధనవంతులు. ఆస్తిపాస్తులుకలవాడు. పలుకుబడికలవాడు. అధికారములోనున్న వారు. వీ రా ప్రథములను యథేచ్ఛముగా నిందింతురు, దూషింతురు. తిరస్కరింతురు. అగౌరవపఱితురు. ఆ యల్ప సంఖ్యాకులలోని యొక్కఁడు వీరినిగుఱించి యే కొద్దిమాట యన్నను వాని కసహనమున్నదని వానినిఁ బట్టి పాలార్తురు. ఇందులోనైనఁ గొంత మేలున్నది. ఒకానొకవ్వక్తి యీ యధికసంఖ్యాకులగుఱించి యే మాటయు ననలేదు. వాని

నెందుకో సాధించవలయునని వీరిలోఁ గొందఱికి దుబ్బద్ధిపుట్టి నది. అది మొదలు వాఁడననిమాట లన్నట్లుగా, వానికిలేని యూహలు వాని కున్నట్లుగాఁ బ్రచారముచేసి, వానికిఁ బుట్టు గతులు లేకుండఁజేయుదును. ఇదియంతయు హంగరాజయొక్క రాజనీతినికాసము. ఆ నీతివికాసము ముందు మాంధాతయొక్క రాజ్యము రాజ్యముగా లేదు. తత్పూర్వ మా దేశములోఁ బరస్పరసహనము ధర్మము ప్రేమ న్యాయము నెంత యుండెడినో యిప్పు డంతగా లేవు. వల్లభమంత్రి హంగరాజవద్దకుఁ బోయి పరమతసహనములేనిది హంగరాజీయులకుగాని, తన దేశప్రజలకుఁ గాదని వేయివిషయములు చూపించి, హంగరాజు నోరెత్తుటకులేకుండఁజేసెను. హంగరాజునకు వల్లభమంత్రిచాకచక్యము తెలియును. కడచిన యిరువదియేండ్లలో నెప్పు డెప్పు డెక్కడ నెక్కడ నే యే దుర్మార్గములు హంగరాజీయు లీ దేశమునందలిమతమును వంచించుటకుఁ జేసిరో యొకదానివెనుక నొకటిగా హంగరాజునకుఁ జూపించెను. 'ఇది యంతయుఁ బరమతసహనమా? ఆ యిద్దఱు మాటాడనే లేదు. ఒకవేళ మాటాడినచో మీరుచేసెడిద్రోహములలో నది లేకముకూడ కాదే'యని చెప్పి చూపును. వల్లభమంత్రి యొక్క యీ ప్రతిభకే హంగరాజు భయపడును. ఎప్పు డేది జరిగినదో సర్వము వల్లభమంత్రికిఁ దెలియును. వల్లభమంత్రి యనుయాయులు దేశమునఁ గలరు. వారినందఱిని వట్టుకొని శిక్షించుట యసంభవము. వల్లభమంత్రియనుయాయులందఱును హంగరాజయొక్క దుష్టపుంబనులు లోకమునకుఁ దెలియఁజెప్పుచునేయున్నారు. దేశములో నెక్కువమంది

కన్నులు తెరిచినారు. కాని మనుగడకొరకు హంగరాజు కాదనుటకు వీలులేదు. ఉన్నతోద్యోగులు మూర్ఖులు. హంగరాజు యొక్క దుష్టపథకము చెప్పినను తెలిసికోలేనివారు. లేదా స్వార్థపరులు. కాని సామాన్యప్రజ మాత్రము వల్లభమంత్రి వెనుక నున్నది. ఈసంగతి హంగరాజునకుఁ దెలియును. అందుచేత వల్లభమంత్రియన్నచో హంగరాజునకు భయము. వారిద్దరిని వదలిపెట్టించెను.

ఆ దేశప్రజ యొక విలక్షణమయిన మనఃప్రవృత్తి కలది. అల్పసంతోషము వారి మనోలక్షణము. ఒక దుర్మార్గుఁడు నిన్ను మోసముచేయుటకు మెత్తగా మాటాడును. అమాయకుఁడు వాని మెత్తనిమాటలను విని వాఁడు మంచివాడే యనుకొనును. అదే పొరపాటుపడినాము, వాఁడు మంచివాడే సుమా యనుకొని యజాగ్రత్త నవలంబించును. వీఁడజాగ్రత్త పొందుటయే యా దుర్మార్గుని యభిలషితము. వాఁడు చేయఁదలచికొనిన యపకారము సులవుగాఁ జేయును. వీఁడపకార హితుఁడై, వానినిగూర్చి యనుకొనునది యేమనగా వాడు మిక్కిలి కృతఘ్నుడు. నమ్మకముతోఁ ద్రోహముచేయువాడు. పరమ దుర్గతికిఁబోవునని. ఆ దేశప్రజ యిట్టి స్వభావముకలది. అట్టి ప్రజమీఁద హంగరాజువంటి దుష్టునినీతి యెంతయైనను సాగును. ఆ దుష్టునితీకిఁ బ్రతిక్రియగాఁ, దాదృశమయిననీతిని బ్రయోగింపవలయును. వల్లభమంత్రి యీ దేశస్థుఁడు. ఇచ్చటి ప్రజాసామాన్యలక్షణ స్వభావములు కలవాడు. ఆతలివాడు కొన్నాళ్లకుఁ గాకపోయినఁ గొన్నాళ్లకయినను సాధులక్షణ

ములు కలవాఁడగునని ప్రతీక్షచేయును. కాలాంతరమునందు జన్మాంతరములందుఁ బరమదుర్మార్గుఁడగుట సుజనుఁడగు నేమో తెలియదు.

గౌరీపతిశాస్త్రికి సర్వ మిట్లు విదితమయినది. తన యందు మంత్రి కొక ప్రత్యయ మేర్పడినది. కుక్కకాటునకుఁ జెప్పుదెబ్బ గాని రాగిబిళ్ల వేసి కాకరాకుపసరుపోసి కట్టినచో నిశ్చయమైనచికిత్స యగునో కాదో తెలియదు. గౌరీపతిశాస్త్రి యిట్లనెను : మహామంత్రి ! ప్రపంచకముతో సంబంధములేని యోగులు వేఱు. ఆ యోగమార్గములోని కొన్ని సిద్ధాంతములు తీసికొని వానిని లక్ష్యములుగా పెట్టికొని ప్రవర్తించుట యెహికాముష్మికములరెండింటికిని జెడినమార్గము. దీని కిదే, దాని కదే.”—మంత్రి మాటాడలేదు.

3

ఈ యిరువదియేండ్లుగా నీ దేశస్థులలోఁ గొందరు హంగరాజ దేశీయులను బరమకూరులను నిర్దయావంతులను దురాశాపరులను గృతఘ్నులను ద్రావినతోమ్మేగుద్దనటువంటి పశుప్రాయులనుఁ గొండఱ నుపాంశుసధఁజేసిరి. అట్టివారిని వధించుటకు గొన్ని రహస్యకూటముల నేర్పించిరి. హంగరాజగూఢచారులు వారి నేరియేరి చిత్రపథలు కావించిరి. దేశీయులే వారి యాచోకి నిచ్చిరి. ఆచోకిలిచ్చినవారు దేశీయులనుట యెందులకు! గూఢచారులే దేశీయులు. కొండఱికి బుట్టుకతోడనే జాత్యభిమానముండదు. మతాభిమానముండదు. దేశాభిమానముండదు. ఇట్టి నిర్గుణ పరబ్రహ్మములు రెండుతెగలు. ఒకఁడు

స్వోదరపోషణార్థమై బ్రదికెడివాఁడు. వానికి సర్వము దార
పుత్రాదులే. వానిని దేశాభిమానములేనివాఁడన్నచో వానికిఁ
గోపమువచ్చును. వానికి దేశాభిమానముండఁగా లేదనుచున్నా
మనికాదా గోపము. దేశమునకు రాజే ముఖ్యమని, తాను
రాజభక్తికలవాఁడనని. ఇక్కడ రాజెవరు? హంగరాజు రాజు
కాఁడుకదా! శశియే రాజు. ఆ రాజుయొక్కయోగక్షేమములు
చిచారించువాఁడు హంగరాజు. అందుచే హంగరాజే రాజని
వాదన. ఆ దేశములో రాజు విష్ణ్వంశసంభూతుఁడని, దిక్పా
లురయంశ రాజులోనుండునని పరంపరాప్రాప్తమయిన యొక
సిద్ధాంతము. ఇంక నేమికావలయును? రాజు సాక్షాత్సారా
యణస్వరూపుఁడు. ఆ రాజు కటికవాఁడు. కసాయివాఁడు.
నిన్ను గూరవండుకొని తినువాఁడు. నీ భార్య నపహరించు
వాఁడు. నీ కొడుకులను సంహరించువాఁడు. నీ యాస్తిని సర్వ
త్రోరముచేయువాఁడు. ఐనను వాఁడు విష్ణ్వంశసంభూతుఁడే. ఆ
మహానుభావునికిఁ గాలస్వరూపము తెలియదు. కాలము చాల
మాటిపోయినది. రాజునందు విష్ణునంశమువచ్చినిలుచుటలేదు.
దిక్పాలురయంశలు వారియందు స్థావరమేర్పఱచుకొనుటలేదు.
వేదవేదాంగవేత్తలై స్మృతిరహస్యము లెఱిగి పరమదయా
వంతులై తమ సుఖ మెన్నుకొనక, తమసుఖముకంటెఁ బ్రజా
క్షేమమే ముఖ్యమని భావించెడి రాజులకాలము పోయినది. ఆ
పూర్వపురాజులు కాళిదాసు చెప్పినట్లు రాజ్యమనునాశ్రమము
నందు నివసించు మునులు. ఈ రాజులు తరాజులుకూడఁ గారు.
తరాజునఁగాఁ దక్కిండు. తరాజు న్యాయముగాఁ దూచును, ఆ
శక్తికూడ వీరివద్ద లేదు. ఆ రాజులతోఁబాటు తరాజులుకూడఁ

జెడిపోయినది. దాళా యెక్కువ. తాయి శిఖాతాయి కాదు. తక్కెడకట్టకు బెజ్జము వేసి తూచెడు త్రాడుపట్టుకొనునలము నందలి బెజ్జము సరిగా నా దండమునకు నడుమ నుండదు. పల్లికల త్రాళ్లు నొకవైపు పొట్టి, యొకవైపు పొడుగు. ఆ తరా జెంత మాటిపోయినది. రాజునుజూచి నేర్చికొన్నది. ఆ తరాజును జేతఁబూనినవాఁడు మఱియు నఖండుఁడు. వాఁ డింతధర చెప్పను. తగ్గఁడు. ఇష్టమువచ్చినచోఁ గొనుము, లేనిచోఁ బొమ్మనును. మీఁదుమిక్కిలి నిన్ను గొట్టుటకుఁ బ్రయత్నించును. నిన్ను లెక్కనేయఁడు. వానికి సొమ్మమ్మకముకావలయును గదా ! మఱి యెట్లన్నచో వాని కమ్మనక్కఱలేదు. సొమ్మంతయు పుచ్చిపోవును. పురుగులుపట్టును. తీసికొనిపోయి యేటిలోఁ బోయును. వస్తువు సమ్మద్ధిగా లభించినపుడు ధర తగ్గుట సహజము. వాఁడు ధర తగ్గనీయఁడు. ఎంత సమ్మద్ధిగా నున్నను బ్రయమైనధరనే నిలఁబెట్టును. సరకునుఁ దగులఁ బెట్టును గాని, ధరనుఁ జల్లారనీయఁడు. ఇదియంతయు హంగ రాజునీతి. హంగరాజు దేశములోఁ బంటలు లేవు. వర్తకము వారిప్రధానవృత్తి. ఆ వృత్తిని నిలఁబెట్టుకొనుటకు వాఁ డీవనినిఁ జేయును. ధరలుపడిపోయినచో ధనము రాదు. హంగరాజు నకుఁ గావలసినది ధనము కాని, యాహారపదార్థములు కావు. వానినన్నిటినిఁ బరదేశములనుండి కొనవలయును. అందుచేత వానికిఁ బ్రధానమయినది ధనము. ఆ నీతిని మాంధాత్మదేశములోఁ బ్రవేశపెట్టెను. ఈదేశప్రజలు ధనమునుజూచి వ్యామోహపడిరి. తరా జీర్తిగాఁ దారుమాటయ్యెను. మఱియుఁ దరాజున కింకొకవిద్య తెలిసినది. ఏ సరకును స్వచ్ఛ

వల్లభ

మైనది రాదు. అంతయుఁ గలిగితిమై ధనము పొగుపడుటకు సరకు మాటు వేసములు వేయ యెడలు పట్టనది. నూ వె మో నె కాదు. నేయి నేయి కాదు.

రెండవవాఁడు సిద్ధాంతాభిమాని. రాజభక్తునకు భార్యయు, బిడ్డయునైన నున్నారు. వీనికి వారుకూడ లేరు. వీనికి సిద్ధాంతమే యున్నది. సిద్ధాంతమన్నది యొక క్రొత్త యాగమము. ఆగమము కాదు ఆదేశము. ఈ సిద్ధాంతవాదులకుఁ బూర్వమున్న దేదియుఁ బనికిరాదు. అంతయుఁ గ్రొత్తది కావలయును. హంగరాజు తన దేశమునుండి క్రొత్తక్రొత్త సిద్ధాంతములను బంపించును. మాంధాత దేశములో నొక్కొక్క సిద్ధాంతమునకు వేలమందియనుయాయులు. వీరందఱు హంగరాజు పాలనయే మాంధాతపాలనకంటె సువ్యవస్థితముగా నున్నదని చెప్పవారే. మొదటితెగవారైన రాజభక్తులు రాజు విష్ణ్వంశ సంభూతుడని ప్రాతసిద్ధాంతముపట్టుకొని ప్రాకులాడువారు. వీరు పూర్వపరిస్థితులేవియుఁ బనికిరావని గందరగోళముచేయు వారు. వీరిద్దఱికి మూలసూత్రములందుఁ బొసఁగదు. హంగరాజునీతి యెట్టిదనఁగా నీ పొసఁగని రెండుతెగలు తనరాజనీతికి దోహదముగా మలచికొనుట. రాజభక్తుల కుద్యోగములిచ్చి, యీ దేశములోని ప్రాతవిశ్వాసములమీఁదఁ దనయధికారము భద్రముచేసికొనును. ఈ సిద్ధాంతవాదులను తెచ్చుగొట్టి దేశమునందలి ప్రజాసమైక్యమును విశ్లేషపఱచును. ఇట్టి ద్విధానీతి వెలయించి హంగరాజు అన్నోదకములకు లోపములేని దేశమునందు నన్నోదకములకుఁ గలవుతెచ్చెను.

ఈ దేశప్రజలు స్వభావముచే సాధువులు. వారికి ధనము పోయినను గౌరవముపోయినను దలవంచికొనియే పోవుదురు. క్రౌర్యమును సహించలేరు. అందుచేతఁ గ్రూరులయిన హంగరాజాధికారులనుఁ గొందఱు నుపాంశువధజేసిరి. హంగరాజున కొక ప్రధాననూత్రము కలదు. తదనుయాయులనొక్కని సంహరించినచో దేశప్రజలలో వందమందిని సంహరించును. దేశము భీతావహమయిపోయి తన కంకెకువచ్చునని వానియూహ.

ఇది యిట్లుండఁగాఁ బ్రజల కుపాంశువధనలన లాభము లేదని తెలిసినది. దానివలనఁ బ్రజానష్టమేకాని క్రూరులకు బుద్ధివచ్చునట్లులేదు. మఱియొక శాంతమార్గమున హంగరాజీయుల నెదిరించనారంభించిరి. వారితో జోక్యముపెట్టికొనరు. వారిశాసనముల నుల్లంఘింతురు. వారు కొట్టినచో దెబ్బలు తిందురు. వారు చంపినచోఁ జత్తురు. చెఱసాలలోవేసినచో నందే యుందురు హంగరాజునకుఁ జెఱసాలలు చాలలేదు. ఇంత యైనను హంగరాజు లొంగెడివాఁడుకాదు. ఏ శశిని వెనుకఁ బెట్టుకొని తా నీ రాజ్యముపై నధికారముచేయుచున్నాఁడో, యీ శశికిఁగూడ నీ దమనసీతి యంగీకారముగాలేదు. శశి పూర్తిగా నెదిరించినచోఁ దన కీ దేశమునం దేమియు లాభము లేదు. శశి తనవాఁడు. తనమతస్థుఁడు. మాంధాతృరాజ్యవ్యవస్థావ్యతిరేకి. తనసీతిననుసరించువాఁడు. కాని శశికిఁగూడఁ దన రాజ్యము తాను చేసికొనవలెననిపించును. ఈ రాజ్యము వివస్వంతునిది. తనది కాదు. అట్టిసితిలోఁ దాను హంగరాజునే యనుసరించెను. ఇన్నాళ్ల హంగరాజునీతివలన దేశములో నొక మార్పువచ్చెను. ఎఱ్ఱునను హంగరాజీ దేశమునుండి

తొలగిపోయినచోఁ జాలునని జనముల కనిపించెను. శశియు వివస్వంతుఁడు నిద్దఱు నన్నదమ్ములు. ఇద్దఱును మాంధాత కొడుకులే. ఇద్దఱును గలిసియే రాజ్యముచేసికొనవచ్చును. హంగరాజు పెట్టిన యీ పేచీ మఱియొకవిధముగాఁ దీర్మాన మగునట్లులేదు. అందుచేఁ బ్రజాభిప్రాయ మారీతిగా ద్విధా విభక్తమయినది. ఇద్దఱును గలిసి రాజ్యముచేయుట యెట్లు? పాలనాశాఖలలోఁ గొన్నింటిమీఁద నన్నగారు, మఱికొన్నింటి మీఁదఁ దమ్ముఁడు సధికారులుగా నుండవచ్చును. ఇట్లుండగా వివస్వంతునిస్వభావ మొక విలక్షణమయినదైనది. అతఁడు చాల విరాగి. తమ్మునినే రాజ్యముతీసికోనిమ్మని యతని యుపేక్షాభావము. కాని మహారాణి దాని కంగీకరించదు. అతఁడు పరమతమును స్వీరించెను. అతనికి రాజ్యాధికారమున కర్హతలేదని యామె యభ్యంతరపెట్టినది. ప్రజలలోఁగూడఁ జాలవఱి భావమే కలదు. పెద్దపెద్ద యధికారులు మొత్తము మీఁద హంగరాజీయులయినను వారిలోఁ గొందఱు దేశాభిమానులు కలరు. మాంధాతయందుఁ బ్రబలవిశ్వాసముకల వారు కలరు. వారిలో నుద్యోగవాంఛయు దేశాభిమానమును రెండును గలవు. రెండును సమపాళముగానున్నను నుద్యోగ వాంఛ కొంచె మెక్కువగా నుండును. దేశాభిమానమును పైకిరానీయరు. రానీయకపోయినను లోపల దానివేడి యుద్యోగ వాంఛకంటె నెక్కువది. వారుకూడ శశి రాజగుట కిష్టపడలేదు. వివస్వంతుఁడు వారిమాట కాదనలేదు. అచ్చముగా వైరాగ్యముకలవాఁడు యోగియేయగును. యోగులై సన్యాసులైన వారియందే సంసారాభిమానము మిక్కిలిగాఁ గనిపించుచు

డంగా, సంసారములోనుండి వైరాగ్యముకలవారి వైరాగ్యమెంత? వివస్వంతునకు రాజ్యముమీఁదవాంఛ కలదు. ఆవాంఛ యెట్టిది? అప్రతిహతముగా నిష్కంటకముగా సప్రతిబంధకముగా రాజ్యము తనకు లభించినచో నా రాజ్యము తాను బాలించుటకు తన కభ్యంతిరమేమియు లేదు. దానికడ్డంకులు వేయియున్నపుడు నా కా రాజ్య మక్కఱలేదనిపించును. ఇది వైరాగ్యమనుటకు వీలులేదు, కాదనుటకు వీలులేదు. ఈ వైరాగ్యములో నెక్కడుపాలు ప్రయత్నమునందుగల కష్టమును బడలేకపోవుటయు, శ్రమాసహిష్ణుతయు. ఇది వైరాగ్యమా? దీనియందు వైరాగ్యాంశము కలదు. పారమార్థికదృష్టితోఁ జూచినచో వీరు కొంత మంచిమార్గములోనున్నట్లే. వీరికిఁ బరమార్థము లభించునా? ఇటు లొకకము ఫలించదు. పరమార్థము లభించుటకుఁ జాల దప్పున్నది. ఒకవిధముగాఁజూచినచో వీరు రెంటికిఁజెడిన రేవడలు.

హంగరాజునకు నిజముగా నొక నియమితమయిననీతి యని లేదు. ఎప్పటి కెయ్యది ప్రస్తుత మప్పటి కా మాటలాడువాఁడతఁడు. అపనిచేయువాఁడతఁడు. ఈ దేశము తన చేతిలోనుండి జాతిపోవుచున్నది. తాను రాజ్యముచేయవలయునని వాంఛించినవాఁడు కాదు. ఆ దేశముయొక్కవర్తకము తన చేతిలోనుంచికొనఁదలచినవాఁడు. అట్టిసందర్భములోఁ జనకుప్రియమయిన మేనల్లుడు తన కెదురుతిరుగఁబోవుచుండఁగా వానినివదిలి తాను జేయునది యేమియు లేదు. అన్నదమ్ములిద్దఱు కలిసి రాజ్యముచేసికొనుట యతని కిష్టములేదు. ఎప్పుడయిన నన్నగారిమాటయే సాగును. రాజ్యములోనున్న మహా

ధికారులు, మంత్రులు వివస్వంతునివత్తు మవలంబింతురు గాని, శశివత్తు మవలంబింపరు. ఈ యావత్తి యెప్పుడో సంభవించును. ఈ విషయమును దాను మున్నెప్పుడో విచారించియే యట్టిపెట్టెను. దానికిఁ దగినయెత్తులువేసి, సర్వము సిద్ధముగా నుంచెను. అతఁ డంతచేసినను బ్రజల కా సంగతి యేమియుఁ దెలియదు. ఆవులించినచోఁ బ్రేవులులెక్కఁబెట్టెడు వల్లభ మంత్రికే తెలియలేదు. మహానీతియొక్కలక్షణ మెట్టిదో కాళి దాను చెప్పెను. 'ఫలానుమేయాః ప్రారంభాః' అని. ప్రారంభ ములనగాఁ బ్రయత్నములు, ఫలానుమేయములు. ప్రయత్న సమయమునం దవి యెందుకు చేయుచున్నాడో తెలియదు. ఫలముపుట్టినపుడు ఓహో! యిది యిందుకా చేసినాడని తెలియును. ఇది మహానీతియొక్కలక్షణము. ఈ నీతి సత్పురుషులు ప్రయోగింతురు. అసత్పురుషులు ప్రయోగింపరు. నీతియొక్క నీతిత్వమునకు భంగమేమున్నది? భేదము ఫలితములో నున్నది. ఫలిత మసత్తు కావచ్చు, సత్తుకావచ్చు. నీతినైపుణ్యము నీతి నైపుణ్యమే.

మాంధాతృరాజ్యమున రాజధాని గుడపురము. గుడపురము మాంధాతలనాటినుండి యున్నది. హంగరాజురాజ్యమునకు గుడపురమునకుఁ జాల దవ్యవకలదు. ఈ నడిమి దేశమంతయు గుడపురరాజ్యమే. ఇట్లుండఁగా హంగరాజు తనరాజ్యమునకు సమీపములో నొక మహానగరము వృద్ధిపొందింపించెను. పూర్వ మది యొక చిన్నగ్రామము. ఆ యూరిపేరు గుడూచి. ఇప్పుడు గుడూచి పెద్ద నగరమయ్యెను. ఈ రాజ్యమునుండి హంగరాజు దేశమునకుఁబోవు సరకులన్నింటికి నది పెద్ద వర్తక

స్థలమయ్యెను. ఈ గుడూచీనగరములో గుడపురవాసు లెంత మంది కలరో హంగరాజరాజ్యపౌరు లంతమంది కలరు. పేరు మాంధాతృరాజ్యమయినను సర్వాధికారము సర్వాచారములు సర్వమర్యాదలు హంగరాజప్రజాసంబంధములుగా నచటనుండు ను. గుడూచీనగరము తత్పరిసరములు సర్వమును హంగరాజమత స్థలచేతనే నిండియున్నది. అనగా నచట నా మతస్థులసంఖ్య బహుళమన్నమాట. ఒకదృష్టితోఁజూచినచో రాజ్యమునందలి ప్రాధాన్యము గుడూచీనగరమునకున్నది గాని, గుడపురమునకు లేదు. ఒకసారి హంగరాజ రాజధాని నా నగరమునకే మార్ప వలయునని ప్రయత్నించెను. దానికి వల్లభమంత్రి యంగీకరించ లేదు. మహారాజి యంగీకరించలేదు.

దేశమునందలిపరిస్థితి పూర్వము చెప్పినట్లు తనకువ్యతిరేకము కాగా, శశికిఁగూడ స్వాతంత్ర్యాభిలాష కలుగఁగా, హంగరాజ తా నిన్నాళ్లు దాచియుంచినపామును బుట్టలో నుండి బయటికిఁ దీసెను. ఆ పా మిది: దేశము రెండుభాగములు చేయవలయును వివస్వదాజ్యము, శశిరాజ్యమని రెండు భాగములు. వివస్వదాజ్యమునకు గుడపురము రాజధాని. శశిరాజ్యమునకు గుడూచీనగరము. శశి వేతే రాజు. అతనిమతము వేటు. అతనిమతస్థులబాహుళ్యము గుడూచీనగరమునందున్నది. రెండును రెండుదేశములగును. ఒకరిపొత్తోకరికి లేదు. ఈ రెండురాజ్యములు కలిసియున్నచో మతవిశ్వాసములు, నాచారములు భిన్నమగుటచే నంతఃకలహములే యెక్కువగా నుండును-అని హంగరాజువాదన. అంతఃకలహములన్నమాట యతనివాదనలోని ప్రధానాంశము. మాంధాతృప్రజలు విగ్రహ

రాధకులు. శశిమతస్థు లేకేశ్వరోపాసకులు. శశిమతస్థులు విగ్రహ-
రాధనకుఁ బరమవిరోధులు. తాతయందు దేవుఁడు లేడని
యట్టిదైవతమును బూజించువారు పరమనాగరకులని, వారు
తుచ్చులని శశిమతస్థుల విశ్వాసము. మాంధాతృప్రజలలోఁ
గూడఁ గొందఱు వారినాదనలను విని వారిమాటలే నిజమను
కొని బయలుదేరిన స్వమత ద్వేషులున్నారు. హంగరాజు
యొక్కనీతి తడిగుడ్డతో గొంతుకోయుటవంటిది. అతనికి మానవ
స్వభావములోనున్న వ్యామోహమెన్ని విధములుగా నడచునో
యన్ని విధములు కరతలామలకముగాఁ దెలియును. పట్టితెలియు
టయేకాదు. అన్నింటి నాచరణలోఁబెట్టును. మానవుఁడనిన
వెంటనే యాలోచనాశీలుఁడని యర్థముకావచ్చును. కాని లక్ష
మంది ప్రజలలో నొక్కఁడు నిజమయిన యాలోచనాశీలుఁ
డగుట దుర్లభము. ఉన్నది కాదన్నచో నదియగునని చెప్పు
టకుఁ బ్రయత్నించునాఁడుండఁడు. నిజమే, బాగుగాలేదనియే
యందఱునందురు. ఉన్నదానియొక్కస్థితికిసప్రతిపత్తికముగానిరూ
పించుటకుఁ బ్రయత్న మెవ్వరుచేయరు. ఆప్రయత్నము చేసినవారికే
శాస్త్రకర్తలని పేరువచ్చినది. వారే శాస్త్రకర్తలు. ఆప్రతిపత్తులు
శాస్త్రకర్తలనుండి తెలిసికొనవలసినదే కాని సామాన్యప్రజలు
తాము తారుగనేర్వరు. దేవాలయములలో తాళ్లు దైవతములని
మాంధాతృప్రజలు పూజింతురు. భగవంతుని నింతకంటె నవ
మానవజుటు వేతేయుండదని శశిమతస్థులవాదన. భగవంతుఁడు
సర్వవ్యాపి. సర్వాంతర్యామి. ఐనచో తాళ్లలోమాత్ర
మెందుకుండఁగూడదు? వారు చెప్పెడి భగవంతున కాకార
మున్నదా? అతనికి ముక్కు మొగము కాలుసేతు లున్నవా?

అతఁ డెక్కడ నుండును. వాని కవయవములున్నచో వాఁడును మనవంటివాఁడే. మనది భౌతికశరీరము వానిది తైజసశరీర మందము. శరీరమన్నంతనే విడిపోవుస్వభావముకలది. వాఁడును నిత్యుండుకాఁడు. అతఁడు వట్టి భావరూపుఁ డన్నచో భావమున కింత నువాఁడెట్లువచ్చును? అతఁడెక్కడనుండును? ఎక్కడనో యొక్కచోట నుండును. అక్కడనే యుండుటేల? ఒక్కచోటని వానికి నియమమేమి? ఈ ప్రశ్నలకేమియు సమాధానములు దొరకవు. నిజముగా మాటాడినచోఁ గొందఱు కొన్నిటిని విశ్వసించుటతక్కు గత్యంతరము లేదు. మతముయొక్క మూల స్థాన మీ విశ్వాసముమీఁద నున్నది. వాఁడది విశ్వసించును. ఎందుకు విశ్వసించుననగా, నెవ్వఁడును జెప్పలేడు. వాని బుద్ధి లక్షణమట్టిది. ఆ బుద్ధిలక్షణమట్లెందుకున్నదని ప్రశ్న. దీనికిఁ బది హేతువులు చెప్పవచ్చును. వానిశరీరములోఁ బవహించుర క్తము నందలి గుణములు వానిబుద్ధి నట్లు మలఁచెనని చెప్పవచ్చును. వానిర క్తమనఁగా వాని తలితండ్రులర క్తము. మఱియు వాఁడు భుజించునాహారము జీర్ణమై ర క్తముగా మాటును. ఆ యాహారమునందలిగుణములు వానిర క్తమునందలి గుణములుగాఁ బర్యవసించును. వాని పెంపకము, వాని చదువు వాని బుద్ధిని గొంత మార్చును. మఱియు వానికిఁగల యాశలు కోర్కెలు నభిమానములు నివియన్నియు వాని రక్తగుణములచేతఁ భావింపఁబడి మఱల వానినిఁ భావించును. ఈ రెండు నిచ్చి పుచ్చుకొనునట్టివి. కనుక విశ్వాసమునకు స్థితిలేదు. ఆ విశ్వాసము నకు స్థితికలిపించవలయుననగా నాహార వ్యవహారములయందు, నాచారములయందు నియతత్వము నేర్పాటుచేయవలయును.

మతమనగా నిది. అట్టి నియమమువలన నా విశ్వాసము చెదరదు. ఆ నియమమునకు నా విశ్వాసమునకు, నా ధర్మమునకు నిత్యానుపంగికత్వము. ఆ నియమములు చెదరినచో విశ్వాసము చెదరిపోవును. ఆ విశ్వాస మెందుకు చెదరవలయును? దేశ కాలములనుబట్టి చెదరును. శరీర పోషణయు జీవితయు వీనియన్నింటికీ బునాదులు. ఈ జీవితావిధానము సంఘవ్యవస్థ నేర్పజేయును. సంఘవ్యవస్థ మాతీనపుడు జీవిత మాటును. జీవనవిధానము మాతీనచో సంఘవ్యవస్థ మాటును. అప్పుడు విశ్వాసము దెబ్బతినును. దానితో మతాభిప్రాయములు దెబ్బతినును. ఒకజాతి పరమేశ్వరుఁడు సర్వవ్యాపియని రాతిలోఁ, జెట్టులో నుండునని విశ్వసించునపుడు మఱియొకజాతి విశ్వసించనపుడు కారణసామగ్రి యిదియే యని చెప్పవలయును.

ఇది యిట్లుండగా, వీనినన్నింటిని నెవని విశ్వాసము వాని దని లోకమూరకుండదే! వానిది తప్పు, తనది యొప్పునుకొనునె. ఈ గుణ మెచ్చటిది? ఇది పైనిజెప్పిన యాహారపదార్థాదుల వలనఁ గలిగెడు గుణముకంటె భిన్నముగా నున్నదే! అది యహంకారము; ఇది సర్వమానవజాతీయందు సర్వసమాన లక్షణముగాఁ గనిపించుచున్నది. పితరులనెత్తురు గాని, యాహారజనితగుణముగాని పెంపకముగాని చదువుకాని యీ యహంకారమునకు హేతువులుగాఁ గన్పించుటలేదు. ఈ యహంకారము మూలభూతమయిన వస్తువు. ఈ వస్తువు తక్కిన గుణములయందు నిష్టానిష్టములయందు నభివ్యక్తమయి జీవ లోకము నాడించుచున్నది. ఆ వస్తుస్వరూపవివక్షతో మన

కిచ్చటఁ బ్రసక్తిలేదు. కాని యీ యహంకారము సర్వజీవ కోటిని భావించుచున్నది. ఇదియే సర్వసమర్థమందమా! దాని నైశిత్యము సర్వాతిశయి యందమా! ఇట్లు బహుగుణములు నుండఁగా నధిష్ఠానరూపమై యహంకారముండఁగా వివేకమను నది యొకటి కొందఱుజీవులయందు భాసించుచున్నది. ఈ వివేక మునకు జాతి, మత వివక్షలేదు. ఈ వివేకమతాదిభావములచేత వికార్యమాణమగుచున్నది. వివేకమనఁగా సూక్ష్మ సూక్ష్మ విషయ పరిశీలనము. ఈ పరిశీలనాసమయమందు వాని వివేకము వాని మతాదిభావములయందలి విశ్వాసములచేతఁ గుంటుపడినట్లు కనిపించవచ్చును. అది వివేకమునందలి నైశిత్యము లేకపోవుటకాదు వివేకమే చమత్కారమయినది. గుణములకు సహంకారమునకుఁ గ్రామాదులకు హేతునిరూపణచేయ వచ్చునుగాని, వివేకమునకు హేతునిరూపణచేయుట కష్టము. వాని పూర్వజన్మసంస్కార మట్టిది యనుటయే దానికి హేతువుగాఁ గన్పించుచున్నది. ఇట్లనుటతోడనే జన్మపరంపరాసిద్ధాంతము నంగీకరింపవలసివచ్చును. దానినంగీకరింపనిజాతి వివేకమున కేమి హేతుకల్పనచేయుచు? గుణములయందలి నైశిత్య మనుకొనవలయును. పెంపకములోని తీర్పనుకొనవలయును. అవియన్నియుఁ బొసఁగవు.

ఇది యిట్లుండఁగా వివేకము చిత్రచిత్రములుగా భాసించును. విగ్రహారాధనము తప్పని శశిమత్స్థుఁ డొకఁడు ప్రచారముచేయుచుండెను. మీ దేవునిగుడిలో తాయి దేవుఁడా? నే నా తాతిమీఁద నుమ్మివేయుదును. మీ దేవుఁడేమి చేయఁగలఁడని ప్రచారకుఁడు చెప్పచుండెను. వినుచున్న

వారందఱు నిజమేయనుకొనిరి. అప్పుడా శ్రోతలలో నొక్కఁడు తా నిట్లనెను. “సరే. మీ దేవుడున్నాఁడు. వాఁడెక్కడ నున్నాఁడో తెలియదు. వాఁడు తాయి కాదు; అప్పు కాదు. కాని దేవుఁడే కదా! సర్వసమర్థుఁడు. సర్వజ్ఞుని. సర్వశక్తిమంతుఁడు. నేను మీ యా దేవుని బండబూతులు తిట్టెదను. వాఁడేమిచేయగలఁడని ప్రశ్నించెను. ప్రచారకుఁ డేమి చెప్పగలఁడు. నీవు సరకలోకములకుఁ బోదువని చెప్పెను అప్పు డీ శ్రోత మా దేవాలయములో నున్న తాయివలెనున్న మా దేవునిమీఁద నుమ్మివేసినచో నీవును సరకలోకమునకుఁ బోదువనెను. ఆ మతము యథార్థమో యీ మతము యథార్థమో శ్రోతల్లలో నీ వివేకివేసిన ప్రశ్నకు సమాధానములేదు. ప్రచారకుఁడు మూఁఘుఁడా? ఈ శ్రోత నవివేకియా? ఇతని వివేకము తత్కాలవాదనయందు భాసించినది. ఇంతకును విగ్రహారాధనము తప్పని చెప్పట యెంత మొండిగానున్నదో విగ్రహారాధనము సమంజసమని చెప్పట యంత మొండిగానుండదు. విగ్రహారాధనము సమంజసమనినదని లక్ష హేతువులు చూపవచ్చును. వా రీ హేతువులకు సమాధానము చెప్పలేరు. కాని వారి విశ్వాసము వారు మానరు. అందుచేత విశ్వాసము ప్రబలమైన దగుచున్నది. విశ్వాసము విశ్వాసముగా మాత్రమే యున్నచో నెవ్వరికిని బాధలేదు. ఆ విశ్వాసము వెనుక నహంకార మున్నది. క్రొర్యమున్నది. లోభమున్నది. దురాశయున్నది. అందుచేత వచ్చిన నష్టము.

ఈరీతిగా రెండురాజ్యములు చేయుటకు హంగరాజు పూర్వమే నిశ్చయించుకొనెను. దాని నీనాఁడు బయటఁ

బెట్టెను. ఈ సిద్ధాంతము శశికి మిగుల ననుకూలముగానుండెను. పూర్వ మతఁడు రాజగుట వట్టి యాశ. అస్తి నాస్తి విచికిత్స ఇప్పుడు నిశ్చయమైనది ఈ రెండురాజ్యముల నిర్మాణముమీఁద సిద్ధాంత రాద్ధాంతములు జరుగుచుండెను. రాణిగారి కేమియు నిష్టములేదు. వివస్వంతుఁ డెట్లైననుసరే ప్రస్తుత క్లిష్టపరిస్థితులు తొలఁగిపోయినఁ జాలునని యంగీకారమే నెఱపుచుండెను. దేశములోని మహాద్యోగులు శశిమతస్థు లీ సిద్ధాంతమున కనుకూలురు. మాంధాతృమతస్థులు వ్యతిరేకులు. వల్లభమంత్రి దీని కనుకూలుఁడో యననుకూలుఁడో తెలియదు. ఆయన తనయుదేశ మెవ్వరితోడను జెప్పఁడు.

ఈ రెండురాజ్యముల సిద్ధాంతము వచ్చినప్పటినుండి దాని యపరిహార్యత వల్లభమంత్రికి గట్టిగాఁ దెలిసినది. గుఱూచీనగరము దాని ప్రాశస్త్యము మనస్సునకుఁ బొడగట్టెను. హంగరాజురాజ్యము గుఱూచీనగరరాజ్యము నొక్కటియైపోవును. మాంధాతృరాజ్యము బలహీనమైపోవును. ఈ రాజ్యమునందలి వర్తకమంతయు గుఱూచీనగరమునందున్నది. పెఱరాజ్యములతోడి రాకపోకలు, వస్తువులయొక్క సరఫరా గుఱూచీనగరముద్వారా జరుగవలయును. వల్లభమంత్రి యిది యంతయుఁ బర్యాలోచించెను. వివస్వంతుఁడు రాజ్యవిభాగము నకు నభిముఖుఁడుగా నుండెను.

హంగరాజు తన పథకము ఫలించినదని మాంధాతృ రాజ్యము నాశనమయిపోయినదని నిశ్చయించెను. ఇప్పుడేమున్నది? అంగీకరించినమఱునాడున్నది.

ఆ సభకు మధ్యవర్తులుగాఁ బరరాజ్యాధిపతులను మఱిద్దఱును బిలువవలయునని హంగరాజు పట్టుపట్టెను. వల్లభమంత్రి దాని కంగీకరించలేదు “ఇది యిద్దఱున్నదమ్ములరాజ్యవిభాగమే కాని యిద్దఱు రాజులనడుమఁగల వివాదవిషయము కాదు. మేనమామవు నీ వున్నావు. నీ యిష్టమువచ్చినట్లు పంచిపెట్టుము. నీవు సర్వాధికారివి. నిన్ను గాదనువాఁ డెవ్వఁడు? నీవు విభాగము చేసినతరువాత వివస్వంతుఁడు నన్ను మంత్రిగా నెన్నుకొనినచో నే నుందును. శశికి నీవే యనాదినుండి మంత్రివి. నన్ను మంత్రిగా శశి స్వీకరించుననుట లేనేలేదు. మఱియు వివస్వంతుఁడు తన తమ్మునియం దధికానురాగము కలవాఁడు. అతనికి హృదయాంతరములో నీ విభాగ మెంత యిష్టములేదో వ్యవహారము అచ్చకెక్కి పదిమందినోళ్లలోఁ బడుట యంత యిష్టములేదు. కనుక నీ వెట్లుచెప్పిన సతఁ డట్టు లంగీకరించును. మఱి యెవ్వరో వచ్చి తీర్పుచెప్పవలసిన యగత్యము నాకుఁ గనిపించుటలేదు. అంతగా మధ్యవర్తి కావలసినచో గౌరీపతిశాస్త్రిగా రున్నారు. ఆయన యుభయపక్షములకు గావలసినవాఁడే కదా!” అని వల్లభమంత్రి యసఁగా హంగరా జిట్లనెను “గౌరీపతిశాస్త్రి మీమతస్థుఁడు. మీ మతమునకుఁ బునాదిపంటివాఁడు. మీ శాస్త్రములన్నియుఁ జదివినవాఁడు. ఆయనకు వివస్వంతుని యందున్న యనురాగము శశియం దుండదు”, అంత గౌరీపతిశాస్త్రి యిట్లనెను “మీ

రన్నది నిజమే. మీ మతములో సర్వమతములు తెలిసినట్టి వానిని గొప్పపండితుని నొకనిఁ బిలువుఁడు. సరిపోవును.” హంగరాజు దీని కంగీకరింపక తప్పుకవచ్చెను. ఆ పండితుఁ డెవ్వ రని ప్రశ్నవచ్చెను. పలుమందిపేర్లు వచ్చినతరువాత వల్లభ మంత్రి ‘అసదబలుఁడు’ అన్న పండితుని నిర్ణయించెను. ఈ యసదబలునివిషయము చాలఁ జమత్కారమైచది. ఇతనిని వల్లభమంత్రి తనవాఁ డనుకొనును. హంగరాజుకూడఁ దన వాఁడే యనుకొనును. రాజ్యవిభాగమున కతఁ డనుకూలుఁడు కాదు, కాని తీవ్ర హంగమతాభిమాని. వల్లభమంత్రి యిట్లను కొనెను. అసదబలుఁడు రాజ్యవిభాగమునం దన్యాయము జరుగనీయఁడు వివస్వంతుఁడు పెద్దవాఁడుకనుక వానివక్షముననే మాటాడును. అతని నెన్నుకొనుటలో నే నన్యాయముచేసి నట్లును గనిపించదు. కాని యతఁడు తీవ్ర హంగమతాభిమాని అతడు మతమునకు రాజకీయములకు సంబంధము పెట్టఁడు. వివస్వద్రాజ్యమున నతనిని గొప్పపదవిలో నుంచవచ్చును. శశి రాజ్యమున నతని కంత గొప్పపదవి రాదు. అందుచే వివస్వ ద్రాజ్యమున కనుకూలుఁడుగానే యుండును”. హంగరా జిట్లను కొనెను “అసదబలుఁడు మా మతమునందుఁ దీవ్రాభినివేశము కలవాఁడు. మత రాజకీయములు రెంటిలో జీవునకు రాజకీ యములందుఁగంటె మతమునం దావేశ మెక్కువకాలము మాటుచున్నది. మతావేశముకంటె రాజకీయావేశమే యెక్కువ కల మనుష్యులు పుట్టుచున్నారు. కాని యసదబలుఁడు వెను కటితరమువాఁడు. అతనియందు మతావేశమే యెక్కువ. అతఁ డెట్లును వివస్వంతుని వదలిరాఁడు, ఐనను శశి కన్యాయము

చేయఁడు. అతఁడు వివస్వదాజ్యములో నుండుట మాకుమేలు. ఆరాజ్యములోని యానుపానలు మా కతనివలనఁ దెలిసికొనుటకు వీలుండును. అతఁడు మాకు గూఢచారిగాఁ బనిచేయును. అతఁ డీ రాజ్యములో నొక మహాన్నతాధికారిగా నున్నన్ని నాళ్లు మారాజ్యమునకు వానివలన నాపత్తువచ్చుననియుండదు.” హంగరా జంగీకరించెను.

సభ కూడెను. రాజకుమారు లిద్దఱు; మంత్రి లిద్దఱు; పండితు లిద్దఱు. శశియు హంగరా జొకదెసఁ గూర్చుండిరి. వివస్వంతుఁడు వల్లభమంత్రి గౌరీపతిశాస్త్రి అసదబలుఁడు రెండవదెస గూర్చుండిరి. న్యాయమునకు నసదబలుఁడు శశిదెసఁ గూర్చుండవలయును. కనిపించుటకువివస్వంతునివైపే మొగ్గుగాఁ గనిపించుచుండెను. తొట్టదొలుత విభక్తరాజ్య మెవ్వరి కెంత రావలయును? దాని యెలలు నిరూపింపఁబడవలసియుండెను. శశి రాజ్యములోని పడమటిభాగమంతయుఁ దనదనెను. వల్లభ మంత్రి యిట్లనెను: “రాజకుమార! ఈ రాజ్యముయొక్క సంపదయంతయుఁ బంటలన్నియుఁ బడమటిరాజ్యభాగము మీఁదనే యాధారపడి యున్నవి. నదు లా ప్రాంతమునందే ప్రవహించుచున్నవి తూర్పుదెస మహానది యొక్కటియే ప్రవహించుచున్నది. ఏ నాలుగేండ్లకో యైదేండ్లకో పెద్ద వడదలు వచ్చి దేశమును ముంచుటకుఁ బనికివచ్చును గాని యా నది పంటలకుఁ బనికిరాదు. సస్యసమృద్ధిగలభాగము నీవు తీసికొన్నచో మీ యన్నగా రేమగును? పంటలు పరిశ్రమలు సర్వము నీ దెస నున్నవి.”

శశి : దానికి నే నేమిచేయుదును? హంగరాజురాజ్య

మన కాభాగము దగ్గఱ. ఆయనపరామరిక లేక నారాజ్యము నిర్వహింపబడదు. అందుచే నారాజ్య మాయనరాజ్యము నకు దగ్గఱగా నుండవలయును. మీరు మహామంత్రులు. ఆయన పెద్దవాడు. నేను చిన్నవాడను. నన్నన్యాయముచేసి యెండు నేల నా కంటఁగట్టినచో నే నేమి కావలయును?

గౌరీపతిశాస్త్రి : తూర్పు పడమరలు గాకుండ దక్షిణోత్తరములు విభాగము చేసికొనవచ్చును.

అనదబలుడు : అట్లు చేసికొనుట యసలు న్యాయము కాదు. ఎందుచేతననగా సర్వనదులు నుత్తరదిశలోనున్న మహా పర్వతములలో సముద్భవించిదక్షిణాభిముఖముగాఁ బ్రవహించుచున్నవి. ఒక్క మహానదితప్పఁ దక్కినవన్నియు బడమటిరాష్ట్ర మందే ప్రవహించుచున్నవి. ఉత్తరార్ధము దీసికొన్నవాడు దక్షిణార్ధమునకు నీరే రాకుండజేయవచ్చును కావునఁ దూర్పు పడమరలుగానే రాజ్యము విభాగింపబడవలయును. పడమటి సగములో జెఱిసగము తూర్పుసగములో జెఱిసగముగా జేసి కొనుట మంచిది.

హంగరాజు : అది బాగుగానుండదు. పడమట శశి చెక్క. దానికిఁ దూర్పున వివస్వంతుని చెక్క. దానికిఁ దూర్పున మఱి శశిచెక్క. ఇంకను దూర్పున వివస్వంతుని చెక్క. ప్రతివాని రెండురాజ్యభాగములనడుమ నితరుని రాజ్యభాగ ముండును. అనేక పాలనావిషయములలో బహు పదార్థములయందుఁ బాలులోనే రాజ్యమునకైన నిబ్బందియే. అట్లున్నచో రాజ్యపాలనము సరిగాఁ గొనసాగదు.

గౌరీపతిశాస్త్రి : అన్నదమ్మలే కదా! సర్దికొనిపోవ

చ్చును. సౌహార్దముమీఁద స్వవహారము సుఖముగా నడచును. సౌహార్దమును మించినది సౌభ్రాత్రము.

శశి : సౌభ్రాత్రము, సౌహార్దము చెడిపోయిన నేగదా యిట్టి విభాగమేర్పడుట”.

వివస్వంతుఁడు (నవ్వుచు) : ఆ రెండును జెడిపోవుట కెవరయ్యా కారణము ?

శశి (కోపముతో) : పైకి నవ్వి నచో సరిపోయినది. నా మతమున్నచో మీ కేమియును బడదు. అమ్మ మీ వైపు. నన్నొక్కనిఁజేసి నీవు నన్నన్యాయమును జేయదలచి కొన్నావు. వంశపరంపరయా రాజ్యము విభక్తముకాఁగూడదని నీ వాదన. ఒక రాజునకు నలువురు కొడుకులుపుట్టినచోఁ బెద్దవాఁడు రాజై తక్కిన మువ్వు రడిగిగొని తినవలయునా? రాజ్యమును నలుగురు పంచుకొనవలయును.

వివస్వంతుఁడు : ఆ నలుగురిలో నొక్కొక్కనికి మఱల నలువురు నలువురు కొడుకులు. వారును బంచుకొనవలయును. అప్పు డొక రాజ్యము పదునాఱు రాజ్యములు. ఇంకొక తఱమునాటికి నఱువదిహాలుగు రాజ్యములు. వారు రాజులు కారు, పాలెగాండగుదురు. ఇంతలో నెవఁడో వీ రందఱిని వధించి తాను చక్రవర్తియగును.”

హంగరాజు : ఇప్పటి ప్రశ్న యదికాదు. శశి మీ మతమునుండి మాటిపోయెను. కనుక నాయనకు రాజ్యము సగభాగ మిమ్మునుచున్నాఁడు.

గౌరీపతిశాస్త్రి : మతము మాటినచో రాజ్యభాగమే లేదు. అన్యమతమును వివస్వంతుఁడే స్వీకరించె ననుకొందము.

ఆయనకు రాజ్యము రాదు. శశి స్వీకరించనిచో శశికి వచ్చేడిని. ఎవనికి రాజ్యార్హత యున్నదో వాడే మతాంతరుడైనచో రాజ్యార్హత లేనపుడు రాజ్యార్హత లేనివాడు మతాంతరమును స్వీకరించినచో నెలువచ్చును?

హంగరాజు గౌరీపతిశాస్త్రివంశఁ గన్నులుటిమి చూచెను.

శశి : ఈ వాదనలన్నియు నిదివఱకే యైనవి. రాజ్యము విభక్తమగుటకు నిశ్చయింపబడినది. ఆ ప్రాతవిత్రివ్వి యేమి ప్రయోజనము?

హంగరాజు : రాజ్యము విభక్తమగుటకు వేతే కారణమున్నది. పూర్వమెప్పుడో ఈ దేశమున నందఱు మాంధాత్మ మతస్తులు. అప్పటి రాజ్యవిభాగాంశము మతప్రాతిపదికమీఁద నుండెడిది. ఇప్పుడు ప్రజలలో సగానికిసగము పరమతస్తులు. మాంధాత్మమతానుయాయైన రాజుపాలనలో మతాంతరులకు న్యాయము జరుగదు. ఆ మతాంతరుల మతమునకుఁ జెందినవాడు శశి. ఈ రాజ్యములోఁ బశ్చిమభాగమున నా మతాంతరులసంఖ్య యెక్కువ యున్నది. అందుచే నాభాగము శశిపాలనలో నుండవలయును. రాజ్యవిభాగకారణ మిది.

గౌరీపతిశాస్త్రి : అట్లైనచో శశియే రాజుకావలసిన యవసరము లేదు. ఆ ప్రజలు తమ క్లిష్టమైనవానిని రాజుచేసి కొనవచ్చును. ఇందలి ప్రధానవిషయ మేమనఁగా నీ మతాంతరులు తమరాజు మాంధాత్మమతస్తుఁడు కావుట సంగీకరించరనుట. వా రా మాట యన్నారో లేదో తెలియదు. అన్నా

రనుటకు హంగరాజును, శశియుఁ బ్రమాణము. వీరి ప్రమాణ మంగీకరింపవచ్చునా?

హంగరాజు : ఇదివఱకు వందసార్లన్నారు. నోటితోఁ గాదు, కత్తులతో నన్నారు. మఱలఁ గావలసినచో నంశురు.

శశిమొగమునఁ జిటునవ్వఁకురించెను. అసదబలుఁడు కన్నులలోఁ దైక్ష్ణ్యమును నెఱపెను వివస్వంతుఁడు తలవందు కొని కూర్చుండెను. వల్లభమంత్రి వారిమాటలే వినుచున్నట్లు లేదు. గౌరీపతిశాస్త్రి యేమియో యనబోయి యూటకుండెను. శశి గౌరీపతిశాస్త్రిని జూచి “యేదియో చెప్పబోవుచుంటివే, చెప్పు” మనెను.

గౌరీపతిశాస్త్రి : అయ్యా! రాజకుమారా! నీవు చేసెడి పని ప్రపంచకమునకుఁ జేటు తెచ్చునటువంటిది. పండువంటి కాపురముమీఁద నిప్పులుబోయుటవంటిది. నే నిప్పుడు రాజ్య విభాగకర్తలలో నొకఁడుగాఁ జెప్పటలేదు. సృష్ట్యాదినుండి యే పరమేశ్వరధర్మము బ్రాహ్మణునియందు నిష్ఠమై యున్నదో యా బ్రాహ్మణభాషము నావేశించి చెప్పుచున్నాను. మీ రన్న విషయమును బరామర్శించి చూపించెదను. మీ మతస్థులు కత్తులతో తమకు వేతే రాజ్యము కావలయునని చెప్పినమాట నిజమే. ఎన్నిసార్లు చెప్పిరో యన్నిసార్లు మొదట మీ కత్తులు తరువాత మాంధాత్మమతస్థులకత్తులు. అటునిటు పలుమంది చచ్చిరి. చివటికి లెక్కజూచినచో నెక్కువమంది మృతులు మీమతస్థులు. ఇక్కడ నక్లే జరుగును. ఈ రెండుమతములవారీ దేశమునఁ జెరిగిగము కాదు. మీ మతస్థులు నాల్గవంతుగూడ లేరు. మీకు సజ

ముగాఁ జూచినచో నాల్గవంతురాజ్యము వచ్చును. చెట్టే సగము ప్రసక్తియే లేదు. మఱలఁ గత్తులతో మాకు రాజ్యము కావలయునని వెలయింపఁజేయుదురు. మీ నుతస్థులసంఖ్య మఱలఁ దగ్గిపోవుటయేగాని దానివలన సధిక ప్రయోజన మేమియు లేదు.

హంగరాజు : నిజమే శాస్త్రిగారూ! మేము పడమటి భాగ మడుగుచున్నాము. పడమటిభాగము రాజ్యములో సగములేదు. నాల్గవంతే యున్నది. ప్రాగ్భాగమే మూడు వంతులు.

అసదబలుఁడు : హంగరాజా! దేశ విస్తారకమాత్రమే యోజించినచో నీవు చెప్పనది నిజమే. కాని సుపద్విషయ మును విచారించినచోఁ బరిశ్రమల కనువైన ప్రదేశమని విచారించినచో సస్యవంతమైన భూభాగమని విచారించినచోఁ బడమటిదేశము రాజ్యములో మూడువంతులు. దానిని శశికిఁ గట్టఁబెట్టినచో వివస్వద్రాజ్య మేమగును?

హంగరాజు : అది యేమయ్యా! మీ రున్నారు, వల్లభ మంత్రి యున్నాఁడు. ఇప్పుడు మీ రిద్దఱు మహామేధావులు. నా రాజ్యము నేను జూచుకొనెడివాఁడను కాని, శశియొక్క రాజ్యములోఁ గూర్చుందునా? అతఁడు చిన్నవాఁడు. ఇచ్చెడిది కలిగియున్నప్పుడు తమ్మునకు నిస్సహాయునకు మంచి చెక్క నిచ్చి మిగిలినభాగమే తాను బాగుచేసికొనవలయును. చేసికొనెడివాని నేర్పులోనున్నది గాని నేల పండనన్నదా? పరిశ్రమలు పెరుగనన్నవా?

శశి : నా కదియంతయుఁ దెలియదు. మీరు చెప్పిన

ప్రకారమే రాజ్యవిస్తీర్ణతలోఁ బడమటిచెక్క నాల్గవభాగము, అది నా కిచ్చివేయుఁడు. నేను గవ్వములేకుండ నా రాజ్యము నేను చేసికొందును. మీకు బోలెడంత రాజ్యమున్నది. మీరు వేయివిధములుగా దానిని వృద్ధిచేసికొనవచ్చును.

వివస్వంతుఁడు తా నింతసేపూరకుండి తల పంకించి యిట్లనెను: “మహామంత్రి! అట్లే కానిమ్ము. సరిగా నాల్గవ భాగము కొలిచి పడమటి చెక్క వారి కిప్పించుఁడు. నేను సెలవుతీసికొందును” అని హఠాత్తుగా వెడలిపోయెను. హంగ రాజును శశియు నెమ్మదిగా లేచి బయలుదేరిరి.

ఇంటికిఁ జేరువఱకు వారిద్దఱు నొకరితోనొకరు మాటాడ లేదు. అప్పుడు శశి యిట్లనెను: “ఔనయ్యా! నా భాగము నా కిత్తునన్నాఁడు. తీసికోయని వెల్లిపోయినచో నెట్లు కుదు రును? ఎల్లలు నిర్ణయించుకోవలయును కొలఁతలు కొలిపించు కోవలయును. అది చాలఁ బనియున్నది. ఆ మాట యన్నాఁడు, లేచిపోయినాఁడు. వారితో నీ వ్యవహారము కుదురదు. మనమే నిర్ణయించి మననిర్ణయమును వారితోఁ జెప్పవలయును. వారు జ్యోక్యము కలిగించుకోనపుడు మనకేమి? మనము నిర్ణయింతము. ఎందు కొప్పుకొనరో చూతము. హంగరాజా! నీ వేమైన సరి హద్దులు నిర్ణయించితివా?”

హంగరాజు : పడమటిభాగముననున్న సస్యవంతమైన నేలనానుకొని తూర్పున దేశముపొడుగునను నెడారివంటి చీలిక యున్నది. ఆ చీలికకుఁ దూర్పున నంటుకొనియే పెద్ద యే టున్నది. ఆ యేటిపేరు అదృశ్యవాహిని. అందులో జల ముండును. ఉండదు. ఎప్పుడో వఱదలు వచ్చునట. వచ్చినప్పు

డా యెడారియంతయు నిండునట. ఆ నటదలువచ్చుట నే నేఱుఁగను. అదియంతయు నినుకనది. ఈ రెండు దేశము లొక్కటి కానేకావు. ప్రకృతిసిద్ధమైన యీ విభాగ మనాదినుండియున్నది. మాంధాతరాజులు పడమటిదేశమును బలవంతముగా నరికట్టుకొనిరి. పడమటిభాగము పూర్వము హంగరాజ్యముతోనిది. అదియే సరిహద్దు. దానికిఁగొలత లక్కఱలేదు. సరిహద్దునిర్ణయ మక్కఱలేదు.

శశి : పోయి వారికిఁ జెప్పివత్తమా?

హంగరాజు : వారి కిదివఱకే తెలియును.

శశి : ఐనచో మనము మనదేశమునకుఁ బోయి మన రాజ్యము మనము పాలించుకొందము.

హంగరాజు : అట్లు సాగదు. ఇన్నాళ్లును బ్రజలు వివస్వంతునిపాలనలో నున్నామనుకొనుచున్నారు. మనము వెనల్లిచో మనకుఁ బన్నులీయరు. మనమాట వినరు.

శశి : ఆయనకిచ్చెడిపన్నులు మనకిత్తురు. వారికి వచ్చిన నష్టమేమి?

హంగరాజు : వచ్చిన నష్టమేమియనికాదు ప్రశ్న. వచ్చిన లాభమేమియని. మానవునిమనస్సు చిత్రమైనది. ఒక పనిచేయుటకుముందు నే నిట్లుచేయుదునని నిశ్చయించుకొనవలయును. ఒకనిని రాజనుకొనకముందు వాఁడు నా రాజుని నిర్ణయముచేసికొనవలయును. సర్వసృష్టియు నిట్టినిర్ణయముమీఁద సాగుచున్నది. ఈ నిర్ణయము మానవునియొక్కదుర్బలత్వము. వాఁడు రాజనుకొనినచోరాజు; కాదనుకొనినచోఁగాదు. వాఁడు రాజై యొరిగించెడిదిలేదు; వీఁడు రాజుకాక యొరిగించనిదిలేదు.

రాజనిరతనే వీనిమనస్సునకు వాఁడొక ప్రభువు వానికి వీడు భక్తుఁడు. దానిపేరు రాజభక్తి. ఆ రాజు బలహీనుఁడు, బుద్ధి హీనుఁడు, అప్రయోజకుఁడు, అవిద్యావంతుఁడు. ఈ ప్రజలలో నున్న వివేకులు బలవంతులు వానిని రాజుగా నంగీకరింతురు. వాఁడుకొట్టిన బడుదురు; తిట్టిన బడుదురు. ఆ రాజనినచోఁ బ్రాణములర్పింతురు. ఆ రాజుకొడుకే రాజుకావలయునని యాశింతురు. అంతదూర మెందుకు? ఈమె తల్లి యని, యితఁడు తండ్రియని, వీడు స్నేహితుఁడని, వీడు విరోధియని మనస్సులలో ననుకొనుటతప్ప వేతేయున్నది. తల్లితండ్రులవిషయములో వారివలనఁ దాను శరీరధారియగుటయను పెద్ద హేతువున్నది. తక్కినచోట్ల నేమియున్నది? మఱియు రాజు రాజుగా నెంచుటలో హేతువేమియుఁ గనఁబడదు. ఈ హేతువు మనస్సులోననే యున్నది. మానవుఁ డలవాటుగా నొకానొక విషయమును భావించుచుండును. దానిని విశ్వసించును. దానికొఱకు బ్రదుకును. దానికొఱకెన్ని యైఁ గష్టముల ననుభవించును. అది తనధర్మ మనుకొనును. దానికోసము ప్రాణములధారపోయును. ఇది యొకవ్యాధి. ఈ వ్యాధి మానవునకు జన్మతో నున్నది. ఇది వానిమనోగతిమైన పెద్ద లోపము. ఇది మానవస్వభావములోని ప్రథమలక్షణము. భూమిమీఁద మానవుఁడున్నన్ని నాళ్లు దీనికి నిష్క్రమిలేదు. సర్వవిజ్ఞానము దీనిమీఁద నాధారపడియున్నది. మానవజాతియొక్క సర్వధర్మములు దీనిమీఁద నిర్మింపఁబడినవి. ఋషులు రాజులు కవులు శాస్త్రవేత్తలు మహాశిల్పులు మానవకోటిలోని సర్వవిజ్ఞానవంతులు నీ మానవునియొక్క మనస్సులోనఁగల యీ దోషమును గుణముగా స్వీకరించి

దానిపైనఁ తమ మతములను నిర్మించిరి. కావ్యములు వ్రాసిరి. శాస్త్రములు వ్రవసంచిరి. గుళ్లు గోపురములు కట్టిరి. అది యంతయు నెందులకు? ఇన్నాళ్లును బ్రజలు వివస్వంతుఁడే రాజను కొనుచుండిరి. అతనిచేత రాజ్యములో నీ భాగము నీకర్పించి నట్లు కాగితముమీఁద వ్రాయించుకొన్నచో నది యండఱకు దెలిసినచో నపుడు నోరెత్తకుండ నిన్ను రాజుగా నంగీకరింతురు. కాగితముమీఁద నతఁడు తనముద్రవేయుటతో వారివిశ్వాసము మాటును వారిమనసులలోని నిశ్చయము నీవైపునకుఁ దిరుగును. అనఁగా నతఁడంగీకరించినచోఁ బ్రజలంగీకరింతురు. ఇది యొక చిత్రము. అతనియొక్క సంతకముతో నింతమంది ప్రజల మనస్సులలో నొక్కసారి మా రైట్లుకలుగును? ఈ జనమందరు నొక్కటియూ కాదు, కోట్లమంది. రాజవిషయమున వీరింత మంది లేరు. అందఱు నొక్కటియే. మానవునిమనస్సు కొంత తన వ్యక్తిది కొంత తన సంసారముది. కొంత తన యూరిది. కొంత తన మతముది. కొంత దేశముది. దేశమునకుసంబంధించిన యా మనస్సంతయు గోటిమందిది యొక్కటియే.

శశి : నీవు చెప్పిన తరువాత నా కీ విషయము తెలియుచున్నది. ఇంత వ్యర్థమైన మానవమనస్సు నాధారముచేసికొని నేను రాజ్యమును సంపాదించుట యెందులకు? ఇది యొకవిధముగా మానవులను మోసముచేయుచున్నట్లు కనఁబడుచున్నది. వారి నెందుకు మోసపుచ్చవలయును?

హంగరాజు : నీవు నీ మతమును వృద్ధిపొందించుట కోసము దీనిని జేయుచున్నావు.

శశి : ఆ మతముకూడ మూఢమైన మానవమనో
దౌర్బల్యముమీఁదనే యాధారపడియున్నది గదా!

హంగరాజు : ఓయీ ! మానవుఁడున్నాఁడు. వాని
మనస్సున్నది. దానిని మన మిప్పుడు మూఢమనుచున్నాము.
మనస్సింకొకరీతిగా నుండదు. దానిలక్షణ మది. మనుష్యుఁడు
బ్రదుకవలయును. రాజు రాజ్యముచేయవలయును పైగా
నొక మతమును విశ్వసించినచో దానివలన మోక్షమువచ్చును.
ఈ మనస్సేకదా మోక్షము తెచ్చుచున్నది. కనుక మనస్సు
మూఢము కాదు. దానికి విశ్వాసము వ్రథమగుణము. తాకి
కములైనవానియందలి విశ్వాసము మూఢమైనదని చెప్పినను
భగవంతునియందలి విశ్వాసము మూఢమని చెప్పటకు వీలు
లేదు. తాకికవిషయములందలి విశ్వాసములుకూడ మూఢ
మని చెప్పటకు వీలులేదు. సర్వమానవులు సుఖముగా నుండ
వలయునన్నచో రాజ్యముండివలయును. రాజ్యమున్నచో
రాజుండవలయును. రాజు కానిచో రాజసానీయులుందురు.
ఆ విశ్వాసము మూలభూతమైన మూఢత్వము కాని జగద్గమన
క్రియయందు దాని మూఢత్వము వివేకముగానే భాసించును.
భగవదనుగ్రహసంపాదనమునందు దాని మూఢత్వము వివే
కముగానే పర్యవసించును. దాని నీవిధముగాఁ జెప్పవచ్చును.
మానవుఁడు మూఢుడై తన మూఢతయే యాధారముగా
వివేకము సంపాదించునని. అందుచేత మన మతముకొఱకు
నీ రాజ్యసంపాదన నీవు చేయవలయును.

శశి : మనమతస్థులుకూడ నీరాజ్యమున సిలుగులు
పొందుటలేదుగదా? వారుసుఖముగానే యున్నారు కదా. మన

మతస్థులవలన వారిమతస్థులు బాధపొందుచున్నారు కాని మన మతస్థుల కా బాధ లేదుకదా?

హంగరాజు : ఇందాక గౌరీపతిశాస్త్రి చెప్పినది విన లేదా? తొలినాళ్ల మనవి పదికత్తులు. మలినాళ్ల వారివి వంద కత్తులు. మనమతము నిలువఁబడవలయునన్నచో వారి కత్తు లాగిపోవలయును. ఈ దేశమంతయు మనమతమునే యవలం బించవలయును.

శశి : అట్లైనచోఁ గలసియున్నచో దాని కెక్కువ పీలున్నదా? విభక్తులమైనచో పీలున్నదా?

హంగరాజు : అదిగాదయ్యా! ఈరాజ్యమునఁ బ్రధాన మతము మాంధాతమతము. రాజానుమతో ధర్మః. రా జే మతము సంగీకరించిన బ్రజ లా మతము సంగీకరింతురు. మన మతమునకుఁ ద్రాడు బొంగరము లేకుండనున్నది. ఈ దేశ మున కీ మతము. ఈ రాజు తన్మతస్థుఁడు అని యున్నచో నా మతమునకు వచ్చెడి దీప్తి వేఱు. శశీ! నీ వెంత మా మతమును బుచ్చుకొన్నను నీ యన్న గారిమీఁద నభిమానము పోదు.

శశి : నా కా యభిమానమేమియును లేదు. నాకు నా మతమే ప్రధానము.

హంగరాజు : ఆసంగతి నాకుఁ దెలియును నీవు భగవ దవతారమవు. ఒకమత మొక దేశములోఁ బుట్టినదనుకొమ్ము. వందయేండ్లు వేలయేండ్లు గడచెడిసరికి నా దేశములో నా ప్రజ లకుఁ దన్మతము ప్రాతవడి నిరాదరణపాతువగును. ఆ మతము నందుఁ దీవ్రవాదు లుండరు. ఏ మతమైన నిలువవలయుననఁగాఁ బరమతస్థుల నా మతములోనికిఁ ద్రిప్పఁచుండవలయును.

క్రొత్తలో వారికి మతావేశ మెక్కువ యుండును. వారివలన నా మతము నిలుచుచుండును. అట్టివారిలో నెవనియందో యొకనియందు భగవంతుఁ డావేశించును. వానివలనఁ దన మతమునకు వ్యాప్తి దెచ్చును. మనమతమునందు హంగరాజ్యములోఁ దీవ్రవాదులు లేరు. ఉండుటకు వీలులేదు. ఈరాజ్యములోఁ దీవ్రవాదులున్నారు. ఎదుకనఁగా నీదేశమునందుఁ దొలుత మనమతము పుట్టలేదు. ఇచట మతము క్రొత్తగా సుపాదించినమేర. ఇచటఁ బరమతస్థు లెక్కువమంది. ఇతర మతములతో సన్నికర్షకలిగినపుడుకాని స్వమతములోనియాన్నత్యము భాసించదు స్వమతమునందలి విశ్వాసముకాని యావేశముకాని వృద్ధిపొందదు. నీకుఁ గొంత యాస్తియున్నది. అది పితృపితామహోర్జితము. నీవు మఱిగొంతయూ సి సుపాదించితివి. అది స్వార్జితము. దానియందున్న మమకారము శ్రద్ధలోభము పూర్వార్జితమైనదానియందుండదు. అట్లే మనమతమునకు నీదేశమునందున్నంత తీవ్రత హంగదేశములో లేదు. పరదేశమునందుఁ గ్రొత్తమతము వ్యాపింపఁజేయుటకు నెప్పుడు నీ వెసులుబాటున్నది. ఆ దేశమునందు నాదేశస్థులు స్వమతమునందు నిద్రాభువులై యుందురు. పరమత మాక్రమించుటకుఁ బ్రారంభించినంతనే సులభముగా వశంపదులగుదురు. ఈ దేశస్థులే పరదేశమునం దున్నచోఁ బరదేశమునందున్నవారి మతాభిమానము సహజముగాఁ దీవ్రరూపము తొలుచ్చును. అందుచేత మనమతము నీదేశములో నిలఁబెట్టవలయును.

శశి : మనము వేత రాజ్య మేర్పఱచికొన్నంతనే దాని క్రొత్తఁదనము పోయినది కదా!

హంగరాజు : ఓయీ ! మనము వేతే రాజ్యమేర్పడచి కొనుట సుఖముగాఁ గూర్చుండుటకుఁ గాదు. నిత్యము మనకు వివస్వద్రాజ్యముతో వైరమే. ఆరాజ్యమును మనము పూర్తిగా నాక్రమించుకొనువఱకు మనకు నిద్రాహారములు కూడవు. మానవు లధికసంఖ్యాకులు మూఢులు. వివేకరహితులు. ఆలోచనావిహీనులు. వారియందు మతోద్రేక మెక్కించి వివస్వద్రాజ్యమునకు నీరాజ్యమునకు నిత్యవిరోధము పాటింపవలయును. ఎడతెగని యుద్ధము జరుగుచున్నట్లే నడువవలయును. అప్పుడు మనమతము మేల్కనియుండును. నిద్రపోదు. నీ రాజ్యము మనమతముయొక్క నిత్యజాగ్రదవస్థారూపముగా నిర్మించుచున్నాను.

శశి : ఐనచో వెంటనే పోయి వివస్వంతునిచేతఁ గాగితము వ్రాయించికొందము.

హంగరాజు : అంత తొంగటపడఁగూడదు. భావము చమత్కారమయినది. ఆ భావము తోచినంతటన మిక్కిలి క్రొత్తగా నుండును. వెంటనే యది మనసులో జీర్ణించదు. కాలము గడచినకొలది దాని క్రొత్తదనము మనసునకుఁ బోవును. మానవుఁ డప్పుడు దానిననుసరించి నడచుట కభిముఖుడగును. మన మొక నెలనాళ్లు గడువితము. అప్పటికీ భావము వారిమనస్సులలో జీర్ణించును. మనపని సులభమగును. ఈలోపుగా నన్నియు సిద్ధపఱచియుంతును.

ఈ దేశమువర్తకమంతయు హంగరాజు నీతి చాక
చక్రమువలన గుఱూచీనగరము నాశ్రయించెను. ఈ వర్తక
మసావాదిత్యోబ్రహ్మగా నున్నది. ఇక్కడఁ బండినపంటలు
సమీప దేశమునకుఁ బోవుటకుఁగూడ గుఱూచీనగరమునకుఁ
బోయి యచ్చటి పెద్దవర్తకులద్వారా గాని విడుదలకాకుండ
నున్నది. ఇందులో పెనులుబాటులేకపోయినను నటవాటుచేయఁ
బడినది. ఒకమహారాజకీయవేత్త యొకదాని నటవాటుచేయును.
అల్పులయిన రాజకీయవేత్తలు స్వల్పవిషయములం దెంత చాక
చక్రము నెఱపినను మహావిషయములందు స్వాతంత్ర్యము
నెఱపలేరు. రాజ్యాంగమునందు సంస్కరణలుసేయు రాజ్యాంగ
వేత్తలు రెండురకములవారు. మొదటివారిసంఖ్య బహు
స్వల్పము రెండవవారిసంఖ్య యధికము. మొదటిరకమువారు
కొన్ని వేలయేండ్లకో కొన్ని వందలయేండ్లకో యొకఁ డుద్భవించు
చును. రెండవరకమువారు తరతరమునం దుదయించుచునే
యుందురు. వారే మంత్రులు. వారే రాజ్యాంగనిర్వహణము
చేయువారు. వీరి కేదైన నొకకార్యము చేయవలయునన్నచోఁ
బూర్వ మెవ్వరైనఁచేసిరా యన్న ప్రశ్నపుట్టును దానిని జూచి
వీరు చేయుదురు. దానియకాఁగాములు లాభనష్టములు వారు
విచారించరు. వా రన్నిటినిఁ బ్రయోగదృష్ట్యాచూతురు. మేమీ
ప్రయోగమును చేయుచున్నాము. ప్రయోగకాలమునందుఁ
బ్రజలు కొందఱు నష్టపడవలయును. దానిలోని కష్టసుఖములు
తెలిసికోవలయును. అప్పుడుకదా యీ పదక మాచరణయోగ్య

మగునో కాదో తెలియును అని వారివాదన. పిల్లికిఁ జెలగాట మెలుకకుఁ బ్రాణసంకటమన్నట్లు పెద్దజీతములుతీసికొనుచు సుఖములనుభవించుచు రాజ్యాంగమున కధిపతులై కూర్చుండి యీ ప్రయత్నములను నెఱపుదురు. దానివలన బాధపడునది ప్రజలలోఁ బేదవారు. ఒకానొక మహాపదకమెత్తినపుడు దానిలోని సూక్ష్మసూక్ష్మాంశములన్నియుఁ దఱచి మధించి నిర్ణయించఁ గల నేర్పుగలవాఁడే సంస్కరణలు ప్రవేశపెట్టవలయును. తక్కినవాఁడుచేసినపనులు పులినిజూచి నక్క వాతపెట్టికొన్నట్లు. కాని యిక్కడ నొక్కటియే భేదము. పులినిజూచి నక్క వాత పెట్టుకొన్నట్లుకాదు పులినిజూపించి తక్కినమృగములకువాతలు పెట్టినట్లు. మఱియు నీ రెండవరకపు సంస్కర్తలయొక్క మనోలక్షణము స్వతంత్రమైనదికాదు. పరులననుసరించునది. ఒక మహాపురుషుఁ డొక దేశములో నొక గొప్ప సంస్కరణమును దెచ్చెను. దానియందుఁ గొన్నిలాభములు గోచరించినవి. దానినిజూచి యీ రెండవరకపు సంస్కర్తలు తమ దేశమునందుఁ బ్రవేశపెట్టెదరు. వీరు వివేకవంతులే. ఆ వివేకమంతయు నాప్రవేశ పెట్టఁబడిన సంస్కరణము సర్వాంగరమణీయముగాఁ బ్రవేశ పెట్టుటయందే యుండును గాని, సంస్కరణముయొక్క మూల హేతువుగాని దానిస్వరూపలక్షణపరిజ్ఞానముగాని సంపూర్ణముగాఁ దెలిసికొనుటలోనుండదు. పదకము పదకముగా నాచరణలోఁ బెట్టుటలో వారికి సామర్థ్యముండును. కొన్ని చిన్నిచిన్ని మార్పులుచేయుటకూడఁ జేతనగును. కాని పదకమునే నిర్మించుట వారికిఁ జేతకానిపని. వారివివేకము రెండవజాతిది. ఘోరదరికమువారు మహావివేకులైనను గాకపోయినను గొప్ప

సాహసముకలవారు. వారే దేశములను మార్పుచుందురు. పూర్వసంప్రదాయములను బెల్లగించి కొత్తసంప్రదాయముల నేర్పఱితురు. ప్రాతయలవాట్లు తొలగించి కొత్తయలవాట్లు ప్రవేశపెట్టుదురు. వారు ప్రజాభిప్రాయమును లెక్కచేయరు. వారు ప్రజాభిప్రాయమును సృష్టింతురు. ఒక దేశము కొన్నాళ్లు పరాధీనమైయుండి స్వాతంత్ర్యమును సంపాదించినప్పుడు రెండవ జాతి రాజ్యాంగవేత్తలవలన నేమియుఁ బ్రయోజనములేదు. స్వాతంత్ర్యమునచ్చినను బరాధీనమైనజాతియొక్క భావపరాధీనత భావపరాధీనతగానే యుండును. మున్నుగెలిచిన జాతి యొక్క మహా సంస్కర్త లీ దేశమునఁ బ్రజలకినిష్ఠముగాఁ జొప్పించిన యలవాట్లు సంప్రదాయములు ప్రజల కలవాటై పోవును దానియందు సహజముగా నభిమానమేర్పడును. ఆ యభిమానమును బ్రజలు తొలగించికోలేనట్లే, యీ రెండవ జాతి రాజ్యాంగవేత్తలయిన సంస్కర్తలును తొలగించుకోలేరు.

ఈ రెండుతెగల రాజ్యాంగవేత్తలలో హంగరాజు మొదటి తెగవాఁడు. రాజ్యము విభక్తమైన తరువాత హంగరాజు చేసినమార్పులుతొలఁగఁజెట్టుటకు హంగరాజంతటి సాహసుఁడు స్వతంత్రుఁడు కావలయును. హంగరాజు చేసినమార్పు బహుముఖముగా నున్నది. విద్యావద్ధతిలో సంఘవ్యవస్థాభావములలో మతాభిప్రాయములలో రాజనీతిలో యుద్ధనీతిలో మానవుని దైనందిన నీతిప్రవర్తనలో జీవితలక్ష్యములలో నన్నింటిలోన నతఁడు మార్పుతెచ్చెను. అతఁడు వీనినన్నింటిని స్వతంత్రముగా నాలోచించి చేసినవికాదు. తనదేశములోనున్నవానిని దెచ్చి యీ దేశమునందుఁ బ్రవేశపెట్టెను. ఈ దేశమువారికిఁ

దొలుత నవి వెగటయినవి. అప్పటి నా రెండురుతిరిగిరి. వారియందు హంగరాజు దమననీతిని బ్రయోగించెను. తక్కినజనుల కవి యన్నియు నలవాటైపోయినవి. నేఁ డవియన్నియు వీరికి తమ స్వంతములుగాఁ గనిపించుచున్నవి. స్వాతంత్ర్యమువచ్చిన తర్వాత దేశములో మఱల మార్పుతేవలసినవారు రాజ్యాంగ వేత్తలు, సంస్కర్తలునైన రాజ్యాంగదక్షులు. వారుకూడ హంగరాజుపన్నిన నీతివలలోజ్జి కొన్నపట్టల్లే. తొలుతహంగరాజీ నీతిఁ బ్రవేశపెట్టినపుడు వాఁ డీ సంస్కరణముల లోతు పాతుల విచారింపవలసినపనిలేదు. అతనికిఁ గావలసినది సాహసము, దమననీతి. అవి రెండును వానియొద్ద సమృద్ధిగా నున్నవి. అతఁడు తెచ్చినమార్పును దొలగించి మరల జాతీయములైన సంస్కరములు బ్రవేశపెట్టుటకు నేటి రాజ్యాంగదక్షులకుఁ గావలసిన సాహసము లేదు. పరమ జాతీయాభిమానము లేదు. తొలుత సంప్రదాయములందే వారికి విశ్వాసములేదు. మూడవది : వీరు దమననీతి ప్రయోగించరాదు. ఇతరుఁడు వచ్చి పరరాజ్యము నాక్రమించి పరరాజ్యమున దమననీతి ప్రయోగించి నట్లు స్వరాజ్యమున స్వరాజకీయదక్షుఁడు దమననీతిఁ బ్రయోగించలేదు. నూత్నమైనమార్పు తీసికొనిరావలయునన్నను దెచ్చి పెట్టినమార్పును దొలగించవలయునన్నను సాహసమును దమననీతియు సమృద్ధిగాఁ గలవాడే చేయగలఁడు.

రేపు రాజ్యము విభక్తముకాబోవుచున్నది. అట్టి సంస్కర్తయట్టి రాజ్యాంగదక్షుఁడు నంత సాహసుఁడు వల్లభమంత్రి యగునాయని ప్రశ్న. వేఱు రెండు రకములు కనిపించిన ప్రతిమృగమును జంపునది. యెక వేఱు. అడివిపందినే

వేటాడును, లేదా పెద్దపులినే వేటాడును. ఈ వేట కష్టమయినది. తక్కినవానినన్నింటిని బరిహరింపవలయును. వానిని బరిహరించు వేళఁ దాను వేటాడఁదలచుకొన్న మృగము తనచేతి కిగ్గ మైనను దానిని వధించరానిస్థితి సంభవించవచ్చును. పరుఁడువచ్చి పర దేశము నాక్రమించినప్పుడు పరరాజు చేసెడివనులు మొదటి వేటవంటిది. స్వరాజ్యము చక్కఁబఱచుకొనునప్పటి వనులు రెండవవేటవంటిది.

పారతంత్ర్యముపోయి స్వాతంత్ర్యము వచ్చిన వేళఁ గలిగిన రాజ్యాంగవేత్తల క్రయాకలాపము మిక్కిలి క్లిష్టమైనది. దానికి వట్టి రాజ్యాంగవేత్త పనికిరాడు. రాజ్యాంగవేత్తత్వము సాహసము, మహాధీశాలిత. పరమ స్వాతంత్ర్యమైన యూహ దమననీతి దమననీతికానట్లు వెలయింపఁజేయుట, ప్రజలకుఁ దలలోని నాలుకవలెఁబ్రవర్తింపఁగలుగుట. తత్పూర్వ పరరాజనీతియందలి వైముఖ్యము మొదలగు బహుగుణముల సమాహారము వానికిఁ గావలయును. ఇన్ని గుణములకు కూడిక పరమేశ్వరానుగ్రహముచేత నెవనియందో యవతారమై త్తిన వానియం దుండును గాని తక్కినవారియం దుండదు.

ఇప్పుడు వర్తకమంతయు గుఱచీనగరమునుండి మరలించవలయును ఇది యొక క్లిష్టకార్యము. రాజ్యము విభక్తమైనతరువాతఁ జేయుటలో నాక్షేపముండదు. అప్పుడు చేయుటకుఁ గాలము మించిపోవును. ఇప్పుడు చేసినచోఁ గ్రొత్త సమస్యలు బయలుదేరును. అవి మోసెత్తకుండ రహస్యముగాఁ జేయఁగలుగవలయును. వల్లభమంత్రీ యడుగుదీసి యడుగు

వేసినచో నతఁ డీవని చేసినాఁడని హంగరాజునకుఁ దెలియును. మఱి యెట్లు చేయును ?

గుడనగరమున ముప్పదినలుబదిమంది కోటిశ్వరులుకలగు. వారిలో నిద్దరు మహా ధనవంతులు. వారిద్దఱు దేశాభిమానులు. నల్ల భమంత్రికిఁ రెండుచేతులపంటివారు. హంగరాజు దేశమును బూర్తిగాఁ గబళించలేకపోవుటకు వారి ధనసాహాయ్యమే యడ్డమువచ్చెను. తక్కిన వర్తకులందఱు వారు పోయినత్రోవనే పోవుదురు.

ఒకనాటి యర్ధరాత్రమున హంగరాజుయొక్క చారుల కనుమొఱగి వారిరువురు నల్ల భమంత్రియింటికి వచ్చిరి. నల్ల భమంత్రియు గౌరీపతిశాస్త్రీయు వారిద్దఱును గూర్చుండిరి.

నల్ల భమంత్రి : రాజ్యము విభక్తముకాకతప్పదు. యువ రాజు మాటయిచ్చెను. విభాగమున కంగీకరించనిచో దేశమున నల్లరు లెక్కువగుటయేకాని శాంతి యుండదు.

మొదటిశ్రేష్ఠి : చెటిసగముగాఁ దీసికొందురా?

నల్ల భమంత్రి : కాదు, దేశములోనున్న పడమటిభాగ మంతయు వారిది.

రెండవశ్రేష్ఠి : సస్యసమృద్ధిగల దేశ మది. వర్తకమంతయు నచ్చటనే యున్నది. మిగిలినదేశము పంచికొని యేమి లాభము, పంచికొనక యేమిలాభము?

నల్ల భమంత్రి : మీ వర్తకులందఱు వారి దేశములో ననే యుండిపోమరో, మన దేశమునకు వత్తురో?

మొదటిశ్రేష్ఠి : ఇల్లువాకిళ్లు, పిల్లలు, సంసారములు, బంధువులు సర్వ మిచ్చటనుండి మే మందఱ మెట్లచ్చటనుందుము?

వల్లభమంత్రి : ధనమూల మిదంజగత్. మీ సంపద యంతయు నచ్చట నున్నదికదా! అచ్చటనే యిండ్లు కట్టుకొన వచ్చును. దారపుత్రాదులను దీసికొనిపోవచ్చును.

రెండవశ్రేష్ఠి : అయ్యో! పిల్లలను మేకలను దరలించు కొనిపోవచ్చునుగాని యిచటి మట్టిగడ్డలను బెల్లగించికొని పోలేముకదా! దారపుత్రాదులకంటె మట్టిగడ్డలే మా కెక్కువ ప్రీయము.

వల్లభమంత్రి : మఱి యంతటి వర్తకము నిచటికే మర లించికొనుట యెట్లు?

ఒకటవశ్రేష్ఠి : విభాగముచేయునది యెప్పుడు?

వల్లభమంత్రి : మీ రెప్పుడు చేయుమన్నచో నప్పు డంగీకరించెదను. ముందు మీ రటో యిటో తేల్చికొన వలయును.

రెండవశ్రేష్ఠి : మే మిటే మహామంత్రి! ఆ దేశప్రజల దౌరుద్ధత్యముక్రింద మేము బ్రదుకలేకున్నాము. హంగరాజు యొక్క నీతి తక్కిన వృత్తుల నెంత యావరించినను మా వర్తక జాతి నావరించలేదు. దేశములో మావర్తకులు సంప్రదాయము లందుగాని, మతాభిప్రాయములందుగాని మాఱలేదు. మన దైవతములనే మేము కొలుచుచున్నాము. దేశసంపద మా యధీనము. మాయందెప్పుడును మార్పుండదు. మాకు గుఱూచీనగరముకంటె గుడనగరమే ప్రేమపాత్రము.

వల్లభమంత్రి : అంతటి వర్తకమును దరలించికొని వచ్చుట యెట్లున్నదే ప్రశ్న.

ఒకటవశ్రేష్ఠి : మాకు నెలనాళ్లు గడువీయుండు. ఈ లోపుగా మేము చేసికొనవలసినది చేసికొందుము.

వల్లభమంత్రి : నేను మీకు గడువీచ్చుటకాదు. మీ రెప్పుడు చేయుమన్నచో నప్పుడే చేసెనను.

ఒకటవశ్రేష్ఠి : ఈనాడు మొదలు ముప్పదిదినములు మాకుఁ జాలును.

వల్లభమంత్రి : మీ రేమిచేసెదరో నాకుఁ దెలియదు. కాని యిది పరమరహస్యముగా నుంచవలయును. అందఱు వర్తకులకుఁ దెలియవలయును. రహస్యము వర్తకులను దాటి పోరాదు. వర్తకులలోనే రహస్యమును బయలుఁజెల్పువా రుండవచ్చును. వా రెవ్వరో తెలిసికొని వారి నీ రహస్యమునుండి బహిష్కరించవలయును.

రెండవశ్రేష్ఠి(నవ్వుచు)-అంతనీతికి మేము వల్లభమంత్రి లము కాము.

వల్లభమంత్రి : నాకంటె నెక్కువవారే యగుదురు.

అంతట వారు రహస్యముగా వెడలిపోయిరి.

తరువాత రెండుమూన్నాళ్లకు వివస్వంతుఁడు వల్లభ మంత్రికడకు వచ్చెను. మంత్రి తనతో నేమోచెప్పనని యాతని యభిప్రాయము. మంత్రి యేమియు మాటాడలేదు. రాజ్యవిభా గమునకుఁ దా సంగీకరించెనని మంత్రికిఁ గోపము. శశి మతాంత రుండయినను దనతోనేక గర్భవాసుఁడు. అతనిమీఁదిప్రేమ వివ స్వంతునకుఁ బోలేదు. అతఁడు చిన్నవాఁ డగుటవలనఁ దండ్రి పోయినందువలనఁ దమ్మునియం దెక్కువప్రేమ. లోకములో నన్నలకుఁ దమ్ములయందుఁ బ్రేమయుండును. తండ్రులకుఁ

గొడుగులయందుఁ బ్రేమయుండును. పెద్దవాండ్రకుఁ జిన్న వాండ్రయందుఁ బ్రేమయుండును. ఈ పిన్నవాండ్రకు నా పెద్ద వారియందుఁ దగినంతప్రేమ యుండదు. వారు పెద్దవారుకనుక దమసంగతి తామే చూచుకొనఁగలరని, తమ్ముఁ బాగుచేయుట వారివిధియని యీ పిన్నవాండ్ర యభిప్రాయము. లోకము నందు సర్వదా యిట్లేకాదు. ఈ ప్రేమలు దీనికి వ్యతిరేకముగాఁ గూడ నుండును. కాని యిట్టిప్రేమ లోకసామాన్యమయినది. మఱియు వివస్వంతుఁ డుదారుఁడు. శాంతముగా జీవితము నడపి కోవలయు ననువాఁడు. తాను శశితో వివాదముపెంచినచోఁ దనతండ్రి మరియూద తగ్గిపోవుననుకొనెడివాఁడు. ఇది వివస్వంతునిలోని లోపము కొన్ని మరియూదలు సామాన్యసంసారము లలోఁ బాటించఁదగినవి వానిని రాజకుటుంబములలోఁ బాటించ రాదు. ఈ మరియూదలు భిన్నస్థలములయందు భిన్నములుగా నుండును. ఒకచోటిది మరియొకచోటఁ బాటించినచోఁ జేటు కలుగుటయేతప్ప మఱియొక లాభములేదు.

రాజ్యవిభాగమునకుఁ దా సంగీకరించిన మఱునాఁడు వివస్వంతుఁడు హంగరాజుతోఁ గలిసికొనెను. ప్రసంగవశమున నదులన్నియుఁ బడచుటిదేశభాగములోననే యున్నవి. నీరుప్రవహించని పెద్దనది యొక్కఁడు మాత్రమే తూర్పుదేశముగుండా ప్రవహించుచున్నది. దానివలన నేమిప్రయోజనమని వివస్వంతుఁడనగా హంగరాజు “ఏ నాలుగై దేండ్లకో పడదలువచ్చును గదా! అనకట్టకట్టుకొని చెఱువులు త్రవ్వించుకొని కాలువలు సిద్ధముచేసికొన్నచో నాలుగేండ్లకోకసారియైనను బండించుకొనవచ్చు”నని యనెను. ఈ మాట వెక్కిరింపుమాట. సామా

స్వముగాఁ బ్రవహించునీళ్లకుఁ గట్టలుకట్టికొందురు కాని, వఱద నీటికిఁ గట్టలు కట్టించుకోరు. అట్లు కట్టలుకట్టినచో దేశము నాశ మగుటకుఁ బ్రవహించు వఱదనీరే చాలును కట్టలుకట్టి మఱ లించిననీటితో మఱియుఁ గొంతదేశము నాశమగును. హంగ రాజునకు వివస్వంతుఁ డవివేకియని యభిప్రాయము. అవివేకి కానిచో నీ విభాగమున కంగీకరింపఁడుకదా! వివస్వంతుఁడు వది కడ్డము కట్టవలయునని, దానితో దేశము మఱియు నాశనముకావ లయునని హంగరాజు నూహ. హంగరాజు తన్ను వెక్కిరించు చున్నాడని వివస్వంతునికిఁ దెలియును. ఆ వెక్కిరింపుమాటను వివస్వంతుఁడు వల్లభమంత్రితోఁ జెప్పెను. వల్లభమంత్రి “కట్ట కట్టుటకు, కాలువలు త్రవ్వించుటకు ధన మెచ్చటనుండివచ్చు”నని యడిగెను. వివస్వంతుఁడు మాటాడలేదు. మంత్రి యిట్లనెను: “రాజ్యపు ధనాగారములు కలవు. హంగరాజ్యపు ధనాగార ములు కలవు. దేశమునెల్లఁడఁ బ్రతినగరమునందు నీ మహా ధనాగారములయొక్క శాఖలు కలవు. కాని దేశములోనున్న ధనవంతులందఱు రాచటికపు ధనాగారములందుఁగంటె హంగ రాజ్యపు ధనాగారములయందే తమ విత్తములు భద్రముచేసి కొన్నారు. మీరు మహాధనవంతులను గలిసి రాజ్యము విభక్త మగుచున్నదని చెప్పి వారు భద్రముచేసికొనిన ధనమును రాచటి కపు ధనాగారములకు మార్పించుఁడు. పెద్దమొత్తములుగా ధని కులు నలుగు రట్లు చేసినంతనే తక్కినవారుకూడఁ దమ ధనము లను రాచటికపు ధనాగారములకు మార్తురు. ఆ ధనముతో నానకట్ల కట్టవచ్చును. కాలువలు త్రవ్వించవచ్చును.” వివస్వం

తుండు మాటాడకుండఁదలవంచికొనికూర్చుండియిట్లనుకొనెను: “మంత్రి తనతోఁ బరాచికమాడుచున్నాఁడా? అతనియంగీకారములేకుండఁ దాను విభాగమున కంగీకరించినందువలన మంత్రికూడఁ దనచేడ్పాటునకే దోహదముచేయుచున్నాఁడా? వారందఱు ధనములను మార్చికొందురా?” మంత్రి మఱి నిట్లనెను: “హంగరాజు ధనాగారములు మన దేశధనముతో నూగుచున్నవి. వానిదేశమునందలి వర్తకము మనధనముతో వృద్ధి నొందుచున్నది. తరువాతఁ దధనాగారములనుండి ధనమును గ్రహించుట కష్టము. విభాగముముందు జరుగవలయునుగనుక నది చెడిపోవునేమోయని యిప్పు డడిగినచో మన దేశమునందలి ధనికులధనము తలతొకట్లు పెట్టియైనను జెల్లించును. భవిష్యత్తులో నీధనమంతయు నతఁ డెగఁగొట్టినను జేసెడి దేమియులేదు. ఈ దేశమునందలి ధనాగారశాఖలు తీసివేసినను దీసివేయవచ్చును. ఈమాట పదిమంది ధనికులకుఁ దమరు రహస్యముగాఁ జెప్పినచో వారు జాగ్రత్తపడుదురు.”

వివస్వంతునకు మంత్రి సుముఖముగానే మాటాడుచున్నాడని తెలిసెను. కాని నది కానకట్టకట్టి కాలువలుత్రవ్వించుట యంతటి వివేకహీనమైనవని మఱియొకఁడు లేదు. ఆ పనిని సాగించుటకే యీ పనిని జేయుమనుటయేమి? అంతయుఁగలిసి సర్వనాశమగుటకా? వివస్వంతుఁ డిట్లనెను: ఈ యానకట్టకట్టుట, యీ కాలువలు త్రవ్వించుట నిష్ప్రయోజనమయిన పనికదా! ఈపనిచేసినచో మన రాజ్యమునందుఁ బూర్వమునందుఁ గంటె నెక్కువ యెద్దడివచ్చును. హంగరాజునకు నీ నేలయందలి యెద్దడి యిష్టము. నే నవివేకినని యతనియందేశము. నే నీపని

చేసినచో దాను సంతోషించవలయునని హంగరాజు నాతో నట్లు చెప్పెను.”

వల్లభమంత్రి : మీరు హంగరాజున కవివేకులు. అతని కవివేకులుగానే యుండిపొండు. మీ తమ్ముడయిన శశిని సంతోషపెట్టితిరి కదా ! అతని మేనమామ నేల సంతోషపెట్ట రాదు? ఇందులోఁ బక్షపాత మెందుకు?

వివస్వంతుడు : మహామంత్రి! మీరే యాలోచించుడు. దేశము క్లిష్టమయిన స్థితిలోనికి వచ్చినది. ఎటో ఒక యట్లు వారినిఁ బెడఁద్రోసి మనయిల్లు మనము చక్కబెట్టుకొనవలయునేకాని, వారితోఁ గలసియుండుట తలకిందఁగొటివిపెట్టుకొన నెంచుట. నా ప్రాణము విసిగినది. యాదవకులమునందు ముసలమువలె శశియొకఁడు పుట్టినాడు. అతఁడు తమ్ముడని చెప్పికొనుటకూడ సిగ్గుచేటు.

వల్లభమంత్రి : నేనును గాలువలు త్రవ్వించుచుని, యానకట్ట కట్టించుచుని నిజముగానే చెప్పుచున్నాను. నాలు గేండ్ల కొకసారి వరదవచ్చుచున్నది. ఆ నీళ్లు గంగలోఁ బడి పోవుచున్నవి. దేశమునందుఁ జాల చెఱువు లున్నవి. ఆ చెఱువులలోనికిఁ గాలువలుతీయించుడు. చెఱువులు నిండునుగదా! నదివరద మతీయుఁ బొంగివచ్చినపుడు నీరు వదలెదము.

వివస్వంతుడు : నది పొంగి గ్రామములను దుడిచి వేయును.

వల్లభమంత్రి : రెండువైపులఁ గరకట్టలుపోయింతము.

వివస్వంతుడు : ఈ షని తమరి కంగీకారమేనా?

వల్లభమంత్రీ : మన దేశములోనున్న మహాస్థపతులను బిలిపించి వారితో మాటాడుడు. కాలువలు చెరువులలోనికిఁ ద్రవ్వించినట్లు కనిపించుచు దేశమంతయు బల్లపుసాగు చేయుటకు వీలుగాఁ గాలువలు నిర్మించవలయునని చెప్పవలయును. దీనిలో నా యంగీకారము లేదు. నేను దీనికి న్యతిరేకిని. ఈ పని మీయిష్టముమీఁదనే సాగుచున్నది.

వివస్వంతుడు : తమకున్యతిరేకమయిన పనిని నేనుఁ జేయను.

వల్లభమంత్రీ : నేను న్యతిరేకి ననగా దీనిలో నేను జోక్యము కలిగించుకొనను. ఈ పదకమున్నచో నా కిష్టము లేనట్లే ప్రవర్తింతును. మీరు హంగరాజుమాటమీఁదనే యీ పని చేయుచున్నట్లు ప్రవర్తించవలయును. సస్యవంతమైన నేల వారికివెళ్లి నది కనుక, గ్రుడ్డిలో మెల్లగాఁ దమదేశమును దాము వృద్ధిపొందించుకొనుటకుఁ బ్రయత్నించుటలోఁ దప్పి లేదు కదా?

వివస్వంతుడు : ఆనకట్ట యెచ్చటఁ గట్టవలయును? కాలువ లెట్లు త్రవ్వవలయును? ఇదియంతయుఁ బెద్దపని. మన విభాగము కాకపూర్వ మింతపని సాగునా? విభాగ మెన్నాళ్లలో జరుగును?

వల్లభమంత్రీ : అది నాకేమి తెలియును ? మీచేతిలో నున్నపని. ఈ పనియంతయుఁ బూర్తియైన తర్వాతనే విభాగములు జరిపించుడు.

వివస్వంతుడు : పదకము లన్నియుఁ దీర్చుటకే పది నెలలు పట్టవచ్చును. ఆనకట్టకట్టుటకు రెండేండ్లయినఁ గావల

యును. కాలువలు త్రవ్వటకుఁ గొన్ని నెలలు కావలయును. ఇది యింతలోఁ దేలెడివని కాదు.

వల్లభమంత్ర : పదకములన్నియుఁ బాఠికయేఁడై క్రింద సిద్ధమైయున్నవి. ఆనకట్ట యెచ్చటఁ గట్టవలయును? కాలువ లెన్నిత్రవ్వవలయును? ఏయే ముఖముగాఁ ద్రవ్వవలయును? సర్వమును సిద్ధముగా నున్నది. ఈ పదకమంతయు మహారాజు మాంధాతగారు పూర్వమే వేసెను. ఆనకట్ట కట్టుటకుఁ గావలసిన రాళ్లు నున్నము సర్వమును సిద్ధముచేయఁబడియున్నవి. వృద్ధస్థపతి గంగాధరముగా రున్నారు. ఆయన యుద్యోగవిరమణముచేసి విశ్రాంతి తీసికొనుచున్నారు. ఉత్తర దేశమున శ్రీసరస్సును నొక గ్రామమున్నది. ఆయన యా గ్రామములో నుండును. ఆయనను బిలిపించినచో నింతటి పనియు నాలుగయిదు నెలలలో సిద్ధమగును. అంతవఱకు విభాగము నాపుడలచేయవచ్చును. ఇపు డాపుడలచేయుటయు సులభమే. ఎందుకనఁగా హంగరాజు మనగోయి మనము త్రవ్వకొనుచున్నా మనుకొనును. ఆగినకొలంది రెండురాజ్యములు తా నొక్కసారి కబళించవచ్చు ననుకొనును.

వివస్వంతుండు : నాయనగా రీ పదకమును నిర్మించి రని హంగరాజునకుఁ దెలియదా?

వల్లభమంత్ర : ఇది రాజరహస్యము. తెలియును, దెలియదు. తెలియునుగాని యిది నిష్ప్రయోజనమని సర్వజనుల యభిప్రాయము. అందుకనియే మీ తండ్రిగారు దీనిని విరమించిరి.

వివస్వంతుడు : ఆ విరమించినపనిని మన మిప్పుడు ప్రారంభించి చేయుటలో నేమి వివేకమున్నది?

వల్లభమంత్రి : ఆయన తరువాత విరమించెను. తొలుత నెందు కారంభించెను? ఎందుకో యారంభించెను. ఎందుకారంభించెనో కనుగొందము. ఎందు కారంభించెనో తెలిసినచో నప్పు డది యవివేకము కాదుగదా! అది రాజరహస్యమై యుండవలయును. ఆ రహస్య మేదియో తెలిసికొనుటకుఁ బ్రయత్నింతము. ఆ రహస్యము నేడు తెలియవచ్చును; నాల్గు నెలలకుఁ దెలియవచ్చును. మన మీపని ముందఱఁ జేసిపెట్టికొని యట్టి పెట్టుకొనినచో రహస్యము తెలిసినంతటనే యీ సర్వమహా కార్యము నుపయోగములోనికిఁ దీసికొనిరావచ్చును. అన్నిటి కన్నఁ బ్రభావమైనది పది పదేనుదినములలో హంగరాజుధనా గారములలోనున్న రాజ్యధనమంతయు మన ధనాగారములలోనికి రావలయును. ఈ కార్యము చక్కగా నెఱవేరుటకు నిద్రలు సాహుకారు లున్నారు”. అని వల్లభమంత్రి వారిపేర్లు వివస్వంతునకుఁ జెప్పెను. వివస్వంతుఁ డిట్లనుకొనెను. “ఆ రహస్యము వల్లభునకుఁ దెలియును. తనతోఁ జెప్పటలే” దని.

వివస్వంతుడు వెళ్లుచుండఁగా వల్లభుఁ డిట్ల నెను. “ఈ పదకమునకు నాకు నేమియు సంబంధము లేదు. నేను దీనికి వ్యతిరేకము; తెలిసినదా?”

ప్రథమాధ్యాయము

గుడనగరమున నానాఁడు తెల్లవాఱువఱకు ప్రతి శృంగాటకమునందు సర్వములయిన అచ్చచోట్ల యందుఁ బెద్ద పెద్ద యక్షరములతో గాగితము లంటింపఁబడెను. హీరా సృత్యము. జనము దంతధావనముచేయువారు సగములో వదలి నోడలమీఁదికాగితములు చూచి వచ్చిరి. ఏదో తొందఱ పనిమీఁదఁ దెల్లవాఱకముందు లేచి నడచిపోవుచున్నవా రాగి యా కాగితమువంక చూచుచుండిరి. తినాటికి నాల్గవనాఁడు హీరాసృత్యము. ముందు ప్రయాణములు పెట్టుకొన్నవారు తా మానాటికి గ్రామములో నుందుమా? యుండమా? యని లెక్కవేసికొనుచుండిరి. కొందరు రైలందునో యందదో యని పరుగెత్తువారుకూడ నా కాగితములవంకఁజూచి పరామర్శించి కొనకుండఁ బోవుటయేలేదు. కొందఱు నిర్వాహకులు గుములుకూడి యా కాగితము లంటించినచోటఁ జూచుచు నిలఁబడిరి. వారినిఁజూచి మరికొందఱు నిర్వాహకులు చేరు చుండిరి. హీరాసృత్యము హీరాసృత్యము ఇంక నాల్గదినము లలో నున్నది, నాల్గదినములలో నున్నది, యనుచు కొందఱు బాలురు కేకలువేయుచు వీధులవెంటఁ బరువెత్త నారంభించిరి. కొంత ప్రొద్దెక్కినతరువాత నెవరో యొకాయన యన్నాఁడు: “ఆ సృత్యమునాఁడే రాజ్యవిభాగము జరుగఁబోవుచున్నది. వివస్వంతుఁడును శశియు — నీయన గుడనగరములో నాయన గుడూచీనగరములో నానాఁడే పట్టాభిషేకముచేసికొందురు.

అనాడు హీరానృత్యము మన పట్టణములో జరుగుట మనకు గొప్ప యుత్సవదినమయినది.”

ఆ దినమంతయు నెచ్చట విన్నను హీరానృత్యమును గూర్చియే.

“శశికి నన్న గారిమీఁద బ్రేమ లేదందురు. హీరా నృత్యము అనాడు శశి తన రాజధానిలో నేర్పాటుచేసికొన వచ్చును. కాని మనయూరిలో నామె నృత్యముచేయుట కంగీకరించినాడు.”

“ఆయన యంగీకరించుట యేమున్నది. హీరా నృత్యంతు రాలయిన నాట్యకత్తె. ఆమె హంగరాజమతస్థురాలు కాదు. వెనుక మన నగరములో నాట్యముచేసినపుడు చూడలేదా? అన్నియు మనపాటలే పాడెను. సభాసదులకోరికపై హంగ భాషలోని కీర్తనలు పాడెను గాని, యామెకు మన భాష యన్నచో మన మతమన్నచో మిక్కిలి యిష్టము.”

“సంగీత విద్వాంసు లందఱుంటే. వారి కీ మతములపిచ్చు లేదు. వారందఱు కృష్ణభక్తులు. హంగరాజ దేశీయుడైన యొక మహా సంగీతవిద్వాంసు డన్నాడట, కృష్ణుడు లేనిచో సంగీత మేమున్నదని. హంగరాజు తన మతమును మన దేశములో వ్యాపింపజేసెను. కాని సంగీతవిద్వాంసులందఱు హంగరాజ దేశీయులైనను హంగరాజమతస్థులైనను మన దేశవలననే కొలుచు చున్నారు.”

“అన్ని విద్యలు పరమేశ్వరార్పితములయినప్పడే వాని శోభ. విద్యలలోని పరమార్థము తెలిసినవారికే యీ రహస్యము తెలియును. హంగదేశీయులలో ననేకసంగీతవిద్వాంసులు

మన దేశములోనికి వచ్చి యిచట నివాసము కల్పించికొని మన సంగీతవిద్వాంసులవద్ద ననేకవిషయములను తెలిసికొని సంగీతమునకుఁ బ్రధానమయినది భక్తియని తెలిసికొని మనస్సులలో మన దేవతల నారాధించుచుండిరి. బయటికి వారి యాచారములు మతము వారివే. మనసులోని విశ్వాసము మాత్రము మనది.”

“మన దేశీయులలో నల్ప మేధావంతులు హంగరాజ మతము గొప్పదని దాని ననుసరించుచున్నారు. మనసులలో నా మతమునం దభిలాష కలిగియున్నారు. కాని వారియాత్మలు నీ మతమే నీదిరాయని చెప్పుచున్నవి.”

“మన మతమునకు వారి మతమునకు భేద మిది మన మతములోనున్న మహా మేధావు లెప్పుడును గదలరు. అల్పులు పెరిమతములవెంటఁ బోవుదురు. వారి మతములోనున్న యల్పులు వారిమతమును వదలిపెట్టరు. అధికులు వారి మతమును వదలిపెట్టి మన మతమును విశ్వసించుదురు.”

“హీరా నాట్యకత్తె. కాని పెద్ద సంగీతవిద్వాంసురాలు కాదు. ఆమెవిషయములో నీ సిద్ధాంతములన్నియుఁ బట్టవు.”

“ఏది యెట్లైననేమి, మరల హీరానాట్యము చూడ వచ్చును. అది వట్టి నాట్యము కాదు, దేవతా నాట్యము.”

“అది నాట్యముకాదయ్యా! అది మనస్సులోఁ బోసిన యమృతధార యనుకో. ఇప్పటికిఁ దలచుకొన్నచో వేయి మెరిపులు కన్నులముందాడినట్లున్నది. ఇంతకును దౌర్భాగ్యము. నే నాసాఁడూరిలోనుండునట్లు లేదు. అదో యిదోయైనచో మానివేయుదును. కాని మా యల్లునితమ్మునివివాహము.

నేను వెళ్ళకపోయినచో వంద నిష్ఠురములు. తెలియును గదా మా యల్లుని పోడిమి. ఇదివఱకే నే నాయనకుఁ దోటకూర కాడలోని పురుగును. కిడుపుఁజించుకొన్నచోఁ గాళ్ళమీఁదఁ బడును. బిడ్డకోస మెటువంటి గడ్డియైనఁ దినవలయును. ఒక్కొక్కనిమొగానఁ బరమేశ్వరుఁ డొక్కొక్క విధమున వ్రాయును.”

“ఇది యంతయుఁ గర్మ. సుఖములు దుఃఖములు కలసియే వచ్చుచుండును. ఒక స్వక్తియొక్క జాతక మొకరీతిగా నుండును. ఒక వర్ణముయొక్క జాతక మదొక్కరీతిగా నుండును. ఒక గ్రామముయొక్క జాతకము మఱొక్కరీతిగా నుండును. ఒక దేశముయొక్క జాతక మదియొకరీతిగా నుండును. ఒక రాజ్యముయొక్క జాతక మదియొకరీతిగా నుండును. ఎవఁడు చెప్పఁగలఁడు. ఈ విషయము చూడుము. మనదంతయు నొక దేశము కడఁబూదవకులమునందు ముసలము వలె శశి పుట్టినాఁడు. ఇతఁ డా మతమును స్వీకరించివాఁడు. అవిభక్తరాజ్యము విభక్తరాజ్యమయినది. ఏ మతమయిన నేమి, అన్నదమ్ములుగదా యనుకొందము. ఏకగర్భవాసులు గనుక వివస్వంతుఁడును శశియు బ్రతికియున్నన్నినాళ్లు గ్రుడ్డిలో మెల్లఁగాఁ బోవుననియే యనుకొందము. వీరిబిడ్డలు వారిబిడ్డలు ఏకగర్భవాసులు కాదుగదా! కౌరవపాండవులవలె నగుదురు. మఱి రెండుమూఁడు తరములు పోయినతరువాత నేమగును? వారెవరో వీరెవరో! ఆ దేశములో మన పుణ్యక్షేత్రములు చాల నున్నవి. నీవు చరిత్ర యెఱిగినవాడవే కదా. క్రైస్తవులందఱు యూరోపుదేశములో నుండిరి. వారి ప్రవక్తయైన

యేసుక్రీస్తు చిన్న ఏషియాలోఁ బుట్టెను. ఆ దేశము మహా మృదీయులపాలనలో నున్నది. మూఁడు శతాబ్దాలక్రింద నెన్ని మతయుద్ధములు! మన దేశమున నిది యొక జాతకము. ఇది యొక నడక. ఇది యెట్లు నడచునో చూడవలయును.”

“నీతో మాటాడినచో నిదియొక గ్రంథము త్రవ్వెదవు. సారస్వతమును గుఱించియైనను సరే, నాట్యమును గుఱించి యైనను సరే, సంగీతమును గుఱించియైనను సరే. దేనినిగుఱించి మాటాడుకొనుచున్నను నీవు కర్మవేదాంతము మతముల లోనికి దింపెదవు. మీ తమ్ముఁడు నీకుఁడగినవాఁడు. అతఁడు ప్రతిదానిని రాజకీయములలోనికిదించును.”

“సరేగాని యీ రాజ్యము విభక్తమగురోజున నీమె తన నాట్యమును ప్రదర్శించుచున్న దేమి?”

“ఆనాఁడు మనమందఱము నుత్సాహముగా నుందుము గనుక ధన మెక్కువ వచ్చునని”

“ఆనాఁడు నాటకమందిరము పట్టునాయని? పట్టణము పట్టణమంతయు నక్కడనే యుండును. ఒడ్డువిఱిగిపోవును”

“సామాన్యముగా నామె నాట్యము తెల్లవాలు పఱకు నుండును. ఆమె మొదలుపెట్టుటయే నడిరాత్రి మొదలు పెట్టును. పట్టణములో దొంగలు యథేచ్ఛముగా సంచరించ వచ్చును. పూర్వము రెండుసార్లకై జరిగినది కదా!”

“అదేమిటయ్యా! ఆమె నాట్యమారంభించకమునుపు దాని తమ్ముఁడెవ్వఁడో సంగీతము పాడుచుండును. వాఁడు గంటన్నర తోమును. సభలో నందఱు నొకటే యల్లరిచేయు

చుందురు. వానిని దిగిపొమ్మందురు. ఈలలు చేయుదురు. వెనుకటిసారి యొకటి రెండు చెప్పలుకూడ వినరిరి. వాడు కదలఁడే, కొందఱి యుపన్యాసములవలె!”

“నాట్యములో నిదోక నేర్పయ్యా. అందఱు నామె కొఱకు నెదురుచూచుచు నెదురుచూచుచు నుందురు. వీరి యభిలాష మితిమీరిపోవును. అప్పు డామె యొక్కసారి రంగముమీది కవతరించినంతనే యందఱిప్రాణములు శాంత పడును. ఆమెచేసిన ప్రతి యభినయము దప్పికొనియున్న వీరి ప్రాణములకు నమృతాయమానమగును. విద్యలోపల నైపుణ్యము వేఱు. ప్రదర్శించుటలోని నైపుణ్యము వేఱు. దీనిని రచనాశిల్ప ముందురు. ఒక్కొక్కపు డీ రెండవ నైపుణ్యము సమృద్ధిగానుండి మొదటి నైపుణ్యము లేకపోయినను నష్టము లేదు. పద్యము మధురముగా వ్రాయు కవితో భావ మున్నదో లేదో యెవనికిఁ గావలయును? నూటికిఁ దొంబది తొమ్మిదిమంది యెద లోతులేనివారే. వారికిఁ బైమెఱపులే కావలయును. దానికి మన హీరా నిధి.”

“అది యేమయ్యా! రంగమున కవతరించుటలోననేయొక ప్రక్కగా నేదో వంగి కన్నుమీటుచు నొక విచిత్రమయిన నవ్వు నవ్వుచు సభలోనున్న ప్రతివానినిఁ దాను బ్రేమించు చున్నట్లు ప్రవేశించునేమి? ఒక కీర్తన పూర్తిచేసి మరలఁ దెర వెనుకకుఁ బోవును. ఆ పోవునపుడు రకరకముల యొయ్యార ములతోఁ బోవును. సభకంతకును గలిపి యొక ముద్దు వినరును. ఆ వినరుటలో దానికన్ను లేమయ్యా! సభలోనున్న యన్ని

వేలమందికిఁ దగినంత ప్రేమ కామవాంఛ నిండియుండును. అరే! యందఱును బంచుకొనినను మిగులునట్లుండు నే! జన్మతోఁ బుట్టవలయును.”

“ఆ కీర్తన లేమి కీర్తనలు! మనభాషలోని కీర్తనలవలె నుండవు. కీర్తనప్రాణమంతయుఁ బల్లవిలో నుండునట్లుండును. కీర్తనలోని చరణములన్నియుఁ జిన్నవి. చరణములోని యర్థము చేతఁ బల్లవిలోని మాటలలోని యర్థమునకుఁ జక్కలిగిలిపెట్టి నట్లుండును. పైగా పల్లవిలోని చివటి రెండుమాటలో యొక మాటయో విచిత్రములైన యర్థములిచ్చును. ఆమె యొక విచిత్రమయిన భంగిమతో నొకలయలో సావి ముడిచి యుచ్చరించును. దానితో వీరికిఁ గంగా రెత్తిపోవును. సభలోనున్న ప్రతివానికామభావన యంతయుఁ ద్రవ్వ బయటకు దీసినట్లుండును. సృష్టిలోనున్న నూటికిఁ దొంబదిమంది యనధిగత వాంఛలే కదయ్యా! వారి వాంఛాపరిపూర్తికి హీరానాట్యముల వంటివే సాధనములు.”

ఆ కీర్తనలలోని భావములు సభ్యములాయసభ్యములా? రెండును గావు. దీని పొలిమేరయు దాని పొలిమేరయు గలిసిన చోట నుండును.

ఈ రమ్యతయంతయు నా భాషలో నున్నది. ఆ భాష యనఁగా నా జాతియొక్క మనుగడయొక్క, యా జాతియొక్క వాంఛలయొక్క, యా జాతియొక్క లక్షణములయొక్క యా విష్కృతిస్వరూపము.

హీరానాట్యముయొక్క పట్టాభిషేకదినమునందలి యేర్పాటులోని ప్రాధాన్య మిది కాదు. ఆ ప్రాధాన్య మిది.

హంగరాజమతము దేశమునందు మూలమూలల వ్యాపించి యున్నది. దాని వ్యాప్తి జహువిధములుగాఁ జిత్రచిత్రములుగా నున్నది. దేశములో నా మతములోఁ జేసినవారిసంఖ్య మిక్కిలి తక్కువ. కాని యా మతముయొక్క యభివ్యాప్తి చాల విలక్షణముగా నున్నది. గురనగరదేశవాసు లందఱు మాంధాత్మగుతస్థులు ఈ మాంధాత్మమతములోఁ బ్రార్థనలు లేవు ఎవిధర్థమును వారు చేయుటయే. ఆ ధర్మముయొక్క స్వరూపము తత్త్వావ్వలచేతి న్నిర్ణయమైయున్నది. అది కాల స్వరూపమైన వశము. ఈ సృష్టి కాలాధీనముగా నాగుచున్నది. మనుజులు మేలుకొందురు. నిదురపోదురు. మేల్కొనియున్నప్పుడు స్వకస్మమునందు న్యగ్రుత్తయిందురు. నిదురపోవునప్పుడెవ్వరుచేసెనీది యేమియును లేదు. ఇవల మేల్కొనియుందురు. అది క్రియాకాలము. స్థూలముగాఁ జూచిననైనను మానవుని ప్రవృత్తి కాలాధీనమని తెలియుచున్నది. సూర్యుడున్నంతసేపు పనిచేయుట, లేనపుడు నిద్రపోవుట, సూర్యచంద్రులిద్దఱును గ్రహములు. వారిచేతఁ గాలము నిర్మింపఁబడుచున్నది. సూర్యచంద్రులవంటి యితర గ్రహము లున్నవి. ఆ గ్రహము లింత స్థూలముగాఁ గన్పించవు. ఈ సూర్యచంద్రులిద్దఱు జాగ్రన్నిద్రలను బాలించుచున్నట్లు తక్కిన గ్రహములు తక్కిన ప్రవృత్తులను బాలించుచుండును. ఈ సూర్యచంద్రుల కుదయాస్తమయములు కలవు. ఆ వేళల కొక ప్రాముఖ్యము, అట్లే సర్వేతర గ్రహముల యుదయాస్తమయములు తజ్జ్యోతిః; ప్రమాణములు జీవకోటులయొక్క క్రియాకలాపములను బాలించుచుండును. ఈ మహావిషయము మాంధాత్మమతనిర్మాతలైన

పూర్వులు సృష్టిరహస్యముగా భావించి పరిశోధనచేసి నిర్ణయించి మాంధాతృదేశస్థజీవరాశికిఁ గొన్ని కర్మకాండలు నిర్మించిరి. తదనుకూలమైన ప్రవృత్తిని శాసించిరి. హంగరాజమతమున కీ దృష్టిలేదు. నా రేకేశ్వరోపాసకులు. ఆ యీశ్వరునిఁ గొన్ని వేశలయందుఁ బ్రార్థనచేయుటతో వారికి సరిపోవును. అందులో సాలభ్యమున్నది. నీ బ్రదుకు నీవు బ్రదుకు చుండవచ్చును. నీ కామూదిప్రవృత్తులందు నిపు విహరించు చుండినచ్చును. దినమున కొంచెయో రెండుసార్లొ యీ యీశ్వరునిఁ బ్రార్థించుచుండవచ్చును. మాంధాతృమతములో నట్టిది కుదరదు. సర్వదేశలయందు బహుకర్మలు నియమితములయియుండుటచేత జీవునకు స్వాతంత్ర్యమేలేదు. ఇన్ని శృంఖలలయందుఁ గట్టబడి పూసపుడు బ్రదుకుట తనకు దుఃఖకరముగాఁ దోచును. రహస్యము లెలయని చేవుడు వీనినుండి విడుదలయే వాంఛించును. అట్టి విడుదలను హంగరాజమతము కరతలామలకముగా గోచరింపజేసెను.

అందుచేత సర్వజనులకు బాహ్యభిమానము హంగరాజమతమునందు నెలకొనియుండెను. అంతరమైన యభిమానము స్వమతమునందుఁ గలదు. ఈ యాంతరమయిన స్వమతాభిమానమెందుకున్నదనఁగా వారు మాంధాతృదేశజీవులు. తజ్జీవగత లక్షణమై తద్రక్తగతగుణమై తత్సంప్రదాయ ప్రతిష్ఠాపితమై సంఘబలనియతమై వృద్ధపరంపరానిభృతాజ్ఞానిబద్ధమై యామతము మాంధాతృదేశగతప్రాణులయందు వదలిపోలేకుండ నున్నది. కాని బాహిరములైన సర్వపరిస్థితులు సర్వప్రవృత్తి మార్గములు హంగరాజమతానుకూలమై వెలసినవి.

జీవునియొక్క ప్రవృత్తి విచిత్రముగా నుండును. అది యంశలంశలుగా విశదీయబడియుండును ఏకాంశమునందుఁ బ్రాచుర్యముగ కలిగి నపుడు జీవితమంతయు వానిచేతనే పరిపాలింపబడుచున్నట్లు కనిపించును. తన్నుద్రాముద్రితములైన మనోలక్షణములకూడ నా ముద్రలయొక్క గాఢతా ప్రభేదములవలన భిన్నములుగా గోచరించును.

ఒకానొకఁడు మాంధాతృమతమును బరిత్యజించలేదు. సర్వాచారములను హంగరాజమతానుకూలముగఁ జేయును. ఇంటిల్లిపాతిక యట్లే చేయుచు ఆ మతమును స్వీకరించలేదనుట యొక్కటియే మిగిలినది. చావు పుట్టుకలు, పెండ్లి పేరచటములు సర్వమునందు హంగరాజమతాచారములు, విశ్వాసములే ప్రాముఖ్యము నహించియుండును. ఆ మతమును మాత్రము స్వీకరించలేదు. ఎందుకు స్వీకరించలేదో తెలియదు. ఇది యొక ముద్రాలక్షణము. ఇట్టి లక్షణములుకల యా కుటుంబమువారికి బంధుమిత్రులు వారితోఁ బెట్టికొన్న సంబంధబాంధవ్యములు విచారించినచో నీ ముద్రాలక్షణములయొక్క భిన్నత్వము తెలియఁగలదు. కొందఱు బంధువులు వారితో సంబంధబాంధవ్యములు తెగఁగడెంచికొనిరి. ఈ రెంటికి వారు రారు. వారి యిండ్లకు పీరు పోరు. మార్గములోఁ గనిపించినను నొకరొకరిని బలుకరించుకొనరు. ఇంకొకరకము బంధువులు రాక పోకలుసేయరు కాని, కనిపించినప్పుడు బంధువులవలెనే మాటాడుచుందురు. కొందఱు అలాంటివై వుండురు. భోజనభాజనాదులు చేయరు, మరికొందఱు అల్పాహారములు మొదలయినవి

చేయుదురు. భోజనములు చేయరు. కొండలు భోజనములు చేయుదురు. వారికి వారికినిచ్చిపుచ్చుకొనుటలులేవు. దీనితాత్పర్య మేమనగా దేశమంతయుఁ గొద్దియో గొప్పయో హంగరాజ మతచిహ్నములు లేకుండలేదన్నమాట ఇత హంగరాజ మతముదితమగుటకుఁ బ్రధానకారణ మేమిటని ప్రశ్న. ఆ దేశములోఁ బ్రధానమయిన విద్య హంగరాజభాషలో నేర్పఁ బడుచున్నది భాషయనునది యొక పెద్దవల. పల్లెవాఁడు సముద్రములో నొక వలను విసరివేయును. వలలు త్రాళ్లతోఁ బేనుదురు కదా! దానికి నడుమ నడుమ సందులుండును. వల వేయుటలో నొక లక్షణమున్నది. ఒక వందగజములమేఱ పోగలవలను పల్లెవాఁడు విసరివేయును. విసరివేసినపుడు మింటిలో వందగజములమేఱ కర్రవలె వల కనిపించును. అది విసనకర్రవలె విచ్చి కొనినంతనే వందగజములపొడుగు తగ్గి పోవును. ముడుచుకొని నీళ్లలో వ్రాలినపు డేబదిగజముల మేఱనే వ్రాలును. వలచివశ్యమందున్న బరువులచేత నీళ్ల లోకి దిగినను నట్టడుగునకుఁ బోదు. అడుగుచేప లిందులోనికి రావు. వలలోఁ దగుల్కొని యా వలబెజ్జములలోనుండి తప్పించికొనిపోవుటకు మించిన ప్రమాణముగల చేపలే యందులోఁ దగుల్కొనును. ఆ పెద్దచేపలనడుమఁ దగుల్కొని బెజ్జములు దగ్గఱలేక వదిలించుకొనలేక పల్లెవాఁడు వలలాగి నపుడు చిన్నచేపలుకూడ వానితోఁ గలసివచ్చును. ఒక దేశ ములోఁ బరదేశము వేసిన తన భాషయన్న వలలోఁబడిన మానవులస్వరూప మీ చేపలవలె నుండును.

భాష వట్టి వలగాని వలను విసరుట యెట్టిదనగా నా

భాష వచ్చినవారికే యద్యోగము లిత్తుమనుట. అందుచేతఁ బెద్దచేప లుద్యోగులు. మొఖాసాదారులు. మహాధనవంతులు. మంత్రులు. రాజ్యాంగగతపరిపాలనలోని బహుశాఖలలోనున్న యున్నతిపదవీస్థితులు. వీరిలో నిజమునకు మహాధనవంతులను జేర్చునక్కఱలేదు. కాని వారియంతటవారు వచ్చి వలలోఁ జేరుదురు. వారికి ధనమున్నది. పెట్టుబడులున్నవి. వ్యాపారమున్నది. అవి చక్కగా సాగవలయునన్నచో వానియందు లాభములు సమకూడవలయునన్నచో, నా మంత్రులమీద నా యుద్యోగులమీఁద నాధారపడియున్నది. తమ పనులఁ దొందఱగాఁ జేయించికొనుటకుఁ దమ వ్యాపారములయందధికఫలము కలిగించుకొనుటకు వీ రా మంత్రులమీఁదఁ బెద్ద యుద్యోగులమీఁద నాధారపడియున్నారు. వారి మెప్పుదలమీఁద నాధారపడియున్నారు. దాన వారివేషభాషాదుల నవలంబింతురు. క్రమముగా నది యలవాటగును.

భాషయనఁగాఁ బ్రధానముగా రెండు విధములు. ఒకొక్కభాష యొకొక్కజాతికి సంబంధించినది. ఒక జాతియనఁగా నిహవరములు రెండును భావించిన జాతియే నాగరక జాతి గదా! ఆధునిక కాలమునందుఁ బ్రగతిశీలమై తాము పరమ నాగరకమైనస్థితిని బొందితిమని చెప్పు నాగరకజాతి యెట్టిదయినను, ననాదినుండి వచ్చుచున్న నాగరకజాతులు మాత్రము నిహవరములను రెంటిని జోడించి జాతినిర్మాణము చేసికొన వే. అందుచేత సర్వ పూర్వనాగరకజాతులయొక్క భావలయందును రెండురకములైన శబ్దజాలము లుండును. ఒకరకమయినది యా జాతియొక్క పారలౌకికవిశ్వాసములయం

దున్న భిన్నాంశముల నర్థముగాఁ గల శబ్దజాలము. రెండవది యిహలోకసంబంధమయినది. చెప్పనపుడు విడివిడిగాఁ జెప్ప నచ్చును గాని, నిజముగా విచారించినచో నీ రెండువిధములైన శబ్దములు పెనఁగొనియుండును. కొన్ని శబ్దము లుభయథా ప్రయోగార్హములై యుండును ఈ శబ్దజాలములో ననేక విధములుండును. కొన్ని సంఘజీవనమునుగూర్చి చెప్పను. కొన్ని నీతి నియమాదులనుగూర్చి చెప్పను. కొన్ని మానవుని యైహికసుఖాదులను జెప్పను. కొన్ని పారలౌకికసుఖాదులను జెప్పను. ఇహలోక పారలౌకిక సుఖాదులను జెప్ప మాట లుభయథా ప్రయోగార్హములుగా నుండును. కొన్ని శబ్దములు మనఃప్రవృత్తిని గూర్చి చెప్పను. ఇట్టి గూఢార్థ సన్నివేశములుగల కొన్ని శబ్దము లేజాతిభాష కాజాతిభాషకు విడివిడిగా నుండును. ఆ జాతియొక్క నిర్మాణకాలమునందలి తత్సర్వ మేధావుల నిశ్చితాభిప్రాయానుబంధులుగా నుండును. ప్రతి జాతిసారస్వతము సారస్వతరమ్యతకలిగిన సర్వగ్రంథములయందును నిట్టి శబ్దసముదాయముయొక్క బాహుళ్యము కలిగియుండును. భాష వేఱు, సారస్వతము వేఱు కదా! భాషయనఁగా వట్టి శబ్దములు, నర్థములు. సారస్వత మనఁగా నా జాతియొక్క విశ్వాసములను తదుచిత రమ్య భాషలో నా విశ్వాసములయొక్క గాఢత్వము రమ్యముగా భాసింపజేయునర్థములతోఁ జెప్పనది.

ఇంత నిగూఢమయిన వలను హంగరాజు మాంధాతృ దేశముమీఁద వేసెను. ఆ వలలోఁ జిక్కుకొనుట కూడ నొక సుఖమనిపించునట్లు వేసెను. వాఁడు వలలాగినపుడు పెద్దపెద్ద

చేపలు నీరువదిలి గిలగిలకొట్టుకొనును. ఆ గిలగిలకొట్టుకొనుట కూడ నొక విశేషముగా భాసింపజొచ్చెను. ఎప్పుడు నీళ్లలోనే యున్న యీ చేపకు గాలి, వెలుతురులు కనిపింపజొచ్చెను. నీవు పోయి యీ చేపతో నోసి మత్స్యరాజమా ! నీవు నీ స్వస్థానమువదిలి గిలగిలకొట్టుకొనుచున్నావని చెప్పము. ఆ చేప ఇట్లు బదులుచెప్పను “ఒరి పిచ్చివాడా ! నేను నీళ్లలోఁ గూడ నిట్లే కొట్టుకొనుచుంటిని. నేను నీళ్లలోనుండఁగా జూచెడితక్కిలేదు గనుక నే నిచటఁ గొట్టుకొనుచున్నానని నీ వనుకొనుచుంటివి. నా కిప్పుడొక క్రొత్త యనుభూతి కలుగుచున్నది. గాలి వెలుతురులు నే నెఱుంగను. ఇప్పుడు నేను వాని ననుభవించుచున్నా”ననును. నీవు నిరుత్తురఁడవుగనువు. మొగమోటము లేనివాఁడు. అధిక ధిషణారమణీయుఁడనయినవాఁడు మఱియొకఁ డా చేపతో నిట్లనవచ్చును. “కాని యో మత్స్యరాజ తారమా ! ఒక భేదమున్నది చూడుము. ఆ గాలి వెలుతురులు లేని నీళ్లలో నీ వెక్కువకాలము జీవింతువు. ఈ బయటఁ బది నిమిషములు బ్రదుకుట దుర్లభము.” కాని యీ చేప యిట్లు నును. “ఇంత స్వేచ్ఛతో సమృద్ధియైన గాలి వెలుతురులతో నిమేషజీవనమే చాలు”నని. ఇట్లునుటలో నొక చమత్కారమున్నది. నిజముగా నిమేషజీవనము తనకుఁ జాలుననికాదు. ఇది జీవకోటియొక్క మాయామయమైన భావకల్పనము. జీవుఁడు తనకుఁ జావులేదనియే యనుకొనుచు జీవించుచుండును. ఇంత కంటె నింకొకవిధముగాఁజెప్పట యుక్తము. వాడు నిమేషసుఖభావుఁడు. వాఁడనంతసుఖమును వాంఛించఁడు. వాంఛించును

గాని దానికొకకుఁ బ్రయత్నించఁడు. తన్ని మేషనుభానుభవ పరమార్థ మనోలక్షణము కలవాఁడు.

దీనివలన భాషయనఁగా వట్టి భాష కాదు యని యను నర్థము తేలినదిగదా. ఈ భాషలో రెండుమూడు ప్రధాన విషయములున్నవి తదితర ప్రధానవిషయములు భాష యని పించవు గాని, యవియు భాషవంటివే. సంగీతము, సాహిత్యము, శిల్పము, నాట్యము—నీ నాల్గును భాషారాశిలోనివి. సాహిత్యమునకు భాష యెంత ప్రధానమో సంగీతమున కంత ప్రధానము కాదు. కాని యది భాషతోఁ గలసియేయుండును. భాషా ప్రాధాన్యము నాట్యములో మఱికొంత తక్కువగానున్నను దానిలోఁగూడ నే కొంచెమో భాష యుండనే యున్నది. నాల్గవదియైన శిల్పము మాత్రము భాషావిరహితమైనదిగానే గానిపించును. కాని సాహిత్యముయొక్క పరమార్థము దాని యందున్నంత సాహిత్యమునందే లేదు. ఇందులోని రహస్యము కొంచెము వివరణము కావలసిన విషయము. శిల్ప మనఁగాఁ గుంచెలతోవేయు బొమ్మలు. తాళ్ళతోఁ జెక్కెడి విగ్రహములు. ఒకానొక కవి యెప్పుడైనను స్వజాతిమతసంప్రదాయ బాహుళ్యప్రతిబింబము కాని వస్తువును దీసికొని కావ్యమును వ్రాయవచ్చునుగాని, శిల్పిమాత్రము వ్రాసిన ప్రతి బొమ్మయుఁ చేసిన ప్రతి విగ్రహము స్వజాతిమతాది సంప్రదాయములలోని పరమార్థభూతములైన విషయములకే రూపములిచ్చుచుండును. భాషయన్నట్టివల వేసినాఁడనఁగా దాని పరిణామ మిట్టిది.

గుడనగరములోని మహాధనవంతులు గొప్ప వర్తకులు.

వేరిమీఁద దేశముఁబెక్కు సంచద యాధారపడియున్నదో, వేరి
యకాదార్యమువలన రాచజీకమున కందని బహుప్రజాక్షేమ
విషయము లనంతములు బర్హిపఁబడి కొనసాగిపబడుచుం
డునో, యువోగ్యాదులు లేకుండ రాజ్యము లేవరు పాలించు
చుందునో, మహోద్యోగులు ముక్తకులునుగూడఁ దమ యుద్యో
గములను నిలఁబెట్టికొనుటకు వేరిస్థితిమీఁద నాధారపడి
యుండునో అట్టి ధనవంతులు, నట్టి మహోవర్తికులు నీ వలలో
నిస్సంశయముగా దగుల్కొనియుండురు. ఇది పరిహరింపఁబడ
రాని యువోన్యాశ్రయదోషము.

ఇట్టి మహోవర్తికులు గుడనగరములోఁ బాతికమంది
కలరు వారిలో నైదారుగురు మఱియు ముఖ్యులు. కారణము
వలలో బెగుగాఁ దగుల్కొనియున్నవారగుట. అందుచేత
మఱియు ధనవంతులనుట. వారింజలు హీరానాట్యమునకు
వశంవదులు. హీరాకుదాసులవంటివారు. ఒక డొక్కడొక్కొక్క
విధమయిన దానుఁడు.

గిరిధరుఁడని పెద్ద వర్తికుఁ డున్నాఁడు ఆయన కలువది
యేండ్లు నిండఁబోవుచున్నది. అతఁడు తన ముప్పదియైదవ
యేట నొకానొకస్త్రీని బ్రేమించెను. అప్పటి కతఁ డింత ధనవం
తుఁడుకాదు. ఇప్పుడు రాష్ట్రములోనున్న నలుగురైదుగురు
మహోవర్తికులలో నతఁ డొకఁడు. ఆ యువతికిని నతనిభార్యకును
బడలేదు. ఎప్పుడును బడదు. పడకపోవుటలో నాశ్చర్యమేమి
యున్నది. ఈ యిద్దఱితో నతనిజీవితము నడివయస్సులో నడి
మింటిసూర్యుని యాతపమందు మలమలమాడినది. ఆ యుంచి
కొన్న స్త్రీ దైవవశమున నై దేండ్లితనితోనున్న యనంతరమున

మరిచివది. అమెకు విద్యవేగములేదు. తల్లితండ్రులు లేరు. తోడి బిడ్డలు లేరు. అమె చిన్న యువ్వగా రుండెడివారు. ఆ యువ్వకు వానిబాబ్బయ్య జరిపోయిరి. అనాటికి వారికి రెండేండ్లకుమారుడు కలగడు. గిరిధరున కామెతోడి పరిచయముకలనాటి కాశిల్లవానికి నాలుగేండ్లు. అమె చనిపోయిననాటికి బదియేండ్లు. గిరిధరున కామెమీఁదిగల ప్రేమయంతయు నీ పసియేండ్లకురవానిపై మరలినది. అతఁడు మాంధాతృమతస్తుడే కాని, చిన్నప్పటినుండి యదుపాజ్ఞలలోఁ బెరిగినవృత్తులచేల, గిరిధరునియూ శయముచలనఁ దనమేనత్తకు వచ్చుచున్న ధనమును యధేచ్ఛముగా వ్యయపెట్టుటకు పిలుగుటచేత వాఁడొగమ్మకాకివలెఁ బెరిగెను. తనప్రియురాలు మరణించుటతోడనే గిరిధరునకు నాని యొగమ్మకాకితనమును బ్రియమైంది. నానిపేరు రంగీలా. అసలు పేరేమో తెలియదు. ఈ పేరే నానిపేరయ్యెను. అతనికి బదియేండ్లు వచ్చువఱకు వాఁడు హంగరాజమతస్తుల సంగీతము, నాట్యము, వాద్యములలోఁ గొంత పరిచయముకలవాడై యుండెను. వాద్యములలో మంచి చొటవకలవాడని నలువురును జెప్పికొనఁజొచ్చిరి. గిరిధరుఁ డతని యా విద్యను బ్రోత్సహించి వాని కెప్పుడు కావలసిన సప్నాదు ధనమొసంగుచుండెను. ఈలోపుగా గిరిధరుఁడు లక్షాధికారి కోటీశ్వరుఁడు కాఁజొచ్చెను. గిరిధరుని మామయనియే పిలుచును. రంగీలా వేషభాషాదులన్నియు హంగరాజమతస్తులవి. వానివృద్ధయము మాంధాతృమతముది. వాఁడత్యలో గిరిధరునకు బానిస. పెకీ గిరిధరునిమీఁద సధికారముకలవానివలెఁ గనిపిం

చును. ఆ రంగీలా కిప్పుడు పాతిక ముప్పదియేండ్ల వయస్సు వాఁ డిప్పుడు హంగరాజీయసగ్రవదాయగానసభలోఁ బెద్ద వాద్యగాఁడు. గొప్ప గానసభ జరిగిన. గొప్ప నాట్యము జరిగిన వానివాద్యము లేకుండ జరుగదు. ఒక్కసభలో సతఁడు వాయించినచో రెండుమూడువందల రూపాయలకుఁ దక్కువ పుచ్చుకొనఁడు. నాట్యములకు సతఁడు సామాన్యముగ వాద్యము నంగీకరించఁడు. అది యతనికి మర్యాదానష్టము. కాని హీరానాట్యమునకు రెండుసార్లును వాయించెను. రంగీలా వివాహముచేసికొనలేదు అతఁడు యధేచ్ఛాన్పత్తిగా మనుషుండెను. అతనికింటె దుబారాఖర్చువాఁడు స్పష్టిలో నుండఁడు. ఆనాఁడు మూడువందలు వచ్చును. మఱునాటికిఁ జేతిలో మూడుచిల్లిగవ్వలుండవు అతని కొక ప్రేయసి గలదు ఆమె కొకసారి మూడు వేలరూపాయలు కావలసివచ్చెను రంగీలా యీయవలయును. రంగీలాకు గిరిధరుఁ డీయవలయును. గిరిధరుఁ డంతమొత్తము రంగీలా కెప్పుడు నొక గలేదు. రంగీలా గిరిధరునితో హీరానాట్యమునుగూర్చి ప్రశంసించెను. ఆమె యెంత సాట్యకత్తై కాకపోయినచో నేను వాద్యము వాయించుట కంగీకరింతుననెను గిరిధరునకు వచ్చెను. తొలిసారి హీరా నాట్యమును గిరిధరుఁడు చూచెను. రూపలావణ్యాదులచేత హీరా రంగీలామేనత్తవలెఁ గనిపించెను. గిరిధరుఁడు వశంవదుఁ డయ్యెను. కాని గిరిధరునకు గడచిన యెనిమిదేండ్ల నుండి యుబ్బసము పట్టుకొనెను. ఏ యశావధమును బనిచేయలేదు. బౌషధములకొఱకు వేలకొలది వ్యయమగుచున్నది. వేలతో బాటు శరీరములోని జవనత్వములును వ్యయమగుచునే

యున్నవి. కాని వృద్ధిపొందుచున్నది కామనాంభ. హీరా గిరిధరునివద్దకుఁ దన యావనసప్తము లేకుండ నధిక ధనసమార్జనోపాయము చూచినది. మొదటి రెంజేండ్లు గిరిధరునినుండి యెంత సంపాదించినను సంపాదించెను. అతఁడు క్రమముగాఁ గోటీశ్వరుడగుటలో నతని మనోలక్షణ మున్నది. ఆ మనోలక్షణములోఁ గొంతమేరకయిన వెనుక ముందులు చూచి కొనులక్షణ మున్నదన్నమాట. తన వ్యర్థమైన కామన తాను హీరాకిచ్చుచున్నడబ్బునకు. సంబంధము కనిపించలేదు. వెనుకకు మరలినాడు. ధనమిచ్చుట తగ్గిపోయినది. అనుభవించు శక్తి తొలుతనుండియు లేదు. కాని మానస్సులో హీరామీఁద నున్న వాంఛకు మాత్రము కొంతలేదు. హీరానాట్యమున్నచో నతఁడు నిస్సందేహముగా నచట కూడిపడును. అతనినుండి తొల్లిటివలె ధనప్రాప్తిలేకున్నను హీరాయును సతనియందుఁ బ్రేమాభినయముచేయుట మానదు. ఈ గిరిధరుడు చిత్రమయిన పురుషుడు. ఇతఁడు వల్లభమంత్రికిఁ బరమాప్తుడు. వల్లభమంత్రి కనుసైగజేసినచో లక్షలు కురిపించును. ఎక్కడయే రహస్యవార్తయైనను రాజకీయమయినచో వల్లభమంత్రికిఁ జేర్చును. రంగీలా మామవద్దకుఁ బోయినప్పుడు హంగరాజ సంప్రదాయగానవిద్వాంసులయు నాట్యకత్తెలయుఁ గథలు వందలు వేలు గిరిధరునితోఁ జెప్పుచుండును.

రెండవ మహావర్తకుడు వీరేశ్వరుడు. ఇతనితండ్రి పెద్ద వ్యాపారి. కొడుకునకుఁ జిన్నప్పడు సంగీతము నేర్పించెను. తండ్రి వీరేశ్వరునిపడునెనిమిదవయేటనే చనిపోయెను. వర్తకము వ్యాపారమంతయు వీరేశ్వరునినే తిమిఁదనే పడెను. వీరేశ్వ

రుడు సంగీతమును మఱచిపోలేదు. దానికై పైసా వ్యయ పెట్టెడు. లోభియని యొకడు స్పష్టిలో నున్నచో వానికంటె మించినలోభి యుండడు. అతనికి వల్లభమంత్రియన్నచో మహాభయము. తాను స్వంతముగాఁ బోయి వల్లభమంత్రి నెన్నడు దర్శించెడు. వల్లభమంత్రి వార్తపంపినచో రేరెండుజాములవేళ మాసినయంగరఖాయుఁ జిటిగినధోవతి ధరించి పదిదినములనుండి యారోగ్యము సరిగాలేనివానివలెఁ బోయి మంత్రిని దర్శించును. ఆయన లక్షయో రెండులక్షలో యడుగును. ఇతఁడు లేవనును. తనచేరిఁ గాదనును. తిన్న రక్షింపుమనును. వల్లభుడు నీవద్దలేనిచో వలదాటే యనును. మఱునాఁడు వీరేశ్వరుడు రెండులక్షలును వల్లభమంత్రికిఁ బంపించును, ఆ పంపించునప్పుడు వీరేశ్వరుని జూడవలయును. తనను వేయి తిట్టుకొనును. వల్లభమంత్రిని రాక్షసుఁడనును. యముఁడనును. ఎన్నిసార్లన్నను నీ రెండుమాటలే.

ఈయనకు సంగీతముమీఁద నభిమానము కలదని యందఱకుఁ దెలియును. పెద్ద సంగీతసభలు జరిగినపుడు వానివద్దకు వచ్చి ప్రవేశపత్రము లమ్ముదురు. అతఁడు రెండుపత్రములు నిశ్చయముగాఁ గొనును. అది మూఁడు నాల్గదినముల తతంగము. గంటసేపు స్వస్తి చెప్పించికొని సాయంతన మొక వేళకు రమ్మనును. ఆవేళ కతఁ డుండఁడు. మంచముమీదనుండి నిద్రలేచువేళకుఁ బట్టుకొందురు. అతఁ డెప్పుడును గొన్ని వందలు తలక్రిందబెట్టుకొని నీద్రవోవును. ఒక వందరూకలు వారి మొగమునఁ బారవేసి యా రెండుపత్రములు కొనును. అతని ధనముయొక్క విడుదలమార్గము లివి రెండే. మూడవది

నాలుకకఱచికొని చచ్చినను, లేదు. అవి లక్షలు, నివి వందలు. ఈ రెండవవిడుదలలోఁ బ్రవేశపత్రము లమ్ముటకు వచ్చిన వారిలోఁ దక్కుచకష్టముతో వందరూకలు పుచ్చుకొనివెళ్ళిన వా రొక్కరే—హీరానాట్యము నేర్పాటుచేసినవారు. ఇతఁడు గిరిధరునివంటివోటిశ్వరుఁడు. హీరానాట్యము జరిగినచో వీరేశ్వరుఁ డచ్చట నుండెనన్నమాటే.

ఇట్టివారు మఱి ముగ్గురున్నారు. హీరానాట్యమునకు సంబంధించిన తపస్సుకు వారు ముప్పురుకూడ గిరిధర వీరేశ్వరుల వంటివారే. తక్కిన యితాధికారులమాట లెక్కయేలేదు. వల్లభమంత్రికి లక్షలు కావలసినచో నీ యెరుగురికి వార్త పంపించుచు వేలు కావలసినచోఁ దక్కినవారివద్ద కెవరెవరినో పంపించును. ఈ సంగతీయంతయు హంగరాజునకుఁ దెలియును. ఎవరెవరు వల్లభమంత్రియొక్క జాతీయభావనాహాస్యములో యెవ్వరెవరు వారిలో హీరానాట్యక్రీడఁగఁటిదాసులో హంగరాజునకుఁ దెలియును.

ద్వితీయాధ్యాయము

గుడూచీనగరమునకుఁ గుబేరదిశయందున్న గుడనగరమునకు వాయవ్యదిశయందున మహాపర్వతములు కలవు. ఆ మహాపర్వతములు గుడనగరమునకుఁగూడ నుత్తరమందు వ్యాపించియున్నవికాని, వానితోడి యవసరములేదు. అవాయవ్యదిశయందున్న మహాపర్వతములలోనుండి వాల్లయిదు నదులు బయలుదేరును. అవియన్నియు నొక నదిగా రూపుగట్టును. ఆ

మహానది గుహాచీనగరమునందుకు సో ప్రాప్తిగఁగా - బ్రహ్మహిం
చుచుండును. ఆ మహానది కనేకములయిన యానకట్టలు కలవు.
తీగయల్లుకొనినట్లుల్లుకొనిన కాల్యలపెంపుచేతి గుహాచీ
నగరముచుట్టునఁ గొన్నివందలమైళ్ళదేశము బహుసస్య
దాయితై యుండెను. గుడనగరముచుట్టున నదులే లేవు. ఇది
యంతయు మెట్లదేశము. ప్రత్తి పండును, జనపనార పండును.
రాగులు పండును. ఇచ్చటనున్న రైతులందఱు పేదనారు. ఈ
రాజ్యమునకుఁ బ్రభావమయిన యాదాయము గుహాచీనగర
ప్రాంతసస్యక్షేత్రములనుండియే రావలయును. కాని యనాది
నుండియు నీ రాజ్యమునకు గుడనగరమే రాజధాని. దేశమున
కంతకు నిది నడిమిస్థలమని పూర్వ మేర్పాటుచేసికొనిరో
యేమో! లేక యా మహానది కానకట్టలుకట్టి కాల్యలు త్రవ్వించి
పూర్వకాలమున రెండుదేశములపంట లొకేవిధమున
నుండెనో యేమో! శశి వివస్వంతులతండ్రి మాంధాతృరాజు
గుడనగరపరిసరములఁ గూడ ఫలవంతములఁ జేయుటకుఁ జాల
ప్రయత్నములుచేసెను. వట్టి రాజ్యదృష్టితోఁ జేసెనో, రాజకీయ
దృష్టితోఁ జేసెనో తెలియదు. గుడనగరప్రదేశమునందు
రెండుమూడు పెద్ద సెలయేళ్లు కలవు. అవి యెప్పుడును బ్రవ
హించవు. వట్టి యిసుకతీన్నెలుగా నుండును. ఏ పదేండ్లకో
యెప్పుడో వఱదలుగా వచ్చును. ఉన్న సస్యముల బీడ్వఱచి
పోవును. ఈ వఱదల సరికట్టుటకు మాంధాత మిక్కిలి ప్రయ
త్నములఁ జేసెను. ప్రయత్నములయొక్క గాఢత్వము వఱదలు
వచ్చినతరువాత రెండుమూడేండ్లుండెడిది. ఇంతలోఁ బరిసిపోయె

డిది. మఱలఁ బడేడ్లకో పండ్లెండేడ్లకో వఱదలువచ్చినఁగాని మఱల నా భావము కలిగెడిదికాదు.

ఇట్లుండఁగా నొకప్పుడు మాంధాత యీ యిసుక యేలులకు గాలువలలక్షణము వట్టించుటకుఁ బ్రయత్నించెను. అన్ని యేళ్ళకు రెండువైపులఁ గట్టలుపోయించెను ఒకటి రెండు వంతెనలుకూడఁ గట్టించెను. జలమాపుటకుఁ దూములకుఁ దలుపులఁ బెట్టించెను. అట్టిప్రయత్న మొకటి వచ్చిన యొక పెద్ద వఱదకు నిర్మూలమైపోయెను. శత్రువులు పరిహసించుటకు దేశీయులు నిట్టూర్పులుపుచ్చుటకుమాత్ర మాప్రయత్నములు హేతువులయ్యెను. నేఁడు వల్లభమంత్రి మఱల నా ప్రయత్నముల నారంభించెను. ఈ పని వల్లభమంత్రి కిష్టములేదని దేశమందఱు చెప్పుకొనఁజొచ్చిరి. సస్యవంశమైన ధరిత్రియంతయుఁ దమ్మునికిఁ గై వసముచేసిన వివస్వంతుని దురాశ యీ ప్రయత్నమునకు హేతువని చెప్పుకొనఁజొచ్చిరి అసలే పేదదేశము. ఈ వంతెనలతో నీ కరకట్టలతో నీ నీటి నిలువమేరలతో నీ తలుపులతో వ్యర్థముగా నిర్మింపబడుచున్న యీ కాలువలతో దేశము మఱియు ఋణగ్రస్తమైపోవును. ధనాగారములోనున్న ధనము దీనితో నయ్యవార్ల గారి నట్టి ల్లగునని చెప్పుకొనఁజొచ్చిరి. కాని యీ మహాకార్యము దినదినాభివృద్ధిగా సాగుచున్నది. ఇది యిట్లుండఁగా మరల వఱదలువచ్చునేమో చేసిన కార్యమంతయు వృథాయైపోవునని భయము వివస్వంతున కున్నది. వల్లభమంత్రికున్నదో లేదో తెలియదు. ఏ వంతెనవద్దను నీటినిలువప్రదేశములకుఁ దలుపులు పెట్టనేలేదు. ఒక్కవేళ వఱదలు వచ్చినను నిలువప్రదేశములు

ఛెడిపోకుండఁ బ్రవాహము నిలువఁ ప్రదేశములకుఁ దొలఁగిపోవు నట్లు పెద్దపెద్ద కట్టలువేయించిరి. వఱదలు వచ్చినచో వంతెన దెబ్బతినవచ్చును. నిలువఁ ప్రదేశములు ఛెడిపోవు. మఱియు వంతెన కెగునభాగమున నీరు నిలిచితిరవలయును. వంతెన కీందఁ గొన్ని యడుగులమేర గోతులుతీసి యా గోతులన్నియుఁ గరి గించిన యినుముతో తాళ్ళతోఁ బూరించి పైన గజమెత్తన గోడగా నేర్పాటుచేయఁబడెను. ఆ మట్టమునకు నీరు నిలువ వలయును. తిక్కిన నీరు పైనుంచిపోవచ్చును.

ఈ యేళ్ళలో నొక్కఁ డన్నింటికంటెఁ బెద్ద యేఱు. ఆ యేటికిఁ గుడివైపునంతయు మైలు మైలున్నరవఱకు నిసుక ప్రదేశమే. అదికూడ నేటికడుపుప్రదేశమే యని చెప్పకొందురు. కాని యధారమున కా యేటిగర్భము ముప్పది యడుగులకు మించితేదు. ఏటికుడివైపున మైలు రెండు మైళ్ళవఱకు నిసుకదిబ్బయేయైనను వఱదలువచ్చి తీసినతరువాత రెండు మూడేండ్లు దానిపైన నొండు పేరి యిసుకయు నొండును గలిపి యొక రెండడుగులమేఱ దిబ్బగట్టను. దానిమీఁద రెండు మూడేండ్లున్యవసాయముచేయుదురు. ఏవియోకొన్ని పండింతురు.

వఱదయెద్దడి కుడివైపున నున్నంత యెడమవైపున నుండదు కాని, యొక్కొకప్పుడు వఱదలు రెండువైపులను సమానము గనే జూచును.

అది యాఱువందలమైళ్లు పొడవుగల యేఱు. విశస్వంతుఁడు నీ యాఱువందలమైళ్ళపొడవున నెడమవైపునఁ బెద్ద కట్టపోయించెను. ఇంతవనియు నాఱుమాసములలో జరిగెను. ఎడమవైపునఁ గాలువలు ద్రవ్వించెను. పొలములు విభాగిం

చెను. ఇంకఁ గాలువలకు నీరు రావలయును. తూములలోనుండి నీరు పెట్టుకొనవలయును. బోదెలకు మళ్ళించుకొనవలయును. పొలములలోనికి గట్టు తొలగఁదీయవలయును.

ఇది కాక నదియొక్క కుడివైపున నాలుగై దేఱులు కలవు. అవి యంత పెద్దవికావు. కొన్ని రెండువందల మైళ్ళు పొడవుండును. కొన్ని వందయే యుండును. ఇవి దేశములో నడుమనడుమనున్న కొన్ని పెద్దపర్వతములనుండి ప్రవహించును. వివస్వంతుఁడు వానినిగూడఁ గాలువలుగా సిద్ధముచేసెను. ఈ పెద్ద యేటిలో నుండి పెద్దపెద్ద కాలువలుత్రవ్వి వానికిఁ గలిపెను.

ఈ పదకమంతయుఁ జూచుచున్న జనమునకు నవ్వురాక తప్పదు. నవ్వుకలిగించు నొక పనియందు నాశయున్నచో నవ్వురాదు. ఇది ఫలించునాయన్న విచారము కలుగును. ఫలించెడివ్యవహారము కాదని నూటికి నూఱుపాళ్ళు తెలిసి నను నాపయిన కొసరున్నది. దాని పేరే యాశ. ఆ కొసరు ఈ నూఱుపాళ్ళకన్న నతిశయమయినది. దేశీయులమనఃప్రవృత్తులన్నియు నట్లుండెను. నవ్వెడివారు సమృద్ధిగాఁ గలరు. నవ్వెడివారు వేఱు. సంతోషించెడివారు వేఱు. ఏ పనియందుఁ దమకు లాభనష్టములు లేవో వా రితరులుచేసెడివనిని జూచి నవ్వెదరు. హంగరాజమతస్థులందఱిందులోనివారే. ఇంతటి వ్యర్థమైన యీ మహాకార్యమును జూచి సంతోషించెడివాఁ డొక్కఁడే యున్నాఁడు. అతని పేరు హంగరాజు. శశిరాజ్యము శశికి విడివడినతోడనే మఱునాఁడు వివస్వంతుఁడు కాళ్ళు చాచ వలయును. బొక్కసములోనిధన మొక్కడిదక్కడ మ్రొక్కు బళ్ళకు దక్కుచున్నది. హంగరాజునకుఁ గొంచెము పరితాప

మును గలదు. ఇంతటిపనియుఁ దానయినచో నెంతయో కష్టపడియుండవలయును. వివస్వంతుఁడు మిక్కిలి సులభముగా జేయించికొనెను. ఈ వేయిచదరపుమైశ్యమేగ కొన్నిలక్షల గ్రామములున్నవి. ఆ గ్రామప్రజలందఱు నీ కాలువలుత్రవ్వటయ్యా పంతెనలుకట్టుట, ఈ యానకట్టలు నిర్మించుట తమసొంత పనులవలె జేసిరి. ఇది వివస్వంతునిమీది రాజభక్తియా? వల్లభమంత్రమీద విశ్వాసమా? ప్రజలందఱ కొక్కవిషయము మాత్రము నిర్ధారితమయియున్నది. ఆనకట్టలు నిస్సందేహముగా నెక్కడికక్కడికి నీటిని నిలువచేయును. నీటినిలువప్రదేశములకు భంగములేదు. కాలువ లెందుకుఁ బ్రవహించవు? వఱదలుతీసిన తరువాత రెండేండ్ల వఱకైన నిలువయున్న నీరు పంటల కక్కఱవచ్చునుగదా! తక్కిన యెనిమిదేండ్లు పూర్వపుఁ బాటయే. ఆ రెండేండ్లు పండించుకొనవచ్చును. నదికిఁ గుడివైపువారు వఱదలుతీసినరెండేండ్లు నిసుకయొండుదిబ్బలమీద నెంతో కొంత పండించుకొనుచున్నారు. ఎడమవైపువారే చెడిపోవుచున్నారు. తమకుఁగూడ రెండేండ్లపంటకు లోపములేదు.

వేసిన పడకమంతయు బాగుగనేయున్నది. కాని చిన్న చిన్న యేళ్లు కాలువలుగాఁ ద్రవ్వి పెద్దయేటిని బెద్దపెద్ద కాలువలతోఁ జిన్నయేళ్లతోఁ గలుపులు జరిగినది. ఇది యంతయు నేటికిఁ గుడివైపున జరిగినది. వఱద కుడివైపున విజృంభించును. ఈ కాలువలు నిలుచునాయని? ఈ కాలువలు నిలుచుటకు విచిత్రమయిన నిర్మాణకౌశలము శాస్త్రజ్ఞులు నెఱపిరి. పెద్దయేటి యనలుకడుపులోనుండి కాలువలుతీయఁబడెను. ఆనకట్టల కెగువభాగములనుండి తీయఁబడెను. పెద్దయేటలు కాలువ

లోనికి మళ్లుచోట్లు అనకట్టలంత నిర్భేద్యముగా నిర్మింపఁబడెను. వఱదలు వచ్చినచో గాలువకట్టలు తెగిపోవచ్చును. మఱికొన్ని యూళ్ల మీదికి పోవచ్చును. ఏటిసీరు కాలువలలోనికి వఱలు చోట్లు చెడదు. నీటి నిలువచోట్లు చెడవు. ఈ నిర్మాణములోని రహస్యము శాస్త్రజ్ఞులకే తెలియవలయును. తక్కినవారి కీ వ్యవసాయమంతయుఁ బరిహాసాస్పదముగా నిస్సందేహముగా నుండును. ఈ మధ్యాపరివాంఛాపరిదూషితాత్ములయిన ప్రజల యొక్క మూఢత్వమునుగూర్చి పరిహాసమెంతయున్నదో తాను నిరర్థకమనుచున్నవనియైనను దాని నింత సులభముగా వల్లభ మంత్రి చేయించుకొనుచుండెనన్న పరితాపము హంగరాజు నకుఁ బోలేదు. ఈ పనియంతయు వివస్వంతుఁడు చేయించు చుండెనని లోకము చెప్పికొనుచుండగా హంగరాజు వల్లభ మంత్రి చేయించుచుండెననియే చెప్పెను. అతనిదృష్టికి వివస్వంతుఁ డానఁడు. వివస్వంతుఁ డొక యవివేకి. కానిచో శశికి సుత్రేత్రము కట్టఁబెట్టి తా నూసరత్రేత్రము పంచుకొనునా?

శశికి నీ మహాకార్యమంతయుఁ దెలియును. అతనికి సంతోషములేదు. విచారములేదు. పరితాపములేదు. నూటికిఁ గోటి కెప్పుడయినఁ దన యన్నగా రవివేకియనును. గుడ నగరరాజ్యమును గూర్చిన విచార మతని కున్నట్లేలేదు. అతని మనస్సులో నొక్కటియే వాంఛ. ఎప్పటికో యొకప్పటికి గుడనగరరాజ్యము తనక్రిందికి వచ్చునని; రావలయునని; రాక తప్పదని. ఈ భావము వానికిఁ గలిగినదికాదు. ఇది హంగరాజు మతస్థులయొక్క చిరవాంఛ. వారి వాంఛాస్వరూపము మూర్తి

శిట్టిసరాజు తాను. ఆ హంగరాజమతస్థులయొక్క వాంఛ యొక్క ప్రతిబింబమే యితనికోరిక.

హంగరాజమతస్థులవాంఛ యింతియేకాదు. ఆ మతస్థులందఱు తరతరములుగా విడతలువిడతలుగా హంగరాజమత స్వీకారముచేసినవారు. మాంధాత్మమశస్థులే కొందఱు తమ తరములో మాటినవారు. కొందఱు తండ్రులతరములో మాటిన వారు. మఱికొందఱు శాతల ముత్తాతలతరములలో...నిట్లెట్లు. వానందఱు కొక పెనగొనినవాంఛ. సర్వ మాంధాత్మదేశము హంగరాజమతము చేయవలయునని. ఎప్పటికో యది నిస్సందేహముగ నట్లగునని. కొన్నియేండ్లమీదనాల్గవవంతు తా మైరికదా! తక్కిన మూడువంతులు నగుటకు మఱికొన్నియేండ్లు పట్టవచ్చును. ఇప్పుడు దానికి మఱియు నవకాశము వచ్చినది. తాము విడిపోయిన తరువాత గుడదేశము రుద్రభూమి. దానికిఁదగిన ట్లీ కాల్యలు, ప్రణాళికలు. తామమను శ్వాసము బొమికమాత్రము మిగిలిన గుడదేశపుసంపత్తికి నీ ప్రణాళికలను పండ్లతో గీటికొని యంటి యెండియున్న పలుచని మాంసపుబొరకూడ లేనట్లుచేయుట.

ఒక్క యసదబలుఁడు మిగిలియున్నాఁడు. అతని కీ రాజ్య మెట్లుపోయిననేమి అనుకొనునో యనుకొనఁడో తెలియదు. ఇతఁడు పోయి శశిదేశములో నివసించఁడు. తా నీ దేశములోననే యుండును. తన కొక మహాపదవిసంప్రాప్తిచును. దాని కభ్యంతరమే లేదు.

హీరానాట్యము నాల్గరోజు లున్నదనఁగా గుడ రాజ్యములోని కుల్యాప్రణాళికా విషయమంతయుఁ బూర్తి

యైనది. నీటిచుక్కలేదు. బొమ్మలుచేయువాఁడు ప్రాణరహితములైన యా బొమ్మలను రంగులు వేసి యెండలోఁ జెట్టును. అవి పిల్లలకు గ్రీడార్థముపయోగించును. నాఁ డేమి శాలివాహనుఁడా ప్రాణప్రతిష్ఠచేసి విక్రమార్కునిపై యుద్ధమునకుఁ బోవుటకు ? ఆ బొమ్మలుచేసినవాఁడును శాలివాహనుఁడును కాఁడు. వల్లభమంత్రియును కాఁడు అని యందఱకుఁదెలియును. వల్లభమంత్రి యా 'శాలివాహనుఁడునుకొనువారు మువ్వరు మాత్రమే కలరు. ఆ మువ్వరు వాయవ్యదిశలో మహానదిగా సమకూడిన నాల్గునదులలోఁ బ్రాగ్దిశానది ప్రవహించుచోట నొకచోట నాల్గునెలలనుండి నివసించుచున్నారు. ఆ మువ్వరును మహాశాస్త్రజ్ఞులు. వారికింద నాల్గువందలమంది పని చేసెడివారున్నారు. వారచ్చటనున్నారని యెవ్వరికిని దెలియదు.

అది మహాపర్వతములయొక్క యంతర్భాగము. నదుల పుట్టుకలను దెలిసికొనగోరువారు పోయిచూడఁదగిన స్థలము మాత్రమే యది. కాని యా నది యచ్చటఁ బుట్టలేదు. ఆ వెనుక నొక డెబ్బది యెనుబదిమైళ్ళ దూరములోఁ బుట్టినది. ఏఱులజన్మంబు వీరుల జన్మమ్ము తెలియరాదన్నట్లు పర్వతములలో జాలుగా నొక సెలయేఱు బయలుదేరును. పది పిల్ల సెలయేళ్లు దానితోఁ గలియును. అప్పటి కొక నదీరూప మేర్పడును. ఇటువంటివి నాలుగైదు కలిసి యొక పెద్ద యేఱగును. ఇట్టివి నాలుగైదు కలిసి కొండలు దిగిన తరువాత నొక పేరఁ బిలువఁబడుచుండును. ఈ ప్రాగ్దిశానది గుఱూచీ రాష్ట్రములోనున్న మహానది యెంత జలమును బంపించునో తక్కిన మూడునదులు కలిసి యంత పంపించును.

తక్కిన మూడునదులు నిత్యస్రవంతలు. ఈ నది వేణికా భాగమంతయు నాపాథముమొదలు సూఘమువఱకు మంచు గడ్డగా నుండిపోవును. ఆ మంచుగడ్డలయడుగుభాగమున నొక సన్నని ప్రవాహము జాల్యాటుచుండును. ఆ ప్రవాహము పనివాండ్రతోఁ గలిసి యీ శాస్త్రజ్ఞులున్నచోటికి వందమైళ్ళ దిగువనుగాని కనిపించదు. కాని ప్రవాహ మడుగున నుండు చునేయుండును. అది తాదృశమైన స్థలము. ఆపాథ శ్రావణ భాద్రపదమాసములలో నచ్చటి కెవ్వరు పోనేపోలేరు. కార్తిక మాసమువచ్చినతరువాతఁ బ్రాణములకుఁదెగించి పోవచ్చును. బ్రదికినచో బ్రదుకవచ్చును. తత్సూర్యము బ్రదుకుటయే లేదు. ఈ శాస్త్రజ్ఞులలో నొకాయన యెచుబదియేండ్ల వాఁడు. ఆయన పేరు రుద్రభట్టు. ఈయన మాంధాతతండ్రితరము వాఁడు. ఆయన యాప్రదేశమును గనుఁగొనెను. అచ్చటినుండి గుడరాజ్యములోనికి నీరు ప్రవహింపఁజేయుటకు వీలున్నదని గ్రహించెను. చైత్రవైశాఖములలో నా నది నిండుగాఁ బ్రవహించుచుండును. తన్నదీప్రాకృతము మహావర్షతములతో నిండియున్నది. ఒకచోటఁ బర్వతము వెలికి గుండ్రముగాఁ దిరిగి నదీతటము పలుచఁబడి క్రింద సఖాతముగా నుండెను. ఒకసారి రుద్రభట్టు ప్రవహించుచున్న నదితూర్పుగట్టున లోతు చూచెను. అది నాలుగైదుతాళ్ళలోతు గలదు. అంత లోతున తాయితే స్పృశించుచున్నది. తటముపైన వంద గజములు వెడల్పున్నది. ఆయన యఖాతములోనికి దిగి యీ పలుచగానున్న మేరను బరిశోధనచేసెను. తటవర్షత

ప్రాంతముపైన వందగజములున్నను. తాడిన్నరకింద నేఁబది యఱువది గజములకన్న వెడల్పులేనట్లు కనిపించెను. తటము యొక్క పైభాగమునుండి సూటిగాఁ గ్రిందికిఁ త్రాటిని వదలినచో రెండుమూడు స్థలములయందు నలుబది యేఁబది గజములు లోనికి గుహగాఁ జొచ్చికొనిపోవుచున్నది. లోన నది నాల్గుతాళ్ళలోతున్నది. నదియొక్క నడిమిభాగమునఁ దాడిలోతుకన్న లేదు. ఆ ప్రదేశము గుండమయియుండ వలయును. వెలితట్టునఁ దటభాగము నలుబది యేఁబది గజములు తొలిచినచో గుండములోని జలము లోయలోనికిఁ బ్రవహించును. ఆ లోయలోనుండి ముప్పది నలుఁబదిమైళ్ళ దిగువభాగమునఁ జుట్టును బర్వతములు గల వందమైళ్ళ చదరముగల ప్రదేశమున్నది. ఆ నీరు ప్రవహించినచో నీ వంద మైళ్ళమేరఁ దటాకమేర్పడును. ఈ తటాక మేర్పడు ప్రదేశ మంతగా గడ్డకట్టదు. ఈ తటాకమునకు వివస్వంతుఁడు నిర్మించిన కాలువలకు నడుమ నెరుబదిమైళ్ళదూరమున్నది. ఆ తటాకములోనున్న జలము నీ కాలువలోనికిఁ బెట్టుటకుఁ గొండలలోనుండి మలకలుగాఁ దేవలయును. ఆ యెరుబదిమైళ్ళ సూటపాతికమైళ్ళగును. ఇది యొక మహాకార్యము. అన్నింటి కంటఁ బ్రధానమయినది యాప్రాకృతమునందలి గుహాభాగము నందు నేఁబదిగజములమేర యొక యేఁబదిగజముల కైవారము గలుగునట్లు తొలికొట్టవలయును. ఆ రంధ్రము నేర్పఱచుటకు వీలులేదు. అచట మనిషి నిలుచుండుటకు వీలులేదు. అచట మనిషి నిలువవలయునన్నచో మూడునాల్గువందల యడుగుల

లోతుకల యభాతమును, బూడ్పించవలయును. యెనితో బూడ్పించుట? యెల్లుపూడ్పులు? ఈ యసాధ్యమయిన కార్యము మాంధాత చేయవలయునని యాలొచించెను. ఆ యభాతమును సగము పూడ్పించెను. తక్కినసగ మట్లేయుండెను. ఆ స్థలము మాంధాత యెంత రహస్యముగా నుంచెనో తెలియుచు నేయున్నదికదా! ఒక్క రుద్రభట్టునకుఁ దప్ప నది తెలిసినవారిలో మిగిలినవారు లేరు. వల్లభమంతరి యా పనిని నిస్సంశయముగాఁ బూర్తిచేయవలెనని వట్టుపట్టెను. రుద్రభట్టు సాహాయ్యము తీసికొనెను. ఆ రెండువందల యడుగులు పూడ్పించుట మానివేసి పదిమంది నిలుచుటకు వీలయినంత యొక పెద్దయరుగు దానివద్ద నిర్మింపించెను. ఈ యొడ్డునుండి యరుగుమీదికిఁ బోవుటకుఁ బదిగజములవెడల్పు గోడ నిర్మింపించెను. ఇది చెప్పరానంత క్లిష్టమయిన కార్యమైచది. ఆ మువ్వరు శాస్త్రజ్ఞులు నీ నాల్గువందలమంది పనివాండ్లు మరల వెనుకకు దిరిగివత్తురనునమ్మకము లేదు. ఎంతమంది వత్తురో యెంతమంది, రారో తెలియదు. పలుగులతో నా గుహ భాగములోనఁ బొడిచి యందులో మందుగ్రుక్కీ దానిని మూసి దానిలోనుండి మందుఁగూతినగొట్టము వెలికిదీసికొని వచ్చి రెండువందలగజముల యివతల దానికి నిప్పుముట్టించిరి. వెలిగించిరి. మైలుదూరముపోయి నిలుచుండిరి. ఇందులో నెన్నియో యాపదలుండును. అది యెల్లుపగులునో, లోనికిఁ బగులునో, ప్రక్కకుఁ బగులునో, కట్టిన యరుగంతయు నిర్మూలమగునేమో! గట్టుట యసాధ్యమగునేమో! తలుపుల పైభాగమంతయు విరిగిపడునేమో! విరిగిపడినచో మఱల

నచ్చుటనుండి జలము తీసికొనివచ్చుటకు మార్గమేలేదు. చేసిన పనియంతయు వృథాయగును. అచ్చటనున్న జనములో నెందఱు మరణింతురో తెలియదు. రుద్రభట్టు మహావృద్ధు. ఆయనయంత శాస్త్రవేత్త మఱల నెన్నియేండ్లకుఁ బుట్టునో! ఆ మహాపురుషునిజీవిత మేమగునో! వల్లభమంత్రి యాయన యందలి వ్రత్యయముచేతఁ గోట్లు వ్యయముచేసి దేశమంతయు ననంతకుల్యానాళికామయము చేసెను.

మంచి శుభలగ్నము నిర్ణయించి యగ్నివెట్టిరి. కొంత సేపటికి ఫెళ్లుమని మ్రోగెను. తరువాత నా ప్రదేశమునకుఁ బోవుటకు నాల్గయిదుగంటలకాలము ప్రతీక్షించవలసివచ్చెను. పరమేశ్వరునిదయవలన తాయి ముప్పదిగజములలోతున బెజ్జము పడినది. కాని చుట్టుపట్లబడిన తాళ్ళను దీసివేయుటకు వారముదినములు పట్టినది. కొన్ని బండలు కదలించుటకే పిలులేకపోయెను. బెజ్జముపడినమేఱ సగములో నొక పెద్ద బండ పడెను. మఱల మందు గ్రుక్కవలయునన్నచో నీ సగములోనుండిదూరి లోనికిఁబోయి మఱల తొలిచేసి గ్రుక్కవలయును. అచటికి మనుష్యుఁడు దూఱుటయే కష్టముగా నుండెను. తాతియొక్క వేడిమి యేమియుఁ దగ్గలేదు. లోనికి బోయినచో మనుష్యు లుడికిపోయెదరేమో! ఏఁబదిగజముల కైవారముకల రంధ్రము పడలేదు. బయటఁ బదునేను గజములు పందగజముల కైవారముగల పెళ్ళి పీఠిగినది. లోన నైదాఱుగజముల కైవారముగల బెజ్జము పదిగజములలోతున కున్నది. ఆ లోనికిదూటి మందుక్రకుట యసంభవము. ఈ యైదుగజములమేఱ మందు గ్రుక్కి ముఖము మూసినచోఁ

బ్రయోజనము కనిపించదు. శతఘ్నిముఖమునుండివలె మందంతయు బయటికిఁ గ్రక్కవచ్చును. లేదా పై పర్వతమంతయు విఱిగిపడవచ్చును.

కాని యెదుగజముల కెవారమున్నది. ఆ బెజ్జము లోపలఁ జాల నెగుడుదిగుడులుగా నున్నది. మువ్వకు పని వాండ్రు మా ప్రాణములు పోయినను సరే, తాము పోయి లోపలఁ దొలుతుమనిరి.

మఱియు నింకొక సందేహము కలిగినది. భగవంతుఁడు రక్షించి యీసారి నదీతటము లోపలివఱకు బెజ్జముపడ వచ్చును. ఆ బెజ్జముపడుటలో నెంతమేఱపడునో! ఎన్నిరాళ్లు విటుగునో యేమియుఁ దెలియదు. ఆ లోపల గుండమున్నది. ఆ గుండమంతయు జలమయమై యుండవలయును. అడుగున నీరు గడ్డకట్టెనోలేదో, ఈబెజ్జ మా నీటిలోనికిఁజొచ్చినచో నా నీ రెంత ధారగావచ్చునో యెంతదూరము దూకునో యేమియుఁ దెలియదు. అంతయుఁ జీకటిలోఁ దడుముకొనుచుబోవుచున్నట్లున్నది.

ఈ నలుగురు వండ్రుపోయి తా మా పని చేయుదుమనిరి. వారినిఁ బంపించుటయూ పంపించకుండుటయూ? కొండఱు మహా పీఠులు దేశముకొఱకు మహాత్యాగము చేయుదురే. తత్కాలమున వారిమనస్సులు పాపాణసద్భ్రశములు. వారికి భయముండదు. కాని బాధయంతయుఁ జూచెడివారిది; ప్రేరేపించెడివారిది. అంగీకరించెడివారిది. ఈ చూచెడివాఁడు, నీ ప్రేరేపించెడివాఁడు, నీ యంగీకరించెడివాఁడు వీఁడును పాపాణహృదయుఁడై యుండవలయును. వీని హృదయపాపాణలక్షణమునకు వారి హృదయపాపాణలక్షణమునకుఁ జాల

భేదమున్నది. ఇద్దఱును స్వార్థరహితముగనే చేయుచున్నారు. ఆ మహావీరులకుఁ బ్రతిఫలదర్శనవాంఛ లేదు. వీనికిఁ బ్రతిఫలదర్శనవాంఛ యుండును. తానే యెందుకా సాహసకార్యము చేయరాదు? తనకొఱకు వాఁడెందుకుఁ జేయవలయును. వానిజీవితమున కది పరమార్థమందుమా? తన జీవితము తత్ఫలము పంచిపెట్టుటయందు సమర్థమయిన శక్తికలదా? ఇది యొక చిత్రమయిన ప్రశ్న. సమీపబంధువు మరణించగా గుండెయూగిపోవునేమో యన్నంత దుఃఖించును గాని, తాను మరణించుటకుఁ బ్రయత్నించడు. ఇది స్వ-పర భేదము.

ఆ నలువురు సాహసులు లోనికిఁ బోయిరి. తొలిచిరి. ఐదుగజములలోతు తొలిచిరి. మఱియు నెక్కువగానున్నచో నదీతటము మఱి పదిగజములదట్టముగా నా వెనుకనుండు నేమో! మందెక్కించిరి. ఆ పని వారముదినములు పట్టినది. ఒక్కసారిగా లోన గంటసేపటికింటె నెక్కువ యుండుటకు వీలులేకపోయెను. బయటకువచ్చి యెదాఱుగంటలు విశ్రాంతి తీసికొనినగాని మఱల లోనికిఁ బోలేకపోయిరి.

మఱిల మందుముట్టించువేళ సమాశన్నమయినది.

పంద చదరపుమైశ్యమేర మహాతటాకముగా నేర్పడఁ బోవుప్రదేశమునుండి కాలువలోనికి నీళ్లుపోవుటకు వలసిన వంతెనలు తూములు కట్టడములు నన్నియు సిద్ధమైయున్నవి. ఈసారి పూర్తిగా బెజ్జముపడకపోయినచో చేసెడిదేమియు లేదు. నది లోతట్టునుండి యీ తాడిన్నరలోతు మంచుత్రవ్వి యీ బెజ్జముమేర కొలిచికొని యీ ప్రాంతమందు లోనుండి

వల్లభ మంత్రి

మందు పెట్టవలయును. అది సాధ్యమే కానివని. తాడిన్నరలోతున
మంచుగడ్డలఁ బెద్ద బావి తవ్వినట్లు త్రవ్వవలయును. ఆ లోనికి
మనుజులు దిగవలయును ఆ మంచుగడ్డ నిలుచునని నమ్మకమే
మున్నది? అది నిశ్చయముగా మనుజులను బూడ్చిపెట్టుటయే.

శాస్త్రజ్ఞులు మువ్వరును బెద్ద బండమీఁద గూర్చుండిరి.
నాలుగువందలమంది పనివాండ్లును జుట్టును సమావేశమైయుం
డిరి. అగ్గిపెట్టుటయా? పెట్టకపోవుటయా? ఇంతదూరము వచ్చి
పెట్టకపోవుట యేమని పనివాండ్లు. శాస్త్రజ్ఞుల కే నిర్ణయము
రాలేదు. ఇంతలో నొక మహావరాహము ఆ మందుకూరిన
రాతిదగ్గఱ కనిపించెను. అది వరాహములు సంచరించు
స్థలముకాదు. ఎక్కడనుండి వచ్చెను? అచ్చటి కెల్లుపోయెను?
తీగఁగాఁ బెట్టిన మందుగొట్టమును గదలించినచో మరల నాల్గు
దినములపని వ్యర్థమగును. అది మందుగొట్టమును గదలించు
నేమో! తెలియి మందునుకూరిన నలుగురిలో నొకఁడు నాల్గు
వందలగజముల యీతలనున్న గొట్టపుఁజివఱకు రుద్రభట్టు
యొక్క యాజ్ఞలేకుండ నిష్ప ముట్టించెను. సురసురలాడుచుఁ
బోవుచుండఁగా నందఱును జూచిరి. ఎవరు ముట్టించిరో యెవరి
కిని దెలియదు. అందఱును దిగ్భ్రాంతులై నిలుచుండిరి. ఎవ్వరు
నేమియు మాటాడలేదు. నోటివెంట మాటలేదు. మనుజులలోఁ
గదలికలేదు. ఎవ రగ్గిపెట్టినన్న యూహకూడ లేదు. సురసుర
లాడుచు నగ్గి పోవుచున్నది. వరాహమున్నచోటిదాక పోయి
నది. ఈ సురసురను జూచి వరాహము దిగ్భ్రాంతిపొందినది.
దాని కెటుపోవుటకుఁ దోచలేదు. ఏత్రోవవెంటవచ్చినదో
యాత్రోవవెంట నెందుకుఁ బోదు? అందఱును బాటిపోనారం

భించిరి. చాలదూరముపోయినచ్చి తాళ్ళవాస. నెత్తినఁ గురి యునుగదా! అచటికి నందగజములదూరమున నొక పర్వత ములో గుహలుగా నేర్పడియున్నవి. అందఱు నా గుహలలో నక్కియుండిరి.

మహాధ్వని కలిగినది. కొండతాళ్ళు విఱచుకొనిపడిన ధ్వని యేమియులేదు. గంటసేపటికి వారిప్రాణములు గూళ్లు పట్టినవి. అందఱికి నేదియో దూరమునుండి గంధర్వస్త్రీలు సన్ననిగొంతులతో సంగీత మాలాపించినట్లు వినిపించినది. అందులో నొక పురుషస్వరము బొంబుమని స్వరముపోయు చున్నట్లున్నది. ఎవ్వరికి నేమియు నర్థముకాలేదు. నెమ్మది నెమ్మదిగా బయటకు వచ్చిరి. వచ్చిచూచునప్పటికి నా బెజ్జ ములోనుండి యేనుగుతోండమంత ధారలు రెండు జరుగున పడుచుండెను. అవి ముందుఁ బదిగజములదూరమున దూకు చుండెను. మఱికొంత నీరు ప్రవహించుచున్నట్లుండెను. ఆ స్రవంతలయొక్క స్వరూపము సమీపమునకుఁ బోయి చూచినఁగాని తెలియదు. వచ్చుచున్ననీరు లోయలోనికిఁ బ్రవహించుచుండెను. వారి కాశ్చర్యము వేసెను. ఆ తూము క్రిందనే రెండువందలయడుగులలోతున నఖాతమున్నది. ఆ యఖాత మెట్లు నిండెనో యెప్పుడు నిండెనో!

అప్పటికి నతఁడు గుర్తువచ్చెను. అతఁడు తమలోఁ గని పించలేదు. వాఁడేడి, వాఁడేడి? వానిపేరు బైరా. అతఁడు తమ వద్దనే యున్నాడనుకొనిరి. తమకువలెనే వచ్చి గుహలలో దాగుకొనెననుకొనిరి. అతనికోసము వెదకిరి. ఎవ్వఁడో చూచి గుర్తుపట్టెను. మందుపెట్టినగొట్టముచివఱప్రదేశముకలచోట

నొక మనుష్యుడు గూర్చున్నట్లుండెను. కొంద అచ్చటికిఁ బోయిరి. అచ్చట బైరా కూర్చుండియుండెను. కన్నులు విప్పాటియుండెను. కొండవగిలి బీటిచ్చినచోటఁ జూచుచున్నట్లుండెను. అతని పెదవిమీఁద మందహాసముండెను. బైరా బైరా యని పిలిచిరి. సమాధానములేదు. దగ్గఱకుఁ బోయిరి. ఒకరిద్దఱ అతనినిఁ దాఁకిచూచిరి. అతఁడు కదలలేదు. కదలింబిరి. అతఁడు వెనుకకుఁబడిపోయెను. వెంటనే లేవదీసి కూర్చుండఁ బెట్టిరి. మరలఁ బడిపోవునన్నట్లునిపించినది. ఒకతఱు తెచ్చి దానికానించి కూర్చుండఁబెట్టిరి. పోయి రుద్రభట్టాదులతోఁ జెప్పిరి. అందఱును వచ్చి చూచిరి. నిష్పతఁడంటించెనని తెలిసెను. పూర్వమే వారి కెందుకుఁ దెలియలేదు? పూర్వము వారున్నస్థలమునకు నిష్పంటించినస్థలమునకు నడుమఁ బెద్ద తఱుయియున్నది. ఆ తఱు యడ్డములేనిచోటునుండి వీ రిప్పుడతనినిఁ జూచిరి. అతనినిర్ణయేమి? అతనియధరముపైని మందహాసమేమి? అతఁ డేమిచూచెను? దేనికాశ్చర్యపోయెను? దేని కతనికి నవ్వువచ్చెను? అతఁడు దేనికాశ్చర్యపోయెనో దేనికి నవ్వెనో దానిని వారు చూడలేకపోయిరి. దానికి భయపడి పాటిపోయిరి. దానినిఁ దాముకూడఁ జూచినచోఁ దాముకూడ నారీతిగాఁ బ్రాణముల వదలియుండెడి వారేమో!

అంతలో నొకఁ డనెను. 'ఆ వరాహమేమయ్యెను?' ఒకఁడు కొట్టుకుపోయెననెను. కొట్టుకొనిపోయినచో నే దిబ్బమీదనో దానిశవ ముండును. కొందఱు పురాణములు శ్రవ్యిరి. విష్ణుపుష్కళయగుముద్రమున ధరాతలము మునిగియుండఁగాఁ దన

కోటలమీఁద ధాత్రినెత్తెను. వివస్వదాజ్యము మునిగిపోవుచున్నది. భగవంతుఁడా వరాహమై వచ్చి యీ రాజ్యమును సముద్ధరించెనని. అంత యచ్చెరువుగొలుపు సందర్భములో వాదప్రతివాదములు జరుగలేదు. జలధార లురలివచ్చుస్థలము నకుఁబోయి చూడవలయును. అందఱకును భయమే. రుద్రభట్టు బయలుదేరెను. అతని వెంట నందఱును బయలుదేరిరి. దగ్గఱకుఁబోయి చూచువఱకు జలధారక్రింది రెండువందల యడుగుల యఖాతము పూడియుండెను. అందుచేత జలధారలు లోయలోనికిఁ బ్రవహింపవారభించెను. ఆ యఖాతము నిండినతరువాతనే జలము లోయలోనికిఁ బ్రవహింపవలయునన్నచో రెండుమూడుదినములు పట్టెడిది. మఱియు దగ్గఱకుఁబోవుట కందఱకు భయయే. ఏ తాఁయి వదులుగానుండి నెత్తినఁబడునో! రెండు బ్రహ్మాండమైనధారలు మాత్రము వచ్చుచుండెను. ఆ లోపల నదితట మేమి బీట్టిచ్చెనో తెలియదు. క్రిందితాతి మట్టముగా కొంత జలము ప్రవహించుచుండెను. ఈ ధార పండ్రెండుగజములలోతునుండి వచ్చుచున్నది. పాతికగజములపొడుగున దూకుచున్నది. ఆ దూకుటలోఁ దూము యొక్క యడుగుభాగమునంటి కొంత ధార వచ్చుచున్నది. ఆ జలముయొక్క వర్ణము వారు మున్నెప్పడును చూచినది కాదు. సర్వప్రదేశము పరిమళభరితమై యుండెను. ఆ పరిమళ మొక మాదకముగా నుండినది. ఈ జలము ఎన్ని వేల సంవత్సరములుగా నదిలోతట్టునఁగల పెద్దగుండములో నిలువయున్నదో! ఏడాదియేడాది వసంత గ్రీష్మములయందుఁ బయిమంచు కరిగి ప్రవాహముకట్టినను నీ గుండములోనున్న నీరు దానిస్వరూపే

యెఱుంగును గాని తత్పిర్వచేతఁ గొంచెము వికారముపొందుటయే యెఱుంగుచుగాని దాని సహజరూపమునకు మార్పులేదు. ఇన్నివేల యేండ్లని చెప్పుటకు ఏలులేనంతటి నిలువనీరు. అది ప్రవహించుచున్నది. అందులొనుండి యేదియో వెగిల్చిన నాసన బయలుదేలుచున్నది. ఆ నాసనలో నొక యాహ్లాద కత్వము లేకపోలేదు. ఆ జలమును గొందఱు త్రావుద మన్నారు. రుద్రభట్టు వారించెను. సృష్టిలోనున్న సర్వజ్వర మా జలములో నుండును. అది యపేయము. అది త్రావినవెంటనే జ్వరము వచ్చును. చలువలు క్రమ్మును. మరణము నిశ్చయ మని రుద్రభట్టు చెప్పెను. ఆయనమాట వేదప్రమాణము. అందఱకును భయమొవ్వెను. ఎవ్వరు నా సీటిజోలికీఁబోలేదు. ఆ జలధారలవంకఁ జూచుచు నందఱు నిలుచుండిరి. ప్రపంచకము లన్నియు మాసిపోవునపుడు లోకములన్నియు మడిసినపుడు ఏమియు మిగులని నట్టి కడలిమీఁదఁ బండుకొని నిదురించు నన్న వెన్నునిమేని చెన్నిట్లుండునా. ఆ నల్లదనమును బూర్వ మెప్పుడును జూచియుండలేదు. ఆ నీళ్లలో గలిసి చిన్ని చిన్ని మంచుగడ్డలు కూడ వచ్చుచుండెను. అవి నన్ననిచేవలవలఁ గనిపించుచుండెను. సముద్రమును దఱచినపుడు నల్లని రత్న మేదియో పుట్టఁగా దానిని వెన్నుండు తన తొమ్మునందుఁ దాల్చెనని చెప్పుదురు. ఆ రతనమును వెన్నుండి నది లోతట్టున దాచుకొనెనేమో! దాని కాంతు లీ వగిలిన లోతట్టునుండి పిండుకట్టి వెలికివచ్చుచుండెను. ఇవి జలధారలు కావన్నట్లుండెను.

ఆ మువ్వురు శాస్త్రజ్ఞులలో రుద్రభట్టుకాని వారిద్దఱిలో

నొకని పేరు మోహనదాసు. అతడు విచిత్రమయిన మనః ప్రవృత్తి కలవాడు. అతని కా జలధారలో స్నానముచేయ వలెననిపించెను. ఆ స్నీళ్లు త్రాగవలెననిపించెను. ఇతరులతోఁ జెప్పినచో వారంగీకరించరు. రుద్రభట్టు పోసీయఁడు. అతని యా కోరిక కవధిలేకుండఁ బోయెను. జలధార దగ్గఱకుఁ బోఁజొచ్చెను. ఎందుకో పోవుచున్నాఁ డనుకొనిరి. కొంత దూరము పోయిన తరువాత నెందుకని యడిగిరి. అతడు సమాధానము చెప్పలేదు. ఆ జలము బాంయిమని పోసికొను చుండఁగా నొక మహాధ్వని యా ప్రదేశమందంతటఁ గ్రమ్మి యుండెను. ఆ ధ్వనిలో నొకరిమాట యొకరికి వినిపించుటలేదు. కొంచెము దూరములోనున్న మనిసితో మాటాడవలయు నన్నచో బిగ్గఱగా నటవవలసివచ్చుచుండెను. తమ మాట మోహనదాసునకు వినిపించలేదని పదిమంది యొకరి తరువాత నొకరు బిగ్గఱగా నటవనారంభించిరి. ఆయనవద్దనుండి సమాధానము లేదు. అచటి కొందఱి కేదో సందేహము కలిగెను. అతనిని వారించవలయునని తోఁచెను. పదిమంది యతనిని వారించుటకు బయలుదేరిరి. వీరు కొద్దిదూరము పోవునప్పటికి మోహనదాసు ధారాప్రదేశమును సమీపించెను.

అచ్చట జనులుండిరనఁగా నందఱును బైనుండి క్రిందికిఁ జక్కని యున్నిదుస్తులను వేసికొనియుండిరి. ఉన్ని దుస్తులను దీసివేసి నిమేషముండుటకువీలులేదు. చేతులకుఁగూడ నున్నితోఁ గుట్టిన తొడుగులు తొడిగికొనవలయును. పనివాండ్రందఱు, పర్వతనివాసులు. వారిశరీరములు చాలభాగ మా చలికి నలవాటుపడియున్నవి. పట్టిచేతులతోఁ గొంతసేపయినను

వారుండగలరు గాని వేరెవ్వరుండలేదు. మోహనదాసు తన యుడుపులను దీయనారంభించెను. చూచుచున్నవారందఱికిఁ దెలిసెను, అత డందులో స్నానముచేయుచోవుచున్నాఁడని. ఎట్లు స్నానము చేయును? అచ్చట మడుగుకట్టలేదు. రెండు ధారలు పడుచున్నచోట లోతుండెనేమో తెలియదు. కాని యా చుట్టుపట్ల సీలమండలలోతు లేదు. పాతిక ముప్పయి గజ ములమేర సీలమండలలోతు నీరుగా నుండెను. ముప్పది గజ ములు దాటిన తరువాత నీరు వల్లమునఁ బడుచున్నది. అచట మోకాలిలోతు నీరుండవచ్చును. అందులోఁ గూర్చుండియైన స్నానముచేయవచ్చును. మోహనదాసు ధారలకు సమీప మున నిలుచుండెను. ఒకధారక్రిందకుఁ బోయి నిలుచునా? అయ్యో! అంతటి బరువునకు నంతటి వేగమునకు జటలువిచ్చి నిలిచిన శివునిశిరస్సు తట్టుకొనగలదేమో కాని, మానవుఁడు నిలువలేడు. నేల కదుమఁబడును. మఱి లేవలేడు. అంత ప్రచండమైన యా ధారలో స్నానముచేయుట యెట్లు? కాని ధారాపాతముయొక్కచివట్లు తుంపురులచేత సమావృతమై యున్నవి. ఆ తుంపురులు రెండుమూడుగజములమేర పడుచున్నవి. తుంపురులలో నిలుచుండవచ్చును. స్నానముచేయవచ్చును. ఇంతకును మోహనదాసుతాత్పర్యమేమో తెలియలేదు.

దూరముగానున్న రుద్రభట్టాదులు ప్రతి లిప్తయు పట్టరాని భయముతో నుండిరి. మోహనదాసును వారింపఁ బోయిన పదిమందియు బదిచోట్లఁ గొంచె మెడమెడముగా మోహనదాసును సమీపింపబోవుచుండిరి. మోహనదాసు

వీరివంక చూడకయ వీరిమాటలు వినిపించుకొనకయ ధార లోనికీ బోయెను. ధార విసరికొట్టెను. అతడు దూరముగాఁ బడెను. వలదని వెనుకనుండి వీరు కేకలుపెట్టుచుండిరి.

అది రెండు మూడు గంటలనుండి పడుచున్న ధారయే గదా! క్రిందఁ బ్రాచిపట్టలేదు. మోహనదాసు మరల లేచెను. తాను నిలుచుండి ధారక్రిందికిఁ బోలేడు. నిలుచుండిపోయినచో ధార దూరముగా విసరివైచును. ప్రాచీ ధారక్రిందకుఁ బోవల యును. ధార తా నప్పుడంతగాఁ ద్రోయలేదు. మోకాళ్ళమీద మోచేతులుమీదఁ బ్రాచుచు ధారత్రోపిడి కొడ్డుకొనుచు మోహనదాసు ధారనడిమికిఁ బోయెను. నాలుగైదు నిమే సములలో వానిశపము వెలికివచ్చెను. ఆ యద్భుతదృశ్య మున కొకబలి, ఆ మహాధార కొకబలి.

ఈ బలు లెవ్వరిచ్చిరి? ఎవ్వరు నీయలేదు. ప్రకృతియే తనంతటఁ దా నీ బలులను దీసికొనినది కాలము ఒక విచిత్ర మైన సన్నివేశము, నొక మహాదృశ్య మొక మర్మటకార్యము. వానియంతట నవి బలులనుదీసికొనును. అవి జాగరితములైన స్థితిలోఁ బరులు వానికి బలుల నీయనక్కఱలేదు. అవియే స్వీకరించును. వాని జాగరితావస్థకును బలికిని యథేదాధ్యవ సాయము కావలయును. అందుకనియే కావచ్చును. ఋషులు దేవతలకు బలులొసంగి వారిని జాగరితులనుజేయుట. ఈ బలి పురుషునిచేతఁ జేయఁబడినచో నది దోసము. దానియంతట నది జరిగినచో దోస మెవ్వరిది? ఒక భూకంపము వచ్చును. ఒకచోట సముద్రము పొంగి ప్రాంతదేశమునంతయు ముంచి వైచును మరియొకచోటఁ బ్రళయవాయువు మారి మనంగినట్లు

విహరించును. ప్రాణనష్టమెంతయో జరుగును. వీనికర్తయెవరు ? ఆ జరిగిన ప్రాణనష్ట మింతయని నిరూపించుటకు వీలులేదు. ఎవడో బలికొనుటకు దా నొక ప్రాణిని హింసించును. ఇచటఁ గర్తృత్వము కనిపించుచున్నది. అచటఁ గనిపించుటలేదు. కనిపించనిమేర విశాలమైనది. బహుళమయినది. కనిపించినమేర స్వల్పమయినది. ఏకదేశమైనది. ఇచట దోసమెన్నుదురు. అచట నెన్నరు. కారణమేమి? మనుజునియందు సర్వకర్తృత్వమును స్థాపించుటయా? ఐనచో సముద్రములు పొంగుటయందు నదులవలదలయ్యందు భూమియొక్కకంపములయందుఁ బ్రళయవాయువులయొక్క తాండవములయందు మహావ్యాధులు పేటెత్తుటయందు వీని కర్తృత్వము రేఖామాత్రమైన లేదే! అనవధికమయిన యీ విచిత్ర మహావ్యూహమున వీనికర్తృత్వ మస్తి నాస్తి విచికిత్సాహేతువుగా నున్నది. వీని కర్తృత్వ మింత యల్పమయినది. అందులో “పీడు పరమాల్పమయిన తన శక్తిని బరమాల్పమైన కర్తృత్వ మెందు కవలంబించ వలయును” అన్నది కాబోలు వానిదోసము.

ఈ యల్పమానవుని యీ యల్పకర్తృత్వమునందు దయావిరహితత్వ మొకటి దృశ్యమానమగుచున్నది. ఇది లోక దృష్టము. ఈ బలిచేతనే దేవతాశక్తి జాగరితమగుచున్నదోయది వాని విశ్వాసముపైన నాధారపడియున్నది. ఈ క్లిష్ట సమస్యమీద లోకము కొంతవఱకు తన నీతిమార్గము నిర్మించుకొనుచున్నది. ఆ నీతిమార్గమునకు లోకమే యున్నది. దేవతాభావము లేదు.

బైరా యెందుకుఁ జనిపోయెనో యెవ్వరికిని దెలియదు. వాఁడు పోయి యెవ్వరికిని జెప్పకుండ నగ్గి నేల ముట్టించెను? ముట్టించినవాఁడు దూరముగాఁబోక యేమిజరుగునో చూతమని యక్కడనే యేల యుండెను? మోహనదాసున కా ధారా పాతముక్రింద స్నానముచేయవలయునన్న యూహ యేల కలిగెను? లోకమందఱు బ్రదుకవలెనని వాంఛింతురుగదా! లోకములోఁ గొందఱియందుఁ జనిపోవలయునన్న వాంఛ మిక్కుటముగా భాసించుట దృశ్యమానమగుచున్నదే! దుఃఖముచేత బడలి, యాపదలచేత నడలి, నిరాశచేత విడిలి మృత్యువును వాంఛించువారున్నారు. వారిని మన మర్థము చేసికొనవచ్చును. సుఖముగానుండి పదవులుండి భోగముండి కొందఱు మృతిని వాంఛింతురు. ఇది మానవున కర్థముకాదు. వీరిసంఖ్య స్వల్పము. వారి మనోలక్షణము లెల్లుండునో! తన కున్నదానితోఁ దృప్తిలేక మానవునికిఁ దెలిసినది సర్వము దానికి మించినదిలేదు అన్న భావము లేక మనుజునకుఁ దెలియని దెదో యున్నది. మానవుని తెలివి పొలిమేరలుదాటి యేమున్నదో యన్న యొక జిజ్ఞాస వారి యెదలనుఁబట్టి పాలార్చుచుండు నేమో! వారిని మూర్ఖులనవచ్చునా? వారుస్మృతులందుమా? అన్నవాడు కాఁగూడదా?

బైరా దేనినిజూచి యాశ్చర్యమగుచుండయ్యెను? దేనినిఁ జూచి హాసితముఖుడయ్యెను? దేనినిఁజూచి యతఁ డట్లయ్యెనో దానిని మఱెవ్వఁడను జూడలేదు. చూచినచో వారుకూడ నట్లే యగుదురా? నే నిది చూచితినని వాఁడితరులతోఁ జెప్పటకు నా చూచినవిషయము తగదా? వాడు చెప్పినచో నితరులు

దానిని నమ్మరా? చెప్పట కదియంతయు యోగ్యమా? అమానుషమా? దానికిని జీవప్రపంచకమునకును సంబంధము లేదా? దానిని జూచితిసన్నవాఁడు చూచితిసని తరువాత నను కొనుటకుఁగూడ వీలులేదా? ఆ చూచినదానితో నా ప్రాణ మంత కలిసిపోవునా? శరీరబహిర్గతమైన ప్రాణమునకును దద్దప్రవిషయమునకు మాత్రమే సంబంధము కాబోలును.

అతఁడంత పేదగుండెవాఁడు కాబోలును. దిట్టమైన గుండెకలవాఁడు మరొకఁడైనచోఁ జూచెడివాఁడు. తెట్టుకొనెడి వాఁడు అని యనవచ్చునేమో! అట్టివానికి నిట్టి దృశ్యమును జూచుటయే తటస్థపడదే. ఈ ప్రశ్నల కొకదానితో నొక్కటికి సంబంధము లేకుండ నున్నది. బౌగాములు తేల్చుట దుర్బలముగా నున్నది. మోహనదాను చిత్రముగా బయలుదేరెను. అతని నాపుటకును వీలులేకపోయినది. అతనికి దాని క్రింద స్నానము సేయవలయునన్న యూహ యెందుకుఁ బొడమవలయును? ఆ యూహ పొడమి యది యతని హృదయము నంత గాటముగాఁ బొదివిపట్టుకొని వాని నంత సమాకర్షించినది. ఇట్టి యాకర్షణ యెచ్చటినుండి వచ్చెను? పట్టి భావనామాత్ర విషయముకాదే. అది యతనిగుండెను వశము చేసికొనియుండవలయును. కొందఱకు గాఢమయిన భావనా శక్తి యుండుటయు, నా భావనాశక్తి మనసునందు మాత్రమే నిలువక వానిగుండెను బట్టుకొని వాని యిహలోకమందలి మనుగడకు భంగ మేల కలిగించవలయును? ఆ స్నానము చేసి నందువలన నేమివచ్చును? ఇదికూడ నొక యున్నతభావమేమో!

ఉన్నతభావమనఁగా నెట్టిది? లోకమునందు బ్రదుకుట సంసారము సేయుట బ్రదుకు తెరువు లాలోచించుట తదనుకూలముగాఁ బ్రవర్తించుట ఇంతకుమించిన సర్వము నున్నాడమేయని సామాన్య మానవుఁ డూహించును. ఈ యున్నాడ మొకొక్కప్పుడు వ్యాధి. ఒకొక్కప్పుడు తత్కాలావేశము. వ్యాధియైన యున్నాడము సర్థముచేసికొనవచ్చును. పలువ్యాధులు సంభవించినట్లే యదియు సంభవించును. దేహగత పిత్రాది వికారములచేత మనస్సు గాడితొలఁగి వ్యాధియైన యున్నాడము పుట్టును. ఒక దుఃఖముచేత నొక విచిత్రమైనసంఘటనచేత మనస్సు గాడితప్పు వచ్చును. అదియు నున్నాడమే సంభవించుటకుఁ బూర్తిగా మనస్సే కారణమా? శరీరమునందలి భాతువులయు గుణములయు నొక విలక్షణమయిన సంక్రమణము జరిగియుండి తత్కాలమునకు నున్నాడస్థితికలుగుటకు హేతువగునా? మోహనదాసునకుఁ దత్కాలమున నొక యున్నాడవృత్తి కలిగినందము. ఒకొక్కప్పుత్తి యొకొక్క సంఘటనచేత నుద్దీపితమగును. అతని రక్తగతమైన యేదో గుణము తాదృగద్భుతదృశ్యదర్శనముచేతఁ బ్రకొపించునదియై యుండవలయును. అట్టి రక్తాదుల సంస్థితి యతనిశరీరమున నెందుకుండవలయును? ఈ సంఘటనదాని కెందుకు దోహదమీయవలయును? ఈసంఘటనము, అతని మనోలక్షణము, అతని దేహగతరక్తగుణాదులయొక్క తాదృశస్థితి యివియన్నియు నావేశకు నొక సమాహారదశ నెందుకుఁ బొందవలయును?

పీనివలన నేదైన ప్రయోజనమున్నదా? ఈ రెండు ప్రాణము లిట్లుపోవుటవలన నీ మహాకృల్పావదకము భవిష్యత్తు

నందు నిరాటంకిముగం గొనసాగునా? కొనసాగుట కిట్లు జరిగెనా? అట్లు కొనసాగవలసిన పరిస్థితి యొక మహాశక్తియై యిట్టి సంఘటనమును దీర్చిదిద్దికొనియెనా?

అది యట్లు జరిగినదనుటకన్నఁ జెప్పదగిన దేమియుఁ గన్పించుటలేదు. దీనిలో నొక్కొక్క యూహా కొందఱు కొందఱు సేయవచ్చును. అది హీరానాట్యప్రదర్శన ప్రకటన వ్రతములు గుడనగరమున గోడలమీద నంటించిన దినము.

తృతీయాధ్యాయము

ఆనాఁడు పట్టాభిషేకదినము. గుడూచీనగరమున శశి కిని గుడనగరమున వివస్వంతృనకును నాఁడు పట్టాభిషేకము జరుగును. పట్టాభిషేకసమయము వగలు పండ్రెండంగంటలకు. గుడనగరములో సద్దు లేదు. మహాద్యోగులు పెద్ద జమీందారులు చిన్న జమీందారులు సామంతులు. రాజమిత్రులు నెవ్వరును రాలేదు. చాలదూరములనుండి సమీపగ్రామముల నుండి లక్షలాదిప్రజలు వచ్చిరి. ఊరు కిటకిటలాడిపోవుచుండెను. చాలమంది జనము రాజభవనమువద్దకుఁ బోయిరి. రాజభవనమునందుఁగాని తత్పరిసరములయందుఁగాని పట్టాభిషేక ప్రసక్తియే లేదు. ఎవరో రాజోద్యోగులను రాజసేవకులను బ్రశ్నించిరి. వారిలోఁ జాలమంది సమాధానము చెప్పకుండనే వెళ్ళిరి. ఎవరో యొకరిద్దరు సమాధానములు చెప్పిరి. ఆ సమాధానము లొకదానితో నొకటి పొసఁగవు. ఆ సమాధానములు వలువిధములుగా నుండెను. ఒకటి శశిగారికి పట్టాభిషేకము జరుగవలెనుగాని వివస్వత్ప్రభుత్వమునకుఁ గ్రొత్తగాఁ బట్టాభిషేకము

మెందుకు? పూర్వమే జరిగినదిగదాయని. రెండవది వల్లభ మంత్రిగారు నగరములో లేరు. వారు వచ్చినతరువాతగాని పట్టాభిషేకము జరుగదని. మూడవది యెవరో ముఖ్యులయిన సామంతులకు వచ్చుటకు వీలులేకపోయెను. మఱి మహా వాస్తు వేత్తయైన రుద్రభట్టుగారు కనిపించుటలేదు. దానిమూలముగఁ బట్టాభిషేక ముగియినదని. నాల్గవది మహాశాస్త్రజ్ఞుడైన మోహనదాసుగారు చనిపోయిరట ఈ దుఃఖినయములలోఁ బట్టాభిషేక మెట్లు జరుగును? ఈరీతిగాఁ గొంచెము ప్రొద్దెక్కు పఱకు పట్టాభిషేక ముగియినని సర్వప్రజలకుఁ దెలిసి పోయెను. సమీప గ్రామస్థులు తమ యూళ్ళకుఁ గాలిదారి పుచ్చుకొనిరి. కొండలు మహానగరమునందుఁ దిరుగుటయే యొక భోగమనుకొనినవా రా భోగము ననుభవించుచుండిరి. పట్టణములో బంధువులున్న వారు బంధువులయిండ్లకుఁ బోయిరి. తక్కినవారు గ్రామమునందుఁ దిరుగుచుండిరి. ఏ పనియు లేనివా రేదియో చేయవలయునుగద. హీరా నగరమునకుఁ జేరినదా యన్న ప్రశ్న పుట్టెను. ఆమె వచ్చినచో, నూరివెలుపలనున్న యొక పెద్ద కోటలో నొక గొప్ప భవన మున్నది, అందులో దిగును. అక్కడికి జనము గుంపులు గుంపులుగాఁ గొండలు పోయిరి. మఱికొంద రామె రాలేదనియుఁ బండ్రెండుగంటలకు నగరమునకుఁజేరు రైలులో వచ్చుననియు నొక వార్త పుట్టెను. ఆ వార్తవెంట రైలునిలుచు ప్రదేశమునకుఁ దండములు తండములుగాఁ బ్రజలు పోఁజొచ్చిరి. పండ్రెండు గంటల కామె రాలేదు. ఆ రైలుమీద నెక్కి కొండలు వెడలిపోయిరి. కొండలు కాళ్ళీడ్చుకొనుచు నగరములోనికి వచ్చిరి.

పట్టణములోఁ బరిస్థితి చాల బిగువుగానున్నది. పూర్వమిది హంగరాజీయు లధికారముచేలాయించిన ప్రాంతము. నెలనాళ్లనుండి యా యధికారము క్రమక్రమముగా సడలఁజొచ్చినది. కడచిన నాల్గయిదునాళ్లుగా నా యధికారమున్నట్లేలేదు. నగరములో హంగరాజీయులు మహాధనవంతులున్నారు. నిన్నటివఱకు గొప్ప పదవులలోనున్నవారున్నారు. హంగరాజమతస్థులొక విలక్షణమయిన ప్రకృతిగలవారు వారిలో ధనవంతులసంఖ్య తక్కువ. పేదవాండ్రసంఖ్య యెక్కువ. ధనవంతులు సర్వదా వినయము ప్రదర్శింతురు. నాగరకులవలెఁ బ్రవర్తింతురు. సాంఘికమర్యాద నెఱపుటలో నగరజ్ఞులు. అందఱకు మత దురభిమాన ముండును. వారిలోఁ గొందఱు తీవ్రవాదులు. పేదవారిలో నెక్కువమంది ససాధువులని చెప్పవచ్చును. కఱ్ఱలు పుచ్చుకొని కత్తులు పుచ్చుకొని జయలు చేరుదురు. వీరివెనుకఁ దీవ్రవాదులయిన తన్మతస్థులు ధనవంతులుండురు. వీరిని వారు పోషించుచుండురు. ఎచ్చటనో యొక ఖాద్యములమ్రోడి యంగడివద్ద నొక హంగరాజమతస్థుఁడు నొక మాంధాతృ మతస్థుఁడు నిలుచుండి యుండి రనుకొందము. గుడసహిత ఖాద్యపుఁబల్లెముమీఁద నొక యీఁగ వాలినది. హంగరాజమతస్థుఁడా యీఁగతనమతమునకుజెందినదనుకొనును. మాంధాతృ మతస్థునకు వాఁడట్లనుకొనెనని యెట్లు తెలియును? ఆ యీఁగ నీతండు తోలును. ఎవ్వ! నా యీగ నెందులకుఁ దోలితివని వాడనును. వీడు నీ యీఁగయని నాకుఁ దెలియదనును. నీకుఁ బొగరెక్కినది. ఎందుకుఁ దెలియదని కయ్య మారంభించును. వానినిఁ గొట్టును. వీఁడొకొక్కప్పుడు తిరిగి

కొట్టగలవాడయియుండును. దానితో రగుల్కొనును. రెండు మాన్నాళ్లు మాంధాతృమతస్తులను సందుసందున విడుంగఁ బొడుతురు. ఇంటింటదూరి యల్లరిచేయుదురు. నాల్గవనాటికి మాంధాతృమతస్తులలో నావేశములు పుట్టును. వీరు సిద్ధమగుదురు. ఆ దినమున మాన్నాళ్లటి యప్పు వడ్డీతోసహా తీర్తురు. అప్పు డధికారులకు మెలకువ వచ్చును. వీధులలో నిద్దఱు కలిసి నచోఁ జెఱసాలలోఁ బెట్టుదుమన్న యజ్ఞపుట్టును. పేరునకు హంగరాజమతస్తులలోఁ గొంఁజఱిని, నిజానకు మాంధాతృమతస్తులలో నెక్కువమందిని బంధించి రక్షకభటులు గొంపోవుదురు. నగరములో పదిగజాల కొక రక్షకభటుఁడు నుండురు. ఊరంతయు శృశానమువలె భాసించును. ఇది జోలినాటి కథ. నెలనాళ్ల నుండి యీ యుబ్బుపోయినది. పోయినదన్న విచారము హంగరాజమతస్తుల కెట్లుపోవును? అడుగడుగున నిన్నాళ్లు తమ యధికారముగల పాలములలో నొక్కసారి తామెందులకుఁ బనికిరాకపోయితిమనఁగా మరియొక నగరమే తమకుఁ గాక పోవుచున్నదనఁగా గుండెలలో మంటలు బయలుదేఱెను. ఆ మంటలు లోలోపలఁ దమఱిని గాల్చునదేగాని వెలికివచ్చి మఱొకదాని నంటించుటకు వీలులోనిదిగదా! ఆ మంటలు లోన నెట్లు మండుచున్నవో తెలియదు. వెలికి మాత్రము మొగములును గన్నులును జేపురించియున్నవి. లక్షలాది సంవత్సరములు తమ నెత్తురులందు వేదాంతము, సహింస, పరలోకములు, దేవుఁడు మొదలయిన భావములు జీర్ణించియున్న మాంధాతృమతస్తులకు నేదియుబట్టదు. ఏదియైనను నెత్తిమీఁదకు వచ్చి నపుడుగాని వారికి మెలకువరాదు. అప్పుడుగాని వారికిఁ దెలి

యదు అయ్యో! మనకుఁ బెండ్రము- బిడ్డ లున్నారు. మనకును శరీరములు గలవు. మనమును మనుష్యులమే. ఇట్టి యూహలు వారి కప్పుడు గలుగును. జేపురించిన మొగములతోడ బిగిసిన ముఖలక్షణములతోడ నంగరఖాలలో దాచుకొనిన చిటు బాకులతోడఁ గజ్జలతోడ హంగరాజచతుస్థులు నగరమునఁ దిరుగుచుండగా మాంధాతృమతస్థుల కా గోడేపట్టలేదు. పట్టాభిషేకోహోత్సవదర్శనము చెడిపోయెనని, హీరానాట్యము చూచుటకు వీలులేకపోయెనని యీ రెండుచింతలు. మఱియుఁ గొందఱు బుద్ధిమంతులు హీరా తరువాతిరైలునకు వచ్చును. పట్టాభిషేకమునకు హీరానాట్యమునకు సంబంధమేలేదని. నాట్య మింత ప్రకటింపబడిన తరువాత మానివేయరని. రాత్రి తొమ్మిదిగంటలప్పటికయిన దిగతప్పదని వేచి కూర్చుండిరి. ఈ వేచికొని కూర్చున్నవారు నాట్యముచూచుటకు వీలే లేనివారు. అన్నిటికంటెఁ బెద్ద ప్రవేశపత్రముయొక్క మూల్య మేఁబది రూకలు. అన్నిటికంటె చివరిదాని మూల్య మయిదురూకలు. ప్రవేశపత్రములన్నియు నిది వఱకే యమ్ముడుపోయినవి. ఏ తరగతివి లేవు. అవి నిన్నప్రాద్దుటికే లేవు. వీరిలో నైదురూకలుపెట్టి ప్రవేశ పత్రమును గొనగలవాఁ డొక్కఁడును లేడు. కాని వీరందఱును నాట్యము జరుగువేళకు నాట్యభవనముముందు మూఁగి యుందురు. చిన్నచిన్న దుకాణములు పాతికముప్పదియుండును. పొగత్రాగు సన్నచుట్టలు, బీడీలు, ఆవిరిసీళ్లువేయించినవేరు సెనగకాయలు, బెల్లపుమట్టితో వండిన తీయచక్కిలాలు, ఈ దుశ్శయ్యైనవి కానికో యర్హణాకో కొనుచుండుట, తినుచుండుట

పోగవదలుచుండుట, వచ్చుపోవు బండ్లకు నెడములేకుండ నిలుచుండుట, ప్రవేశపత్రములు కలవారు లోనికిఁబోవుటకు వీలులేకుండ ద్వారములవద్దఁ గ్రీక్కిరిసియుండుట, ఒకరినొకరు త్రోసికొనుచుండుట, మాటాడినచో నూరకే మీఁదఁబడి కఱతురన్నట్లు తీవ్రమయిన యొక యావేశముతో మెలఁగుట, నాట్యము సగము గడచువఱకీస్థితి. ఆమె పాడెడికీర్తన, ఇందులో సగముమందికే బల్లపులు వచ్చును. తక్కిన సగములో సగము మందికే జరణములుకూడ వచ్చును. లోపలినుండి యా పాటలు వినఁబడునప్పుడు బయటినుండి వీ రా పాటలు పాడుచుందురు. నాట్యభవన మెంత కట్టుదిట్టముగా నున్నను గోడలకుఁ బైకప్పు నకు నెడముండును. కొండఱు గుఱ్ఱపుఁబండ్ల గుడిసెల పై భాగములెక్కి వీధికి రెండవవైపునఁగల మహాసాధముయొక్క తలుపుచెక్కలుమూసియున్న యెత్తైన గవాక్షములయొక్క యిరుపచువ్వలుపట్టుకొని వివిధములైన ప్రదేశములనుండి బెజ్జములనుండి నాట్యమును జూచుచుందురు. వీరు నాట్యమయిన తరువాతఁ గూడ వెడలిపోరు. ఆమె తన యాహార్య కమునంతయుఁ దొలఁగించుకొని యొకరిద్దఱుపురుషులు వెంటరా వెలికివచ్చి బండిలో నెక్కును. బైట జనము మూఁగి యున్నారని తెలిసినచో దొడ్డిగుమ్మమువెంటనే పోవును. మిక్కిలి తెలివిగలవా రా దొడ్డిగుమ్మమువద్దనే కాచికొని యుందురు. ఆ బండివెంటఁ బరువెత్తుదురు. వీరి పరుగుల కండకుండ బండి దాటిపోవును. అప్పటికి వారు నాట్యముచూచుట పూర్తియగును. ఇట్టివారు నగరమునందు సంచరించుచుండిరి.

హీరా యెందుకురాలేదో తెలియదు. పట్టాభిషేక

మాగిపోయినసంగతి యామె కెట్లు తెలియును? ఆనాటి ప్రద్ధటివఱకు నగరములోననే తెలియదాయెను. సామాన్య ప్రజలకుఁ దెలియని కొన్ని విషయములు కొందఱు ధనవంతులకు నధికారులకుఁ దెలియును. మఱయు మానవునిబుద్ధి జరిగినకొన్ని సంగతులను బ్రోవుచేసి తన కిష్టములయిన వ్యాఖ్యానములు సేయుచుండును. కడచిన రెండు మూఁడుదినములలో గుడనగరములోఁ గొన్ని సంఘటనములు జరిగినవి.

హంగబలాయను నొక హంగరాజమత్రిస్తుఁడు పెద్ద వర్తకుఁడు; ధనవంతుఁడు; పలుకుబడికలవాఁడు అతని పెద్దకుమారుఁడు గుడూచీనగరములోఁ బెద్దచదువులు చదువుచున్నాఁడు. అతనికిఁ బ్రాణముమీఁదికివచ్చినదని రెన్నాళ్ల క్రిందఁ దంతివార్త వచ్చెను. వాని కుటుంబమంతయు గుడూచీనగరమున కేగిరి. అతనియిల్లు పెద్ద సౌధము. దానికిఁ దాళములుపెట్టి పోయిరి. కాపలావాండ్రుండిరి. కాని యా రాత్రి పూట వానియింట దొంగలుపడిరి. ఇద్దఱు కాపలావారిని కాలు సేతులు కట్టివేసి, నోళ్లలో గుడ్డలుక్రిక్కి యొకమూలఁ బాటవేసిరి. దొంగలు తాళాలు పగులగొట్టిరి. లోనఁబ్రవేశించిరి. కొంపయంతయు సోదాచేసిరి. ఇనుపపెట్టెలు పగులగొట్టిరి. బీరువాలు మాటుతాళపుఁజెవులతోఁ దీసిరి. కాని యింటిలో సామ్రేమియుఁ బోలేదు. ఒక్క దమ్మిడిసామ్ము పోలేదు. ఆ దొంగలు దొంగలో దొరలో, ఆ దొంగతనమెందుకు జరిగినదో, వారెత్తుకపోయినవస్తువువేమో తెలియదు. మఱునాఁ డెవ్వరో చూచి కాపలావారిప్రాణములు రక్షించిరి. అందులో నొకఁడు దొంగతనము జరిగినది, జరుగలేదని తెలిసికొనెను. ఈ వార్త

హంగాబలాతోఁ జెప్పటకు వాఁడు గుడూచీనగరమునకుఁ బోయెను. గుడూచీనగరమున హంగాబలా కొడుకు సుక్షేమముగా నున్నాఁడు. సేవకుఁడు హంగాబలాను దిరిగిరమ్మని నాఁడు. అతఁడు రానన్నాఁడు. ఇది యొక సంవిధానము.

మఱియు నింకొక సంవిధానము కలదు. హంగరాజీయుడు జంగహంగ యనువాఁడు గొప్ప ధనవంతుఁడు. గొప్ప మల్లుఁడును, హంగ దేశీయు లతనిక్రిందఁ బదిమంది మల్లు లెప్పుడును నుందురు. వారనినచో ఊరంతయు వణకిపోవుచుండును. పదియేండ్లక్రిందఁ బదునేనేండ్లు గుడనగరమునకు రాజు వాఁడు. ఏలయనఁగా రక్షకభటులు వాఁడు చేసెడి పనులతో జోక్యము కలిగించుకోలేరు. సైనికులు వానియింటికి రారు. రాజ్యమంతయు హంగరాజుయొక్క యధికారముద్రయందుండఁగా వానిది యథేచ్ఛారాజ్యమయ్యెను. హంగరాజు ప్రోత్సహము వానివెనుక నున్నదని యందఱుకును దెలియును. ఇండ్లలో నందఱుఁ జెప్పుకొందురు. వీధిలో నొక్కఁ డామాట యనఁడు. సభలలో నీ ప్రసక్తిరాదు. ఎవఁడైనను యథార్థవాది, నుంత నిర్భయుఁడు నొకవేళ దీని ప్రస్తావన పలుగురిలోఁ దెచ్చినచో నందఱు ముక్కుమీఁద ప్రేళ్ళు వేసికొందురు. లోకములో నిట్టి పరిస్థితులు వందలుండును. ఒక గొప్పవాఁడు నొక పలుకుబడికలవాఁడు నొక యధికారి యొక పరమదుర్జనుఁడు - నేనో సమాజమునకు ద్రోహములైన విషయములు చేయుచుందురు. దానివలన సమాజము బాధపడుచుండును. అది ప్రతిక్రియావిరహితముగ సాగుచునేయుండును. ఆ వెట్ట

పొందిన వారికి బదుకులు దుస్సహముగానే యుండును. ఆ దుష్టపుంబుని చేసినవానియొక్క యాధిక్యము వలన దాని ప్రస్తావన పదిమం యున్నచోట జేయరాదు. వెట్టతగిలిన వాడు విడివడి మాటాడును. వెట్టతగులనివాడు మర్యాదాలక్షణమును బాటించుచుండును. మరుజులలో భిన్న ప్రకృతులుండును. ఒకడు పరుడు చేసిన యపకారమునకు లోలోన గ్రుక్కిళ్లుమింగి యూటకుండును. మఱియొక డూటకొన్నట్లుండి ప్రతీకారసమయమునకు బ్రతీక్షజేయుచుండును. మఱియొకడు నోటికివచ్చినట్లెల్ల మాటాడును. వాని కీ వెట్టతగినంతనే సహజముగా శాంతి యేర్పడును. వాడు ప్రతీకారమే చేయలేడు. వాడు ప్రతీకారముకొఱకు బుట్టినవాడే కాదు. వాడు సంఘములో నవివేకి.

ఈ జంగహంగుయొక్క దుష్టరాజ్యము పదునేనేండ్లు సాగినతరువాత దానిని సహించుట మాంధాతృమతస్థులకు దుర్భరమయిపోయెను. మహావర్తకుడయిన గిరిధరుడు వీనికి బ్రతీకారప్రయత్నమును జేసెను. అతడు పదిమందిమల్లులను తన యింటనుంచుకొని పోషింపనారంభించెను. రెండేండ్లు తిరుగకమానుపు గిరిధరుని మల్లులనగా నచ్చుపోసినయాజాతులని పేరువచ్చెను. జంగహంగుయొక్క మల్లులు వీరిముందాగలేకపోయిరి. రోజున కొక్కొక్కడు వందరూపాయలతిండి తినును. గూడకట్లుకట్టుకొని ముందు మెలివెట్టిన యంచులు దోపుకొని గుడ్డ వెనుక పిక్కలనటకు ముందు మోకాళ్ల మీదికి రాగా కాషాయవర్ణముగల యుల్లిపొర కంటెమెడ చొక్కాలతో నత్తొగ్గడలంచు పట్టుతరీయములుంగచుట్టి చంక

బెట్టుకొని యీ వస్త్రాదు లూరివెంటఁ దిరుగుచుండ మాంధాతృ మతస్థులకుఁ గనుబండువుగా నుండును. హంగరాజీయులకుఁ గన్నెఱ్ఱగానుండును. పదేండ్లుగా నా మల్లులకు నీ మల్లులకు సంఘర్షణ యెప్పుడును జరుగలేదు. పూర్వమువలె జంగహంగు మల్లులుచేసెడు దుష్కార్యములును లేవు.

లోకములో ధర్మము చమత్కారముగా నుండును. అధికారము కలవాఁ డొక యధర్మముచేయుచుండును. తిరిగి యధర్మముచేయునన్నాళ్లు వానియాట సాగుచునేయుండును. సాహసించి యెవఁడును దిరిగి యధర్మముచేయఁడు. చేసినచో నేదియో వచ్చి నెత్తినిబడునని వాని భయము. ఒకానొక సాహసుఁడు తిరిగి యధర్మము చేయనారంభించును. ఆ దుష్టుఁడు కిక్కుఱుమనకుండ నూఱకుండును. ఇది యొక చమత్కార మయిన ధర్మభావము. తన యధర్మము సాగినన్నాళ్లు తన యధికారమంతయు నా యధర్మమును రక్షించుట కుపయోగించెను. దానికిఁ బ్రతిక్రియాయాపమయిన యధర్మ ముదయించినపుడు తన యధికారముతో నా యెదిరించిన యధర్మమును నిర్మూలనముచేయుటకు సాహసముచేయనేచేయలేడు. ధర్మము, పుణ్యము, దైవము మొదలయిన సద్భావములు సర్వ మానవులయందుండును. కొందఱిలో విస్పష్టముగాఁ బైకిఁ గనిపించును. కొందఱిలో మనస్సువెనుక దాగియుండును. కొందఱిలో భయమువెనుక నాఁగియుండును.

ఈ జంగహంగుయొక్క మల్లులు మూన్నాళ్లనుండి నగరములోఁ గనిపించుటలేదు. జంగహంగుకూడఁ గనిపించుట లేదు. వా రేమైరో తెలియదు. రాజ్యవిభాగమైనతరువాత

గుడూచీనగరమునకుఁ బోయిరని కొందఱు చెప్పిరి. గుడూచీనగరమున కేగినచో మూఁడునెలలక్రిందనే వెళ్లవచ్చును. మూన్నాళ్లక్రింద నెందుకు?

ఇట్టి రెండుమూఁడు పరిస్థితులకు హీరానాట్యమునకుఁ బట్టాభిషేకమాగిపోవుటకు సంబంధములు కలిపి పలురకములయిన వ్యాఖ్యానములు పలునోళ్ల నుండి వినఁబడుచుండెను.

హీరానాట్యము పట్టాభిషేకముకొఱకే నిర్ణయింపఁబడెను. పట్టాభిషేక మాగిపోవుట మన కిప్పుడు తెలియునుగాని రెండుమూన్నాళ్లక్రిందనే రాజును మంత్రియు నిర్ణయించి కొనిరి. ఆమెను రావద్దని తంతియిచ్చిరి.

హీరానాట్య మేదో రాజకీయపుటెత్తు. ఆ యెత్తు సాగలేదు. అందుచేత నామె రాలేదు.

అదిగో పులి యనఁగా నదిగో తోకయనువా రుందురు. వా రూహాగానము సేయుదురు. హీరాతల్లి ముసలిది. ఆమెకు సరిగా నాల్గునాళ్లక్రింద జబ్బుచేసినదట. అందుచేత రాలేదు. అది నీ కెట్లు తెలియుననగా హంగబలాను జూచుటకు వెళ్లిన వాఁడు తిరిగివచ్చెను. వాఁడు చెప్పెను. వాఁడు తిరిగియేరాలేదని యొకఁ డనెను. ఇద్దఱకుఁ దెలియకపోవుటతో నా వివాద మణిగిపోయెను.

చతుర్థాధ్యాయము

శశిపట్టాభిషేకమయినది. వివస్వత్ప్రభునికిఁ గాలేదు. ఇద్దటిపట్టాభిషేక మొక్కదినమునఁ గావలయునని హంగ రాజు వల్లభమంత్రితోఁ జేసికొనెను నిబంధన. కాని యట్లు జరుగలేదు. ఈ నిబంధనయొక్క యుల్లంఘనము గూర్చి వల్లభ మంత్రితో మాటాడవలయునన్నచో హంగరాజునకు మఱు నాఁడేమి తీరిక? పైఁగాఁ బూర్వమువలెఁ దాను వల్లభమంత్రి వద్దకు వచ్చుటకును వీలులేదు. తా నొకరాజ్యమునకు మంత్రి. పరరాజ్యమునకుఁ బోవలయుననగా నా రాజ్యాధిపతులయు నధికారులయు ననుమతిలేకుండఁ బోవరాదు. పోయి యేమని యడుగును? మా కి యిబ్బంది కలదు. ఈ యిబ్బందికలదనివారు చెప్పినచోఁ దా నేమిచేయఁగలఁడు? రాజ్యములు, కొన్ని యధికారములు విలక్షణమయినవి. ప్రతి చిన్నవిషయమునకు యుద్ధమే యనివార్యమయినదిగాఁ గనిపించును. ప్రతిదానికి యుద్ధ మెవరు చేయఁగలరు? యుద్ధముచేయవలయునని నిర్ణయించుకొన్నచో స్వల్పాతిస్వల్పమయినవిషయము కారణమగును; గాని యుద్ధముచేయుటకు సిద్ధముగాలేనపుడు మహాకారణము కూడఁ గారణము కాదు. మఱియు హంగరాజునకుఁ గొన్ని సందేహములు విడఁబడలేదు. హీరానాట్య మేల జరుగలేదు? హంగబలా గుఱూచీనగరమున కేల వచ్చెను? అతఁడు తిరిగి యెందుకుఁ బోలేదు? జంగహంగు ఏమయినాఁడు? అతని మల్లు రేమయిరి? హంగరాజున కేమియును దెలియలేదు. ఎంతయో జరుగుననుకొన్నది సుంతయైనను జరుగలేదు. తనకుఁ దీరుబడి

లేదు. తనకు వచ్చివార్తలు చెప్పేడివారు చెప్పలేదు. వల్లభ మంత్రి చాల శాంతుడు, అహింసాపరుడు, వివేకవంతుడయినను రాజకీయవిషయములందు గూఢాలోచనలేనివాడు. ఆయన సచ్చీలముచేత తన శాంతిచేతఁ బ్రజలతనికి వశంపదులయినారు. ఆ రుద్రభట్టాకడు చండప్రచండడు. అతఁడు మిక్కిలి వృద్ధు. మఱియు నతఁడు నాల్గయిదు నెలలనుండి కనిపించుట లేదు. మృతి యొకవిధముగావచ్చునని యెల్లు చెప్పవచ్చును? నేననుకొన్నట్లతడు మరణించియుండవచ్చును. ఆయన నాల్గవకుమార్తె పరదేశములందున్నది. ఆ కూతునుజూచుట కతఁడు వెళ్లునట్లుచేసితిని. దారిలో నొక మహాటవి కలదు. ఆ మహాటవీమధ్యమున నాయన కనిపించకుండఁబోవును. అట్లు కనిపించకుండఁగనేపోయెను. వివస్వంతునకుఁ దమ్ముడన్నచో మిక్కిలి ప్రేమ. తన రాజ్యమంతయు శశి లాఁగుకొన్నను వివస్వంతుడు పట్టించుకొనఁడు. అతనిచింత యెంత సేపటికిఁ దమ్ముడు చెడిపోవుచున్నాడని. అతఁ డాత్మభ్రష్టుడగుచున్నాడని. అరే! యీ జాతికి నిహలోకముకంటె బరలోకము ముఖ్యము. ఇహలోకాపేక్ష యా పరలోకము లున్నవి కాని, పరలోకములు వానియంతటనవి లేవు. ఈ సంగతి వారి వేదాంతులకును దెలియ దేమో! ఆత్మభ్రష్టుడయిపోవును. సర్వాత్మలను సముద్ధరించెడి పరమేశ్వరుడుండఁగా వీరి కీ చింతన యెందులకు? ఇచ్చట యథేచ్ఛముగాఁ బ్రవర్తించవలయును. భగవంతుడా! నా తప్పులను మన్నించుమని భగవంతునిఁ బ్రార్థించినచో నతఁడు మన్నించును. ఆ భగవంతుడు ప్రేమయొక్క స్వరూపము.

ఈ మహారహస్యము తెలిసినజాతులు పైకివచ్చును. లేనివి నేలలోనికి దిగఁబడిపోవును. ఇది రహస్యము.

హంగరాజునకుఁ దీరికలేకుండెను. హంగబలా తనదగ్గఁ జూచు రాలేదు. అతనికి వార్తపెట్టవలయుననఁగా నతఁ డెచ్చట నుండెనో తెలియరాదు. ఇట్టిచింతతో హంగరాజు తన కార్య భారమునందు మునిగియుండెను. గుఱూచీనగరమంతయుఁ బట్టాభిషేకోత్సవములలో స్వధర్మములుకూడ మఱచియుండెను. ఆ దినమున రెండుజాములుదాల్చువేళకు విచిత్రమయిన సన్నివేశము జరిగెను. హంగరాజుయొక్క బ్యాంకులలోనికిఁ గోట్లు నిలువచేసిన మహావర్తకులు మొదలు వందలవఱకు నిలువవేసికొనినవారుకూడఁ దమ ధనము కావలయునని కోరిరి. ఈ పని యానాఁడు గుఱనగరములోఁ బెద్దయెత్తున జరిగెను. గుఱూచీనగరములోఁగూడఁ జాలభాగ మీపని జరిగెను. కాని హంగదేశపుబ్యాంకులలో గుఱనగరమున నున్నది శాఖ యైనను ప్రధానస్థానమున జరిగెడు పనియంతయు నక్కడనే జరుగుచుండెను. ఆ ధనాగారాధిపతుల కేమియుఁ దోచలేదు. ప్రజలువచ్చి భవనమును ముట్టడించిరి. అల్లరి క్రమక్రమముగా విజృంభించెను. వారు రాజభటులకొఱకుఁ బంపించిరి. రాజ భటులు రాలేదు. ప్రజలు తలుపులఁ బగులగొట్టిరి. గుఱూస్తా లేవరిదారిన వారు పారిపోయిరి. ఉన్న కాగితములన్నియుఁ జెల్లాచెదరైపోయెను. భవనమంతయు నిర్మూలింపఁబడినది. భవనాంతర్భాగమున భూస్థాపితములయినయినుపపెట్టెలలోఁ గొన్ని కోట్ల రూపాయలున్నవి. ప్రజల కది స్వాధీనముకాలేదు. గడ్డ పలుగులకుఁగూడ నవి కొఱకుడుపడలేదు. నేలయంతయు

నినుము కరిగించిపోసిరి. ఆ తాళములు సాధ్యముకాలేదు. ఆ బ్యాంకుయొక్క యధిపతి తాళపుఁజెవులతోఁ బరారియయ్యెను. పరారియయ్యెనేకాని యతని చహరాయంతయుఁ గనిపెట్టెడివారుండనేయున్నారు. అతఁ డింటికిఁ జేరకముందే వానినుండి తాళపుఁజెవులు సంగ్రహింపఁబడినవి.

ప్రొద్దుగుంకకిముందే వివస్వదాజభటులు వచ్చి ధనాగారముచుట్టు కాపలాయుండిరి. దీనిని ముట్టడించి తలుపులు పగులఁగొట్టి లోనికిఁబోయి, గగ్గోలుచేసిన ప్రజలలోఁ గొందఱు ప్రధానులయినవారిని బంధించి చెఱలోఁజెట్టిరి. ఆ యర్ధరాత్రమునఁ దాళపుఁజెవులు వశముచేసికొన్న నలుగురైదుగురు మానిసులు రహస్యముగా నినుపపెట్టెలకడకుఁ బోయిరి. తాళములుతీసిరి. ధనమంతయు దీసికొనిరి. ఈ ధనాగారమునకు వెనుకవైపున నొక విశాలమయిన నిర్జనప్రదేశము కలదు. దాని నిండఁ దుమ్ముదుబ్బులు కసిందమొక్కలు గోరింటపొదలు సాగ నారుమట్టలు రేఁగుపొదలు చిల్లకంచెలు. ఇదియొక చిట్టడవి. ధనాగారమును రక్షించుచున్న రాజభటులు వెనుకవైపునకే పోలేరు. కాని యా చిట్టడవిచుట్టు వందమంది రక్షకభటులు కాపుండిరి. ఆ యినుపపెట్టెలు తాళములుతెఱచి ధనమంతయుఁ దీసికొన్నవారు వారివెంటఁ గొన్నిసాధనములుతెచ్చిరి. ధనమంతయు దీసికొనినతరువాత నాసాధనములతోకరిగించిపోసినయినవ నేలయంతయు విరూపముచేసిరి. బెజ్జములువేసిరి. తాళములు వేసెడిస్థలముఁ గరగించిపాఱవేసిరి. మఱునాఁడు వత్రికలలో దీనిసంగతియంతయుఁ బ్రచురింపఁబడినది. ఆ యినుపగది నేలయంతయుఁ బలుచోట్లఁ గరగించఁబడినదని తాళములున్న

నేల పూర్తిగా విధ్వంసముచేయఁబడినదని పత్రికలలోఁ బ్రకటింపఁబడెను. మహారక్షకభటాధిపతి చేసిన వాఙ్మూలము ప్రకారము అధికమంత్రి దీని పయినమంతయు గుఱూచీనగరాధికారులకుఁ దెలియఁజేసెను. ధనము నమ్మిడి చిక్కలేదు. అయోధనాగారము కరగింపఁబడినది. తగినవేళలోనే రక్షకభటు లచ్చటికిఁ జేరిరి. వీరచటికిఁ జేరువఱకే కార్యము మించి పోయినది. విప్లవనాయకులు బంధింపఁబడిరి. వారియిండ్లు పరిశోధనచేయఁబడినవి. ఏమియు దొఱకలేదు. ఆశ్చర్యమేమనఁగా బట్టవడిన విప్లవనాయకులలో జంగహంగుయొక్క నస్తాదులు నలుగురు దొఱికిరి. వారియిండ్లు పరిశోధించఁగాఁ గొన్ని రహస్యములయినకాగితములు కనిపించెను. ఈ సంగతులన్నియు వ్రాసి గుఱూచీనగరాధిపతులకుఁ దెలియఁజేయఁబడెను.

గుడనగరములోఁ బట్టాభిషేకమునాటిప్రొద్దున సంత యానందము విజృంభించెనో యా సాయంతనమున సంత విషాదము చెలరేగెను. నగరమంతయు రక్షకభటులతో నిండి పోయెను. మనుజులు తిరుగుటకు వీలులేకుండెను. ప్రతి పదమునందు రక్షకభటులకుఁ దామెవ్వరో యెచ్చటికి వెళ్లుచున్నారో మొదలయిన విషయములు తెలియకుండ నెవ్వరు నెచ్చటికి వెళ్ల వీలులేకుండెను. ఒక మనుజుఁడు చెప్పిన సమాధానము వలన నా రక్షకభటుఁడు తృప్తిపడలేదు. వాఁడు కదలుటకు వీలులేదు. రక్షకభటులలో రెండువిధములు. ఒకఁడు సామాన్యులు. వారు దైనందినముగా నగరములోఁ దిరుగుచు సామాన్యములైన పోట్లాటలు, మార్గమునందు పథికులును శకటములు నిర్ణీతప్రకారముగా నడచుట కేర్పాటులనుజేయువారు. రెండవ

విధమయిన రక్షకభటులు పరదేశములనుండి వత్తురు. వారికి దేశభాష తెలియదు. వారి నాంబోతులను మేపినట్లు మేపుదును. తెగబలిసియుండును. వారికి జేతిలో నొక కర్ర, బుజమున దుపాకే. వానికి బెద్ద పిన్న వివక్షలేదు. మంచి చెడ్డ యాలోచన లేదు. గౌరవనీయుడెవడో యగౌరవనీయుడెవడో మస్తులనుబట్టి తెలిసికొనలేడు. ముఖలక్షణములనుబట్టి తెలిసికొనలేడు. తెలివితేటలలో వానికిని వానిచేతిలోని కర్రకును భేదములేదు. ఆ రెండు నొక్కటే విధమయిన తెలివిగల పదార్థములు. ఈ రక్షకభటులు హంగరాజుచేత నిర్మింపఁబడిన యొక మహాసంస్థ. హంగరాజు నిర్మించిన యీ రక్షకభటు సముదాయమును, దాని సైనికులును నొక్కటియే తీటు. వారి కాలోచన యుండఁగూడదని యొక సిద్ధాంతము. వారికి మనస్సు మెత్తఁదనము కలుగరాదని మరియొక సిద్ధాంతము. వారికిని బ్రవంచకమునకును సంబంధములేదు. వారికి సామాన్య జనులను జూచినచో నొక్కటే యూహ. వారు తమచేతఁ గర్ర దెబ్బలు తినుటకో, తమ తుపాకిగుండున కెఱయగుటకో భగవంతునిచేత సృష్టింపఁబడిన జంతువులని. వారికి రాజ్యములు మాటుచున్న సంగతి తెలియదు. విప్లవములు జరుగుచున్న సంగతి తెలియదు. స్వదేశము పరదేశము దేశభక్తి మొదలయిన భావములు వారియెడలలో లేవు. ఈ భావములే యేమి, యే భావములును లేవు. తినుటయు, దినమెల్ల నిరీతమైన వ్యాయామముచేయుటయు వారికొక కేర్పాటైన క్రీడలు నెఱపుటయు, తుపాకితో లక్ష్యమునుగొట్టు నభ్యాసముచేయుటయు, గాలిలో మనుజులున్నారనుకొని కర్రలుపెట్టి యటు

నిలు కొట్టుచు సంచరించుటయు—నిదియంతయు వారివిద్యలో నొకభాగము. తరువాతి నష్టాడప్పుడు బండిలో నెక్కుమందురు. వారెక్కుదురు. ఆ బండి యెక్కడికో పోవును. ఒకచోట దిగు మందురు. దిగుదురు. వరుసగా నిలుచుండమందురు. నిలుచుందురు. కొట్టుమందురు; కొట్టుదురు. కాల్చుమందురు, కాల్చురు. వారి జీవితపరమార్థమంతయు నింతియే. ఇట్లు లక్షలమంది ప్రాణులను హంగరాజనీతి సైన్యమనుపేరఁ బ్రత్యేక రక్షక భటులనుపేర నిర్మాణముసేసెను. వాని సిద్ధాంతములే వేటు. మానవులందఱికి సమానమయిన వివేకము కలదని యొక సిద్ధాంతము. అందఱకు సమానమైనహక్కు లుండవలయునని యొక సిద్ధాంతము. అందఱు సమానులేయని యొక సిద్ధాంతము. సామాన్యమానవులకుఁ గావలసిన వివేకముకూడ మానవత్వముకూడ లేకుండ నిట్లు కోన్ని లక్షలజనము సేనపేర, రక్షక భటులపేరఁ బశుప్రాయులుగా నిర్మించిన యా హంగరాజనీతి వానికే తెలియవలెను ఆ నీతికంటె నుత్తమనీతి సృష్టిలో లేదని వాదించు హంగరాజరాజ్యాంగవేత్తలకుఁ దెలియవలయును.

ఆ రాత్రి యా ప్రత్యేక రక్షకభటులచేత నగరమంతయు నిండియుండెను. జనమందఱు తలుపులువేసికొని లోననే యుండిరి. వీధులవెంట జనసంచారమే లేదు. ఇట్టి రక్షక భటులు లేనిచో గుడనగరమున నా రాత్రి యారాత్రిగా గడచెడిదిగాదు. కనుక నిట్టి రక్షకభటులయొక్క యావశ్యకత గలదని యర్థము. ఒక ప్రయోజనముకొఱకు వా రట్టివారయి యుండవలయును. వారి నట్టివారిగా శిక్షచేయుటలో నొకవిధ

మయిన ప్రజాక్షేమము కలదు. ప్రజయనఁగా వీరు కానివారే ప్రజయి? వీరు ప్రజలోనుండి రాలేదా? ప్రజయుఁ బాలకులును, వీరు పాలకులలోని భాగమా? పాలకులు పాలించుట, దాని కవసరమయిన సిబ్బంది - యిదియంతయుఁ బ్రజలు కారా? వీరు కానివారు ప్రజలా? వివేకాదులును సమానధర్మములును సమానమయిన హక్కులు మొదలయిన సూత్రములు పాలకసంబంధమయిన జనసమాహమునకు వెలినున్న సామాన్యప్రజ యం దభివ్యాప్తముచేయఁదగిన సూత్రములా?

ఆరాత్రి యీ రక్షకభటులసంచారమువలన జరుగవలసిన మహాచిత్రములు జరుగలేదు. హీరానాట్యమే యీ రాత్రి జరిగినచో, ననఁగా హీరా యానాడు వచ్చియున్నచో నాట్యములేదు గీట్యములేదు. దైవము రక్షించి యీ ప్రొద్దుననే యీ విషయము పరిష్కారముచేయఁబడెను. ఇట్లుండఁగా నారాత్రి యొకచోట నొక గృహమునందుఁ బెద్ద హల్లకల్లోలము జరిగెను. నిమేషములో వందమంది రక్షకభటు లచటికే జేరిరి. వందమంది హంగరాజమత్తులు వారి మతపుగేకలు పెట్టుచు బయలుదేరిరి. వందమంది రక్షకభటులు చాలలేదు. వారికి వీరికి సంఘర్షణము జరిగెను. వారివద్దగూడఁ దుపాకులు మొదలైన సాధనములు గలవు. వారిలోగొందఱు చనిపోయిరి. వీరిలోఁ గొందఱుచనిపోయిరి. ఇంతలో సైన్యమువచ్చెను. హతశేషులయిన హంగరాజమత్తులు సశేషముగా నిర్మూలింపఁబడిరి. అంత వారు బయలుదేసినగృహము పరిశోధింపఁబడెను. ఆ గృహ మొక యాధునికదుర్గముగా నిర్మింపఁబడెను. లోన శతఘ్నులు, మనుజులను వరుసగా టపటపకాల్చివేయు ఫిరంగులు

బోలెడంత మందుగుండుసామాను. లోన సాయుధులయిన కొందఱు భటులు. సైన్యము తద్గృహమును ముట్టడిచేయవలసి వచ్చెను. వెంటనే సాధించుటకు వీలులేదు లోనుండి కాల్పులు. వట్టి సైనికులు పనికిరారు. మహాయుధములు లేబడెను. శత ఘ్నులు వచ్చెను. ముట్టడి ప్రారంభమయ్యెను.

అందఱును తలుపులు గొణ్ణములు వేసికొనిరి. తెల్ల వారునఱ కీ వార్త నగరమంతయుఁ బ్రకటింపఁజేయెను. ఎల్లు పొక్కెనో తెలియదు. దానియొక్క స్వరూప మిదమిత్యమని తెలియదు. ఆ వార్తమాత్ర మొక నిశ్చితరూపమును దాల్చెను. హంగరాజమత్స్యులు మాంధాత్యమత్స్యులను నఱకీ వేయు చుండిరి. కనిపించినవారిని గనిపించినచోట మారణహోమము చేయుచుండిరి. జనము భయభీతమయ్యెను. కాని యాధార్థ్య మెవ్వరికిని దెలియదు.

కాని తెల్ల వాఱకముందు మఱి యిట్టిసంఘటన మింకొక చోట జరిగెను. ఆ సంఘటన మింకొకరీతిగా సమారంభించెను. ఒక హంగరాజీయుల మహాసాధమునకుఁ బ్రక్కనొక మాంధాత్యమత్స్యుని యిల్లున్నది ఆ హంగరాజీయుఁడు మహాధనవంతుఁడు. ఈ మాంధాత్యమత్స్యులు నిఱువేదవారు. మనుజుల కలిమిలేములకును, నహంకారాదులకును సంబంధముండదు. నిరుపేదవాఁడై యుండును. వాని యహంకారము నకు భూమి యాకాశము పట్టకుండును. వాని దురుసుతనము నకు మొదలు చివఱ కనిపించదు. వాకిటిలోనికిఁ గొందఱు బిచ్చగాండ్లు వత్తురు. బిచ్చగాండ్లవిషయములో గృహస్థులు పలువిధములుగా నుండురు. ఒకొక్కప్పుడు ప్రేమతోఁ దెచ్చి

బిచ్చము వేయుదురు. మఱియొకప్పుడు మనసొకవైపున వేయు మనును. మఱియొకవైపున వద్దనును. ఆ రెండుభాగముల బలాబలాలనుబట్టి యటో యిటో చేయుదురు. మఱియొకప్పుడు బిచ్చగాఁడు వాకిటిలో నిలుచుండియేయుండును. వాఁడు నిలుచున్నాఁడని తెలియును. బిచ్చమును వేయఁడు. పొమ్మనఁడు. మఱియొకప్పుడు వానినిఁ దిట్టుదురు. ఇవి బిచ్చము వేసెడి వారిలక్షణములు. ఇంక బిచ్చమునకువచ్చెడివారిలక్షణములు వీనికంటె ముదిరియుండును. ఒకఁడు కొంతసేపు చూచి వెడలిపోవును. ఒకఁడు నీ వేదో సమాధానముచెప్పవల కట్లే నిలుచుండును. మఱియొకఁడు గుప్పెడు బియ్యము నొడిలో వేయించుకొని, వచ్చడిబెట్టుచుని, చద్దియన్నము బెట్టుమని యేదైనఁ బ్రాతగుడ్డయున్నచో నిమ్మని గోజాడును. నీవు పొమ్మనినచోఁ బోఁడు. నీవు విసిగికొని తిట్టెదవు. వాఁడు వెడలిపోవును. వెడలిపోవుటలోఁ బది లక్షణములు నిన్ను దిట్టుచున్నట్లు పెదవులాడించుచు నొకఁడుపోవుచు. వాకిలిలోనికిఁ బోయి మఱియొకఁడు శిట్టనారంభించును. గృహస్థు వానిని గొట్టెనా బిచ్చగానిని గొట్టెనని యప్రశ్నింప. తక్కువవర్ణముల స్త్రీలలో దాటకలు, పూతనలు, శూర్పణఖ లుందురు. వారొకొక్కప్పుడు చేసెడి మర్యాదాతిక్రమణము, నోరువదలుటయు సహించుటకు యోగీశ్వరుఁడు కావలయును. ఆమె శూర్పణఖ యని యందఱకును దెలియును. ఆమెమీఁదఁ జేయిచేసికొనరాదు. చేయిచేసికొంటివో యామెమీఁద వందసార్లు చేయిచేసికొందమనుకొన్న వారందఱు నిన్నే దూయఁబట్టుదురు. ఇంకఁ గూలివాండ్లు, రిక్నాలులాగువాండ్లు, బండ్లు

తోలెడివారు, మరియాదగల బిచ్చపువాండ్రు-అనగా గంగిరెడ్ల వాండ్రు, భజనకీర్తనల బాదుచు వచ్చెడివారు మొదలయిన వారు కలరు. వీరిలోఁ గొందఱు చెలరేగినచో నడిమిరకపు గృహస్థు లాగలేరు. కూలివాండ్రు, రిక్తావాండ్రు, బండ్లుతోలెడి వారు-వారిలోఁగల దుష్టత్వమున కవధియుండదు. నీవు వాని నేమి యనుటకును ఏలులేదు. వానికిఁబోవు మరియాద లేదు. నీకుఁ బోయెడిది గలదు. ఒకొక్కప్పుడు నీవు చేయిచేసికొనిన లాభము లేదు. వారికిఁ దిండిలేదని పేరేగాని, వారిలోనొక్కొక్కనికి జబ్బులుతిరిగియుండును. నిత్యము కష్టముచేయుటమూలముగా వానిశరీరము నినుపకడ్డివలె నుండును. మహాధనవంతులకు వీరితో సంఘర్షణ యెప్పుడు నుండదు. మహాధికారుల కంతకుముందే యుండదు. సంఘముయొక్క బరువంతయు మోయువారు సంఘములోనున్న నడిమిరకపు గృహస్థులు. వన్నులబాధ వారిది. అల్పములైన సర్వకష్టములు వారివి. అల్ప సుఖవంతులు వారు. అధికకష్టవంతులు వారు. మరియు దేశము యొక్క నాగరకతను భావించునది వారు. సంప్రదాయమును సంరక్షించునది వారు. మరియాదయన్న భావము కలది వారికే. మహాధనవంతులకు మర్యాద యక్కఱలేదు. తక్కువవారి కది లేదు.

కాని సంఘములో నే తరగతి కా తరగతికిఁ బ్రయోజనములు కలవు. నష్టములు కలవు. అందఱును గలిసి చమత్కారముగా సంఘదౌర్జన్యము ననుభవించుదురు. సంఘరత్న పరులు నగుదురు. ఇంతకును మానవులయొక్క కామక్రోధాదులు సంఘములో వారిస్థితి ననుసరించియుండవు. అవి

యధేచ్ఛముగా నుండును. కామక్రోధములు సాధించుటకు మార్గములలో భేదములుండును. కామక్రోధము లుదయించుటకును విజృంభించుటకును హద్దుపద్దులు లేవు. లోకములో నొకఁడు గొప్పవాఁడని చెప్పదును. గొప్పవాఁడనగా ధనవంతుఁడు. అధికారి. కామక్రోధము లదుపులోనున్నవాఁడన్న యర్థమే కాదు. అధర్మములవంకకుఁ బోఁడన్నమాటయే లేదు.

క్రోధమున్నది. అహంకారమున్నది. వాని విజృంభణము లున్నవి. ఇవి సంఘములో విలక్షణములయినవి. తక్కినవానికి వీనికి సంబంధమే లేదు. నిజముగా విచారించినచో గామమొక్కటియే వ్యక్తిమాత్రము సంబంధించిన విషయము. క్రోధ లోభ మోహ మద మాత్సర్యములు వ్యక్తి సంబంధకములేగాక, జాతి వర్ణ మత సంఘ సంబంధములు. కామ మొక్కొక్కప్పుడు మతసంబంధముగాఁ గనిపించుచుండును. మత సంబంధముగాఁ గనిపించుట యారోపితవిషయము. క్రోధ లోభ మోహ మద మాత్సర్యములలోఁ క్రోధగుణముది యది యొకప్రత్యేకస్థితి తక్కినవి నైయక్తికముగాఁ దీసివేసినచోఁ బాలకులకు సంబంధించియుండును. క్రోధము భిన్నదశలలో విజృంభించును. ఇది సర్వవ్యాపి. వ్యక్తిగతముగా నుండును. వర్ణగతముగా నుండును. సంఘగతముగా నుండును. జాతిగతముగా నుండును. మతాశ్రయమై యుండును.

ఒకేసంఘములో నడిమిరకపు జనులకుఁ దక్కువరకపు జనులకుఁ గలిగిన సంఘర్షణలోఁ దక్కువరకపుజనుల యహంకారాదులు సంఘముయొక్క యంతరవ్యవస్థకు ముర్యాదాభంగపాతువుగా గనిపించును. కాని మతాంతరు

లతో జాత్యంతరముతో సంఘర్షణలు కలిగినపుడు వారి యహంకార క్రోధములు సంఘర్షణకములుగా నుండును.

ఆ హంగరాజధనికుని పొరుగుననున్న పేదవాడయిన యీ మాంధాతృమతస్థుడు పరమాహంకారి. పరమక్రోధి. వాడు నాయకుడు. వానిక్రిందఁ గొన్ని వందలజనము కలరు. ఈ రెండుమతస్థులవారిసంఘర్షణము జరిగినపు డీ మతస్థుల కోపు పడిపోకుండఁ జూచెడివాడు వాడు. వాడు హంగరాజ మతావేశపరులకుఁ బ్రక్కలోనిబల్లెము. వానిని మడిగించుట కెన్నో ప్రయత్నములు జరిగెను. కాని ఫలించలేదు. తమ రాజ్య మెట్లును నీ మహానగరమునుండి పోవుచునేయున్నది. వీనిపనిపట్టించి మఱి పోదమనుకొనిరో యేమో! అందుచేత నా రాత్రి కొంత నేళకు వానియింటిచుట్టు గడవిడ బయలు దేరెను. ఆ మాంధాతృమతస్థునియిల్లు తగులఁబడెను. వాని యింటఁ బసిబిడ్డబాలాదిగ నందఱు నఱుకఁబడిరి. వెంటనే రక్షకభటులు వచ్చిరి. వారిలో గొందఱు మడియింపఁబడిరి. అచ్చటికిఁగూడ మఱియొక సేనాభాగము వచ్చెను. ఆ గృహముకూడ మొదటి గృహమువలెనే యాధునిక దుర్గము వలె నుండెను. లోనఁ దుపాకులు ఫిరంగులు. అనిర్భేద్యము లైన గోడలు. లోన జనముండి సైనికులవీఁదఁ గాల్పులు మొదలుపెట్టుట. ఈ వార్త వల్లభమంత్రికిఁ దెలియఁజేయఁ బడెను. వెంటనే యిరువది సేనాదళములు ప్రత్యేకింపఁబడెను. ఎచట నెచట నీ లక్షణములు కనిపించునో యచటచటికి నీ సేనాదళములు పోవును. ప్రతిదళము ముట్టడించుటకుఁ దగిన సన్నాహములతో నుండును. ఆ స్థలములకు దూరములందు

గొన్నియిడ్లు పెంటనే నిర్జనముగాఁ జేయుటయు నా యిండ్లను సైన్యము లాక్రిమించుకొనుటయు నటనుంగి యీ యిండ్లను విశేషముకొనుటకు బ్రయత్నించుటయు ఇట్టియాజలు తంతుల మీద నడచినవి.

కాని యిదియంతయు సైనికరహస్యమయిపోయెను. సామాన్యప్రజల కేమియుఁ దెలియదు వారిండిటు హంగ రాజమతస్థుల దౌర్జన్యముచేత గొన్నియేండ్లు బాధపడిన వారు. వారి మనశ్శవ్వత్తి యెల్లుండుననఁగా దోమలను జంపుట కెక్కడనో గడ్డిమంటబెట్టుదురు. ఆ పొగ కొంత యాకాశము లోనికిఁ బోవును. ఈ పొగను జూచిన మాంధాతృనుతస్థులకు హంగరాజీయు లేయిల్లో ముట్టించిరని భయము. అచ్చటికిఁ బోయి యా గడ్డిమంటఁ జూచెడివఱకు నెవ్వరికిని గుండె నిలువదు.

గుఱూచీనగరము పదిమైళ్లపొడవు, ఆఱుమైళ్ల వెడల్పు. ఈ రెండు సంఘటనలు నొకటి తూర్పుదిక్కునందుఁ జివఱ. రెండవది నైఋతిదిశలో జరిగినది. ఎవరితలుపులు వాడు బిడాయించుకొనిరి. వీధులమెట మనుజులు తిరుగుటయేలేదు. కాని వార్తలు ప్రయాణముచేయుట యారంభించినవి. వార్త యశరీరిణి. అది యాకాశవాణి. అది మహాకవయిత్రి. దాని కల్పనల కవధియుండదు. ఒకనోటినుండి రెండవనోటికిఁ బోవువఱకుఁ జిన్నకోతి చింపంజి యగును. పిల్లి పెద్దపులి యగును.

తెల్లవాఱినది. నగరమంతయు ఫిరంగులమోతలతోఁ బ్రతిధ్వనించుచున్నది. హేతు వెవ్వరికిని దెలియదు. కళియొక్క

పైన్యము గుడనగరము నాక్రమించుటకు వచ్చెనని, యుద్ధము నాగుచున్నదని కొందఱు చెప్పుకొనసాగిరి. మఱికొందఱు హంగరాజీయులు మరల విజృంభించిరి. నగరములోని ప్రజలను జంపివేయుచుండిరి. ఇండ్లలోనికిదూరి దోచుచుండిరి. పసిబిడ్డ బాలాది సంహరించుచుండిరి యని చెప్పికొనఁజొచ్చిరి. మేము పోయి చూచినత్తమని యెవరైన బయలుదేరినచో నింటిలోని స్త్రీలు పోనీయరు. ఇంటిలో బియ్యము లేదు. పప్పులులేవు. కూరలు లేవు. ఒకఁడు తెగించి బయలుదేరినను నంగడులు లేవు. అంతకంటె నరాజకముండదు. ప్రళయమునఁగా నట్లే యుండును. ప్రళయమునకు దానికి నొక్కఁడే భేదము. ప్రళయములో సర్వజనులు నశించిపోవుదురు. ఇప్పు డిండ్లలో బ్రదికియుండిరి. సర్వరాజకార్యములు నడచుట మానివేసెను. ఆ నగరములో రాజ్యమున్నదా? పాలకులుండిరా? జనులు బ్రదికియుండిరా? పొరుగింటివార్త యిచటికిఁ దెలియునా? అంత నిస్తేజముగా నిశ్చేతనముగా నుండిపోయెను.

పై సన్నివేశమువంటిది వాయవ్యదిశయందు మఱి యొకఁటి జరిగెను. దానితోఁ దుపాకులమోత నగరములో నిచట వినిపించుచున్నది యిచట వినిపించుటలేదని లేదు. ఫిరంగుల మోతవరుస తూటాలమోతలు.

ఇంకఁ బేదయిండ్లు కలవు. తేలికగా తలుపు లుతక లెత్తవచ్చును. వానికి రక్షణమే లేదు. వా రెచ్చటఁ దలదాచు కొనవలయునో తెలియదు. ఆ దుర్మార్గులు తమయిండ్లమీదికి వచ్చినచో వా రెట్లు బ్రదుకవలయును? సంవత్సరములు కష్టపడి

కష్టపడి గవ్వలుగవ్వలుగా, దమ్మిడిలు దమ్మిడిలుగా బ్రోవుచేసి రెండుమూడుపందలో కొంచెము బంగారమో నిలువజేసికొని దానిని రక్షించికొనుట యెట్లా యను దిగులు వారి భయము యొక్క స్వరూపమయ్యెను.

పంచమాధ్యాయము

గొడూచీనగరమునకుఁ బదికోసులదూరములో కాలగిరి యను నొక పల్లెటూరు గలదు. ఆ గ్రామమంతయు హంగరాజమతస్థులు. ఆ యూరిలో గ్రొత్తగా మతాంతరులైనవారెవ్వరును లేరు. వారి తండ్రులో వారి తాతలో మతాంతరులయిరి. మాంధాతృమతములో నొకవిలక్షణమైనస్థితి యున్నది. దానిలో వర్ణభేదములు. ఈ వర్ణభేదములు లోకమునందే దేశమునందును లేవు. ఈ విషయ మితరదేశములలోని వారి కాశ్చర్యజనకముగా నుండెను. ఆశ్చర్యమేకాదు, పరిహాసభాజనమయినది. ఈ వర్ణవ్యవస్థ సర్వమానవసమానతాప్రథమ మానవస్వాతంత్ర్యసూత్రమునకు విరుద్ధమయినదని వారిసిద్ధాంతము. అందుచేత వారందఱకు మాంధాతృమతము సులభముగా జగత్తునుండి నిర్మూలించవచ్చునని పెద్ద యాశ. వారిరాజనీతి పైకిఁ బ్రజాస్వామ్యనీతియైనను సంతరాంతరమునఁ బ్రజలను విభాగించి పరిపాలించునట్టిది. పైకి సర్వప్రజలు నొక్కటియనుటయు, లోన మానవులను విడదీయుటయు వారి రాజ మానవసీతులలోని ప్రథమసూత్రము. వారి యీ రాజనీతిలోని ప్రథమసూత్రమును మాంధాతృమతములోఁ బ్రయత్నములేకుండ సిద్ధించినది. వారి కింక నేమికాలయును? తక్కిన

నీతినూత్రము లాచరణలోనికిఁబెట్టినచో మాంధాత్మమతము నిర్మూలమయిపోవును. నిర్మూలమైపోయినతరువాత నేమి జరుగును? అందఱు సమానులగుదురు. వారి దేశములో వారి మతములో నందఱు సమానులేనా? ధనవంతులును బేదవారు లేరా? పాలించెడివారును పాలింపబడెడువారును లేరా? బలిష్ఠులును బలహీనులును లేరా? పొడుగయినవారును బొటివాగును లేరా? స్థూలకాయులు బక్కవలుచనివారును లేరా? వివేకవంతులు నజ్ఞానులులేరా? కుత్సితులును ముక్కుకుసూటిగాఁబోవువారును లేరా? ఈ లోకములోని సుఖములను త్రవ్వి తలకెత్తుకొందు మనుకొనువారును ఈ లోకము తుచ్ఛమని నిరాకరించువారును లేరా? గాయకులు ఖరస్వనులు, కవులు సంగిమాటలవారు, నుందరులు వికారస్వరూపులు లేరా? దేశమే యొక్కొక్కచోట నెక్కువగాఁ బండును. మఱియొకచోటఁ దక్కువగాఁ బండును. ఒకచోట వానలు కురియును. ఒకచోటఁ గురియవు. ఒకచోట నదులు ప్రవహించి, నేల రేగటిమట్టియై కుంచెడు గ్రుమ్మరించి నచో రెండుపుట్లు రాలును. మరియొకచోట నిసుకయెడారి. ఒకచోట బర్హతము. మఱియొకచోట సనుప్రదేశము. కాలము చూచినచో నొకప్పుడు తెగవానలు, మఱియొకప్పుడు బెట్ట. ఒకప్పుడు చలి. ఆకు పచ్చిగానుండుటలేదు. చెట్లు మ్రోట్లుగాఁ గనిపించును. మఱి నెలతిరుగునప్పటికిఁ బసిమి పసిమి చివురాకుల సౌరులతో వనాంతము పండ్రెండేళ్ళకన్న పరికిణిచేంగుజీరువాఁఁ బయనించినట్లు తోచుట. ఈ సర్వప్రజ లొక్కటేయనువారు, సర్వమానవసమానత పాలించువారు దీనిలోని వేని యసమానత వారీతురో తెలియదు. సమానత యనగా జననమరణములు

సమానములు. సుఖదుఃఖములు సమానములు. పెండ్లము బిడ్డల
యం దందఱకుఁ బ్రేమయుండును. తనదియనుకొన్న దానియందుఁ
బ్రతివాని కభిమాన ముండును. ఈ యనురాగము లీ ద్వేష
ములు ప్రధానవస్తువునందు సమానములు గాని, వాని విజృంభ
ణములందు వాని క్రియాదశలందు సమానములుగావు. సుజన
కుజను లిద్దఱికి నొక వాంఛ కలుగును. ఆ వాంఛాపరిపూర్తి
కలుగుమార్గములు తక్కువ. సుజను డుపసంహరించుకొనును.
కుజనుఁడు దానియందే ప్రవర్తించి తన జీవితము రొప్పుపెట్టి
కొనును. పరజీవితము వెక్కిరిపెట్టును. ఈ సర్వసమానవ
సమానతానూత్రవాదులలో నైనను జాలు భేదములు కలవు.
ఒకరు సర్వసమానతయనఁగా సర్వసమానత యనియే చెప్పు
దురు. మఱి కొందఱ తార్కికవిషయములయందు సమానతయని
చెప్పుదురు. ఆ సమానత నెట్లు సాధింతురో తెలియదు. పండిన
చోట్లు నెండినచోట్లు ఈ రెండుచోట్లూక్కరాజుపాలనక్రింద
నున్నవి. పండినచోటఁ గన్న నెండినచోటఁ బదార్థమువెల
యెక్కువ యుండును. ఈ వెల యెక్కువ వరకులుచేసిన
దందురు. పండినచోట మిగిలినవస్తువు నెండినచోటికిఁ బాలకులే
తీసికొనిపోయి యిత్తురందము. ఇచ్చటినుండి యచ్చటికిఁ దీసికొని
పోయి యిచ్చటకు వ్యయమగును గదా! ఆ వ్యయము వస్తువు
యొక్క వెలమీదఁ బడునా పడదా? ఆ వ్యయము పాలకులే
పెట్టుకొందురనుకొందము. పాలకు లెచ్చటనుండి తెచ్చి పెట్టు
కొందురు. ప్రజలనుండి పన్నులరూపమున దీసికొనిన ధన
ములోనుండి పెట్టవలయును. ఇదికాదు. దేశమంతయు నొకటే
రాజ్యము. సాత్తంతయు రాజ్యముదే. ప్రజలకు లాభనష్టము

లతోఁ బనిలేదు. వారందఱకుఁ గూడు గుడ్డ లోపములేకుండఁ జేయుదుము. వారి కార్థిక్లేశములు లేకుండఁజేయుదుము. దేశసంపదయంతయు దేశముదే యగును. ఆ దేశము సస్య పంథమైనచో లాభములు మిగులును. ఆ లాభములు ప్రజలకుఁ బంచుదురా? సైన్యములు పెంచి యుద్ధములుచేయుదురా? రాజ కీయవేత్తలు చెప్పెడి వేయి సిద్ధాంతములు విచిత్రమైన స్వార్థ నృత్తితోఁ గూడికొనియుండును. వారిలోఁ గొందఱి స్వార్థత దృశ్యమానముగా నుండదు. అది యాంతరమైన దురభిమాన లక్షణముగా నుండును. తన సిద్ధాంతము సర్వోత్కృష్టము. అది సర్వజనులచేత నాచరింపబడవలయును. ఆచరింపబడినచో సర్వమానవక్షేమము కలుగును. కలుగునని వారు చెప్పుదురు. కొందఱు విశ్వసించుదురు. ఏదియైనను విశ్వాసముమీదనే యాధారపడియున్నది. ఆ గొడ్డు మంచిదయినచో నా యూరి లోననే యమ్ముడుపోయెడిది. తనకు విశ్వాసమున్నచో తన యున్నచోటనే శాంతి లభించును. ఈ సర్వ రాజకీయవేత్తలు, నీ సర్వమతప్రచారకులు శాంతి మానవునియెడలో నున్నది, వానియంతట వాడు సాధించికొనవలసిన వస్తువు అన్న పరిజ్ఞానములేని జాతి. సర్వరాజకీయసూత్రములు సర్వరాజ్యాంగ విషయములు మానవునియొక్క సృష్టిలక్షణముయొక్క సుష్టు పరిజ్ఞానము కలిగినతరువాతఁ జేయవలసినవి. ఆతర వేత్తలుకాని బాహ్యరవిడంబనులు సర్వథా లోకోపద్రవహేతువులగు చున్నారు.

ఈ కాలగిరిలోని హంగరాజీయు లేతాదృగ్విశిష్టభావనా లక్షణముల కనంత్రకోశములదూరములో నున్న దురావేశ

పరులు. తక్కిన దేశములలోని ప్రజలు ప్రజారాజ్యాంగవేత్తలు మతములు మతనిర్మాతలు మతప్రచారకులు నెంత స్వర్థభావముతో వారందఱిని కలిపినంత స్వర్థభావములు పిరు. మా ధాత్మమతనిర్మూలన ప్రయత్నము వేలయేండ్లుగా జరుగుచున్నది. ఆ మత మట్లే యున్నది. దీనికిఁ గారణము తన్మతమునందు వా రేది దోషమని భావించికోయదయే. ఏవర్ణవృక్షవృక్ష యీ మతమునకుఁ బెద్దదోషమని వారనుకొనికోయదయి యీ మతాభిప్రాయములను నిలువదొక్కికొనుటకుఁ బెట్టనికోట. సృష్టియంతయు దేశము కాలము మానవుడు విశ్వాసములు ప్రజాజీవితము భిన్నతతోఁ గూడుకొనియున్నది. ఆ భిన్నత్వమును బరిగ్రహించి యంగీకరించి, భిన్నములయినచోట్ల భిన్నతను బాటించి, భిన్నతలేనిచోట్ల సమానత నాచరింపజేసి వ్యవస్థయేర్పఱచిన సంఘము నిరుపద్రవమయినది అట్టి పరిజ్ఞానము లేక నిర్మించిన సంఘము సోపద్రవమయినది. భేదము లాచారములందు, విశ్వాసములందుఁ బ్రవృత్తులందు ధర్మములందు. భేదములేకపోవుట తుణ్ణిద్రామలయందు నామాన్య కామాదులయందు వానిని, వీరిని గలిపి చేయుట మానవజాతియొక్క నిర్మూలనహేతువు. నిర్మూలనము ద్విధాభూతమయియుండును - ఆంతరము బాహిరమునని. బాహిరముగా సమానత్వము తెచ్చితిమనును. ఆంతరముగా నది ప్రళయము గాని వ్యవస్థాసంపన్నమయినవిషయము గాదు.

ఈ కాలగిరివాసులు ఆశయాకృతులు. అచటి సర్వ స్త్రీ పురుషులు నొక్కొక్క రొక్కొక్క యగ్నిపర్వతము. అగ్నిపర్వతమయినను నయమే. లోప రాజి రాజి గాని నిష్ప

లుమియదు. వారు లో రాజనక్కటలేదు. వారికిఁ బ్రశాంతి
యను లక్షణము మానవాత్మలో నొక్కడుండునని తెలియదు.
సంగీత సాహిత్య నాట్యము మొదలయిన హృదయవిద్యల కా
వీటఁ దావులేదు. ఆ యూరిలోఁ బోయి యొకనిపేరు చెప్పి వారి
యిల్లెక్కడనని నీ వడిగి తెలిసికొనలేవు. నీ వదృష్టవంతుడ
వయినచో వాడు మాటాడకుండఁ బోయెను. కానిచో నిన్ను
గోపముతోఁ జూచును. నీచముగాఁ దిరస్కరించును. అట్టి
యూ రది.

రంగీలా హీరానాట్యము ప్రదర్శింపబడునని గుడనగర
కుడ్యములమీదఁ బ్రకటనపత్రము లంటించబడిన మరుదినము
నా గ్రామవిఘ్నలలో దిరుగుచుండెను. అతని కెవరియిల్లో
కావలయును. ఇర్వరు మువ్వరి నడిగినాడు. చపేటావధివచ్చి
తొలగినాడు. ఒకఁడెవఁడో యా వైపున నున్నదని చెప్పెను.
ఎవని మొగము చూచినను బ్రశ్నించుటకు వీలులేకున్నది. ఒకొ
క్కడు కాలాశృతి. ప్రతివాడు బలిష్ఠదేహుడు; ఆజాను
బాహువు. పొదలువోని కన్బొములవాడు. ఎఱ్ఱనికన్నులవాడు.
తిరస్కారము గోపము చెక్కిళ్ళయందుఁ బెదవులమీద
కూరుచున్నవాడు. వారికన్నులఁ జూచినచో భయమువేయు
చున్నది. వారెప్పుడయిన నవ్వుదురా? వారికినిఁ బెండ్లము బిడ్డ
లుందురుగదా! వారివిషయములోనయిన వీరియెదలలో
మెత్తనిభావములు కలుగునా? పెద్దపులులకును బిల్లలు కలవు.
వాని నవి చంపవు. వాని కాపదరాకుండఁ జూచుచుండును. తల్లి
పెద్దపులి యొక లేడిని జంపెను. దానిమాంసమును దినుచుం
డెను. పిల్ల లా మాంసమును దినుటకు వచ్చును. వానినిఁ

బాబానో విదలించుచు. తా నుంచుకొనవలెనని. ఇది పశు ప్రేమ. ఇట్టివారా?

రంగీలా కొంతదూరము పోయెను. అచట నొకవృద్ధుడు కూర్చుండినను అతనికి దొరికియేండ్లుండినప్పుడు శరీరము ముడుతలుపడియున్నను నానియందు సత్త్వముపోయినట్లు లేదు. వార్ధక్యముచేతనో యేమో మొగమునం దంత తీక్షణత లేదు. రంగీలా వానివద్దకుఁ బోయి కాలంజరియిల్లెచ్చటనని యడిగెను. ఆ వృద్ధుడు తా నేదియో తినుచుండెను. తినుచున్నవస్తువు గుప్పెడుతీసి రంగీలా మొగమున విసరెను. వస్తువు మెత్తనిదే. తగిలినదెబ్బ పెద్దది. రంగీలా మొగముతుడిచి కొని మరలఁ బోయెను.

ఈ కాలగిరి గుహాచీనగరమునకు గుడనగరమునకు సరిగా నడిమిభాగమునఁ గలదు. ఊరుమాత్రము గుహాచీరాజ్యములోనిది. ఆ గ్రామము నదియొడ్డున నున్నది. ఆతలి వైపున నున్నది. నదియే సరిహద్దు. రంగీలా దెబ్బతిన్నచోటి నుంచి నది కన్పించుచున్నది. నది కాలగిరివైపున నినుకతిగ్నాలు వేసియున్నది. సదీప్రవాహము గుడరాజ్యమువైపున నున్నది. వడవలలో నెక్కినజనులు సులభముగా నినుకతిన్నెలమీద దిగవచ్చును. తాను వచ్చెడునప్పుడు చూచినాడు. కాలగిరికిఁ బ్రాగ్దిశయందు మూడునాల్గు చిన్నగుట్టలు కలవు. నదియొక్కయొడ్డునందు తెల్లు పెరిగియున్నది. చాలభాగ మెండియున్నది. ఆ యూరు పర్వతప్రదేశమనుటకు వీలులేదు. అడవి యనుటకు వీలులేదు. తెల్లు గ్రామముచుట్టును వ్యాపించియున్నది. ఊరికిఁ బడమటిభాగమున సారవంతమయిన నేల కలదు. ఎంతయో

చక్కగాఁ బండించవచ్చును. కొంత వ్యవసాయమున్నది కాని, యెవనికిఁబుట్టినబిడ్డరా యెక్కెనెక్కె యేడ్చుచున్నదన్నట్లుండెను. ఈ యూరివారు సోమరులు. దోచుకొనితినుట మరగినవారు. వ్యవసాయముచేయుటకు దగిన నేల యుండగా గొత్తలను మేకలను మేపికొనుచు బ్రదుకుట యుత్తమముగా భావించినవారు. ఆ యూరిలో నున్నపుతేరి నాగరకముగాఁ బుష్పగాఁ గనిపించుచున్నవి, కొంత శాంతముగానున్నవి రెండే జంతువులు. ఒకటి గుఱ్ఱములు, రెండు బత్తెలు, ఆ బత్తెలొక్కొక్కడు పూటకుఁ బదిశేర్లపాలు పిండునట్లున్నవి. గుఱ్ఱములు వాయుదేవుడు సంచారముచేయునట్లున్నవి. ఆ ఊరు పశ్చిమముఖముగా నున్నది. ఒక గుట్టనానించి యిండ్లనియు గట్టఁబడినట్లున్నవి.

రంగీలా మొగముదుడిచికొని పోయెను. స్త్రీల నడుగవలయునుగాని పురుషుల నడుగరాదనుకొనెను. స్త్రీలెచ్చటను గనిపించుటలేదు. ఊరకయే గ్రామమునందు దిరుగుచుండెను. ప్రొద్దెక్కి యొక వృద్ధురాలు కనిపించెను. కొండ మలుపుతిరిగినచోట విడిగా నొక చిన్న కుటీర మున్నది. ఆ యూరిలో నున్న యొక్కడే యంగడిలో నేమియో కొని యామె యాబుట్ట చేతబుచ్చికొని పోవుచుండెను. ఇత డామెవెనుకనే నడువజొచ్చెను. నీ వెవరవని యడిగినవాఁడు లేడు. ఈ యూరులోనికి గ్రొత్తవాఁ డెందులకువచ్చెనా యని యడిగినవాఁడు లేడు. ఆ వృద్ధురాలు వృద్ధురాలయినను దంతము లూడలేదు. కనుచూపు తగ్గలేదు. ఒడలిలో జవసత్త్వములు తగ్గలేదు. కాని వృద్ధురాలిలక్షణములు సమృద్ధిగా నున్నవి. ఊరిచివరియిల్లు

దాటినతరువాత నామె రంగీలానంక వెనుదిరిగి చూచెను. ఆమె భాషలో నీ వెవరవని యడిగెను. ఆ భాస రంగీలాకు వెన్నతోబెట్టిన విద్య. అతఁ డామెమొగములో నొక యొయ్యారమయిన ప్రసన్నతఁ జూచి యిట్లనెను: “అవ్వా! నా పేరుచెప్పినచో నీవుకూడఁ గొట్టవుగదా.” ముసలిది నవ్వెను. ఆనవ్వుట యొక ముసలియాడుపులి సన్నముగా నాపులించినట్లుండెను. అతఁడు తనపేరు హంగాది యని చెప్పెను. నీ పేరేమియని యామెనడిగెను. ఆమె చెప్పలేదు. ఆమె నడచుచుండెను. ఇతడు వెంటనంటెను. ఆమె తన యింటికిఁ జేరెను. ఇత డింటిముంగిలికిఁ జేరెను. ఆమె యింటి లోనికిఁ బోయెను ఇతఁడు వాకిటనే నిలుచుండెను. వాకిటిలో నొక బత్తె యుండెను. పాలిచ్చునదే. ఒక కుక్కిమంచముండెను. ఒక పేడప్రోవు. బెజ్జాలుకల యొక వెదురుబుట్ట గూడుగా నల్లినది బోర్లించియుండెను. దానికింద నైదాఱుకోళ్లు, కోడి పిల్లలు కలవు. కొంతదూరాన మేక యొకటి కట్టివేయఁబడెను. అది చూడిదో పాడిదోఁ గాని గేదెయు మేకయుఁ గోళ్లును బుష్టములుగా నుండెను. ముసలిదొక్కతయే ఒక్కచిక్కి యుండెను.

అది చిన్న గుడిసె. లోనికిఁబోయిన ముసలిది కాలము గడచుచున్నను బయటికి రాలేదు. ఇత డక్కలే నిలుచుండి కొంత సేపటికి నా కుక్కిమంచములో జదికిలఁబడెను. ఆమె గంటసేప టికి వచ్చెను. అతఁ డచ్చటఁ గూర్చున్నాడని యామెచూచెను. అనగాఁ జూడలేదు. కూర్చున్నాడని యామెకుఁ దెలియును. మానవులు చూడకుండఁ జూతురు. ఆ చూచుటలో నున్నట్లు

తెలియును. అది చూచుటకాదు, తెలియుట. ఆమె యతనిని బలుకరించలేదు. అతనివంకఁ జూడనేలేదు. గేదెనువిప్పి మఱి యొకచోటఁ గట్టివేసినది. మేకదగ్గఱకుఁ బోయి చూచి వచ్చినది. మరలవచ్చి గేదెమెడపలుపూడదీసినది. దానిని కొండమీదికిఁ దోలినది. తిరిగి యింటికి వచ్చినది. కోళ్లబుట్ట కదిలించినది. బుట్టతీసి పెడగా బెట్టినది. కోళ్లను మేతకు వదలి పెట్టినది. లోనికిఁ బోయినది, లోనుండి యొక కోడిని బయటికిఁ దోలినది. అది గ్రుడ్లని బెట్టినదో, పొదుగుచున్నదో! మరల నింటిలోనికిఁ బోయెను. ఒక బిందెపుచ్చుకొని పోయినది. కను చూపుమేర నొక చిన్న బావి కలదు. ఆ బిందెతో మూడుబిందెలనీళ్లు తెచ్చినది. రెండుబిందెలనీళ్లు గుడిసెలోనికి దీసికొని పోయినది. ఒక బిందెడునీరు వాకిటిలోనున్న యొక తొట్టిలోఁ బోసినది. పోసి తొట్టెలో నడుమనున్న చిట్టో తవుడో చేతితోఁ గదిపినది. ఆ చేయి కట్టుకొన్నచీరకే తుడిచినది. అప్పటికి జాము జామున్నర ప్రొద్దెక్కినది. లోనుండి యొక కచ్చికయుఁ జెంబెడనీళ్లు తెచ్చి దంతధావన మారంభించినది. దంతధావన మయినది. ఆమె దంతధావనముచేయుచుండగా రంగీలా నాలుక గీసికొనుట కొక వాడిగల సన్ననిబద్ద తీసి యామెదగ్గఱఁ బోయి నిలుచుండెను. ఆమె కచ్చికతో దంతములు తోమి నీళ్లు పుక్కిలించబోవుచున్నది. అతఁ డా బ్రద్ద నామెచేతికియఁ బోయెను. ఆమె యతనినిజూచి నవ్వి యా బ్రద్దను దీసికొని నాలుక గీసికొనెను. అతఁడు పోయి మరలఁ గుక్కిమంచము పైనఁ గూర్చుండెను. మఱికొంతసేపటికి ముసలిది కాలుచేతులు కడిగికొని తా నొక కంచములో రొట్టెలుపెట్టికొని, మఱియొక

కంచములో నతనికి రొట్టెలుపెట్టి రెండుమూడు వ్యంజనములు వేసి కూర్చుండెను. తాను తినదు. అతనిని బిలువదు. రంగీలా కొంతసేపటికిఁ బోయి లోనికి దొంగిచూచెను. సంగతి గ్రహించెను. ఆమె రమ్మనలేదు. సెగచేయలేదు. తానే పోయి కాలు సేతులు గడిగిఁకొని కంచముముందు కూర్చుండెను. ఇద్దరు రొట్టెలు తిననారంభించిరి. రంగీలా చెప్పనారంభించెను: “నా పేరు హంగాది. మాది గుడనగరముదగ్గఱ నొకపల్లెటూరు. మేమును హంగమతస్థులమే. నాతండ్రియు తల్లియు జన్మతనముననే చని పోయినారు. నన్ను మా మేనత్త పెంచినది. నాకు సంగీతము వచ్చును. తబలా వాయించగలను. దానిమీది సంపాదన యేమి సంపాదన? ఎప్పుడయిన దొరకినచోఁ బదిరూకలుదొరకును. ఆ పదిరూకలువచ్చిననాఁడు పండుగ. తక్కిన యిరువదితోమ్మిది దినములు వట్టి పొగత్రాగుచు బ్రదుకుటయే. నే నెక్కడనైన నుద్యోగముచేయవలెనని తోచినది. నా కుద్యోగ మెవరిత్తురు? చదువులేదు, సంధ్యలేదు. మూడు నెలలక్రింద నొకసంఘటనము జరిగినది. ఒక సైనికు డొంటరిగా గుడనగరములో నాగ్నేయదిశయందు నొక సందులోఁ బోవుచుండెను. అతడు మన మతస్థుఁడు. ఆ సందులో మాంధాత్మమతస్థులు కూలి నాలిచేసి జీవించెడివారు. కాని పచ్చిరొడిలు. ఒకవ్వుడు కొందఱు సైనికు లా పేటలోనికి వెళ్లి యిండ్లలోదూరి నానా భీభత్సములు చేసిరట. అప్పటినుండి వారికి హంగమతస్థులైన సైనికులన్నచోఁ బట్టరానంత కోపము. ఒంటరిగా నెవ్వడైన హంగమతస్థుఁడు సైనికుఁ డా పేటలోనికిఁ బోవుట తటస్థించినచో నతడు బ్రదికి బయటఁబడఁడు. వాఁడేమయ్యెనో యెవ్వరి

కిని దెలియదు. ఆ పేటలో వంద వందపాతిక యిండ్లున్నవి. యమ లోకములోనికి బోయి తిరిగిరావచ్చును. ఆ పేటలోనికిబోయి మరల తిరిగి యెవ్వఁడు రానేరఁడు. సరిగా నా పేట యీ యూరువంటిది.”

ముసలిదానిపెదవిమీద జిటుసవ్వు తాండవించెను.

రంగీలా మరల నిట్లారంభించెను: “వదిమంది కర్రలను కత్తులను దీసికొని వానినిజంపుటకు వచ్చిరి. నే నపు డచ్చట నుంటిని. నేను బెద్దపెద్ద సంగీతసభలుజరిగినచో తబలా వాయించును. ఆ వాద్యములో నేను ఘటకుడను. కాని యా సభలతో గూర్చున్నచో నాకు జీవితముగడువదు. అందుచేత నేను సంగీతపుబెట్టె వాయించుచుఁ బాడుచుఁ బేటపేటలకుదిరుగు చుందును. మరియు నిట్టి పేద బిక్కిజనములుగలపేటలలో నా సంపాదన యెక్కువ. నా కి నేకములైన యసభ్యపుఁబాటలు వచ్చును. వానిని నే నభినయించుచు బాడుదును. నడుమనడుమ సృత్యముచేయుదును. ఎడమచేతితో సంగీతపుబెట్టె లాగుచు నోటితో బాడుచుఁ గుడికాలికిగజ్జెలుకట్టి మ్రోగించుచు గుడి చేతితో సన్నని చిడతలు వాయించును. నా చిడతలవాద్యము విన్నవారు నన్ను వదలిబెట్టరు. ఆ పేటలో నే నన్నచో నందఱికి నిష్టమే. చిన్నపిల్లలకు మఱియు నిష్టము. అందుచేతఁ దల్లులు తండ్రులు నన్ను తమపేటలోనివానిగనే జూచుకొందురు. నా మతమును వారు లెక్కపెట్టరు. నా కెచ్చటను దిండిదొరక నిచో నా పేటలో నెక్కడోయొకచోట నా కన్నముపెట్టుదురు. ఆ సైనికు డెవ్వడో నాకుఁ దెలియదు. అతనికిఁ బ్రాణము మీఁదికివచ్చినది. ఆ సంగతి యతనికిఁ దెలిసెను. మఱియొక

నిముసములో వానిశిరస్సునఁ బది కర్రదెబ్బలు, వాని దేహములో బది కత్తిపోల్లు తగిలియుండును. నే నదియేమియు నెఱుంగనివానివలె వానివద్దకుఁ బరుగెత్తివెళ్లి పోయి కౌగిలించుకొంటిని. ఎప్పుడునచ్చితిని యడిగితిని. అతఁడును దొలుతఁ గొంచెము దిగ్భ్రాంతుడయ్యెను. వెంటనే తెలివితెచ్చికొని నా బంధువునలె నాతో మాటాడనారంభించెను. ఇనియంతయు జాబ్బుననున్న వారందఱు చూచిరి. అతఁడు నా చుట్టునునుకొనిరి. కత్తులును గర్రలును దీసికొనివచ్చి, యితఁడు నీ కేమగునని యడిగిరి. నా పినతల్లి కుమారుడని చెప్పితిని. వాని పేరేమిటని నన్నడిగిరి. వారినోటిమాట వారినోటియందుండగనే యతఁడు తనపేరు చెప్పెను. నే నొకపేరు చెప్పి వా డొకపేరుచెప్పెడి యావద తప్పినది. అప్పుడు వారితో నే నిట్లుంటిని: 'నా పేరు హంగాది. వానిపేరు ఆదిహంగ. మేమిద్దఱము మాతాతగారి యింటనే పెరిగితిమి. చిన్నప్పుడు నాతండ్రి చనిపోయెను. వాని తండ్రి దేశాంతరగతుడయ్యెను. మా తల్లులిద్దఱు మమ్మిద్దఱను దీసికొని మా తాతగారియింటికిఁ బోయిరి. ఇద్దఱు నొకయీడు వారమే. కలిసి యాడుకొంటిమి. ఒకకంచములో తింటిమి, యొక మంచములోఁ బడుకొంటిమి. పదియేండ్లువచ్చువఱకు గలిసియే యుంటిమి. తరువాత నాదిహంగను వానిపినతండ్రి తానుపోషింతునని తీసికొనివెళ్ళెను. నేను వీనిని జూచి పండ్లెండేండ్లయినది. మరల నీనాఁడు చూచితిని. వెంటనే గుర్తుపట్టితిని. నా ప్రాణములు లేచివచ్చినవి' యంటిని. ఆదిహంగ బౌనురా! నేను గుర్తుపట్టలేదు నీవువచ్చి కౌగిలించుకొని నవ్వివంతనే నాకుఁ దెలిసినది. నీవేమైతివో నాకుఁ దెలియలేదు. నేను నిన్నెన్నిసార్లు

కొంటిని. భగవంతునకుఁ దెలియవలెను. నా పినతండ్రి నన్ను బెంతునని తీసికొనివెళ్లినేకాని, యచ్చట నేనుబడినకష్టములు కుక్కలుకూడఁ బడవు. నా పినతండ్రికొడుకులు ముగ్గురున్నారు. ఇద్దఱు నాకంటెఁ బెద్దవారు. ఒకడు నాకంటెఁ జిన్నవాడు. చిన్నవాడు పెద్దదయ్యెను. వారుమువ్వురు కలసి నన్నేడిపించినచేడిపించుటయూ! ఆ యింట నా బ్రదుకు దుర్భరమైపోయెను. నే నా యింటిలోనుండి తప్పించుకొనిపోవుట యెట్లా యనియే దిగులుపట్టుకొనినది. కాని వారితోబాటు నాకును మోటుతన మిలవాటయ్యెను. నన్నుజూచెడివారు లేరు. నా పినతండ్రిభార్య తనకొడుకులు నన్నంత యేడిపించినను, గొట్టి నను, దిట్టినను వారి నేమియు ననెడిదిగాదు. నే నెచ్చటఁ బండుకొన్నానో యామె కవసరములేదు. నేను బ్రదికియున్నానో లేదో యామెకుఁ బట్టలేదు. కొడుకులను తిండికిఁ బిలిచెడిది. నన్ను బిలిచెడిదికాదు. ఆవేళకుఁబోయి నాయంతట నేనే వారితోఁ బోయి తిండికిఁ గూర్చుండెడివాడను. అది యేమి చిత్రమో వారికెల్లుపెట్టెడిదో నాకు నల్లే పెట్టెడిది. ఏదియైన రుచిగలవస్తువు నాదగ్గఱనుండి వారుమువ్వురులో నెవ్వడైన లాగుకొన్నచో వానిని కోపపడి యా వస్తువు నాకు రెట్టింపు వేసెడిది. ఆ యింట నాకు సుఖమేమియు నుండెడిదిగాదు. తిండి కెప్పుడును లోపములేదు. కాని నాయంతట నేనే పోయి కూర్చుండవలయును. నా పినతండ్రికి నాగోడే పట్టుటలేదు. మా పిన్నయ్యకొడుకులతో నేనును మిక్కిలి మోటువాడనయి తిని. కర్రసాము, కత్తిసాము, గుఱ్ఱపుస్వారి, కొండలెక్కట, కాలువలుదూకుట, దెబ్బలుతగిలినచో లెక్కనేయకపోవుట

యొక్క నైపుణ నెత్తుకుకారుచుండగా రెండవనైపుణ కేరొధి
 మీదబడి కఱచుట కొట్టుట యీ విద్యలన్నియు నా పితండ్రి
 కొడుకులతోఁబాటు నాకును వచ్చినవి. వారికంటె నెక్కువ
 వచ్చినవి. ఆ యూరిలో నా యీడువారు నాముందఁ జెప్పఁడు
 నిలిచెడివారుకాదు. నా పినతండ్రిగొడుగులును నాముందఁగ
 లేరు. మువ్వరను గలిపికూడ నే నొక్కనారి తెన్నఁగలను. కాని
 వారు మువ్వరను నన్ను గొట్టినను, తిట్టినను నోరుమాసికొని
 యుండెడివాఁడను. నేను వారికి మూలము లోకునయైతిని.
 అచ్చట నేను నేర్చిన విద్య యిది. ఇంతలో మాయన్నుచని
 పోయినది. మా నాయనతోడబుట్టువున్నది. ఆమె కాలగరి
 యన్న గ్రామములో నున్నది. ఆమెకు దోడులేదు. ఆ కొంప
 వదిలిపోయినచోఁ జాలని నే నాయూరు పోయితిని. ఆ నా
 మేనత్త నన్నుజూచి నెత్తినబెట్టుకొన్నది. ఏదేండ్లచ్చట
 నుంటిని. ఆమె కన్నిపనులు చేసిపెట్టితిని. బత్తెలను, మేకలను,
 గోళ్ళను నేనే పాలించితిని. ఆమె కొండ్రపక్కనఁ గూరపాదాలు
 వేసెడిది. మరియు గొంతిమేర ద్రవ్య జలమనెడ్లు వేసెడివాఁ
 డను. గోధుమ చల్లెడివాఁడను. ఆ యూరు మిక్కిలి మోట
 యూరు. న న్నాయూరిలోని బాలకులందఱు తొలుదొలుతఁ
 బరిహసింపనారంభించిరి. తరువాత తరువాత మోట
 తనములో నేను వారికంటె తక్కువవాడనుగానని తెలిసెను.
 ఆ యూరిలో నఱువదియేండ్ల ముసలివాఁ డొకఁ డున్నాఁడు.
 వానియంతటి కత్తిసాము నేర్చినవాఁ డా యూరిలో లేఁడు.
 అతనినిజూచినచోఁ దక్కినవాందఱికి భయము. వానికొడుకు
 న్నా యీడువాఁ డొకనాఁడు నే నూఱకే ధారివెంటఁ బోవుచుం

డగా నామీదఁ దా నొక యరటిపండు తిని తొక్కలు బుద్ధి
 పూర్వకముగా నాపై బడుచు విసరెను. నేను వానిని దెబ్బ
 లాటకురమ్మని పిలిచితిని. వాడు కర్రపుచ్చుకొని వచ్చెను.
 ప్రక్కనే యొకదడికిఁ బాతినకర్రను లాగి నేను వానిమద మడ
 గించితిని. ఇదియంతయు వానితండ్రి చూచుచునే యుండెను.
 ఇరుగుపొరుగువారు పది పదునేనుగురు గుమిఁగూడిరి. ఆ వృద్ధు
 నకు నే నన్నచో మెప్పుదలయు గల్గెను. నా మీద గోపమును
 వచ్చెను. గిల్లి ఖజ్జా పెట్టికొన్నది తన కొడుకు. నేను బేదరా
 లయిన యొక ముసలిదానికి మేనల్లుడనయినను నూరిలోని
 వాడనే. అందులోఁ దన కొడుకుతోఁ బోట్లాడుచు నెంతసేప
 టికి వానిదెబ్బలుతట్టుకొంటినిగాని, వానిని దిరిగి మోపుగాఁ
 గొట్టలేదు. ఒకటి రెండుసార్లు 'మనయూరిలో నీ తండ్రి మహా
 ఖడ్గవిద్యావేత్త. ఆయనయందలి గౌరవముచేత నిదిగో యీ
 దెబ్బ నిన్ను గొట్టుటలేదని రెండు గొప్ప వాల్లు వదలిపెట్టితిని.
 ఆ ముసలివాఁడు తాను నా వద్దకువచ్చి 'కర్రలతోఁ బోట్లాడు
 టలో మొనగాడవే. నాతోఁ గత్తియుద్ధము సేయుదువురా'
 యనెను. నేను సరేయంటిని. ముసలివాఁడు లోనుండి రెండు
 ఖడ్గములు తెచ్చెను. ఇద్దఱుము యుద్ధమారంభించితిమి. ఊరం
 తయు గుమిఁగూడినది. అతఁడు నెఱజోదు. నేను ముక్కుపచ్చ
 లాటనివాఁడను. అతనితో నేను యుద్ధమాడుటకు సంగీక
 రించుటయే తప్ప. ఆ యూరి కది యమర్యాద. పది నిమిష
 ములు యుద్ధము జరిగినది. అతఁడు నన్నేమియుఁ
 జేయలేకపోయినాఁడు. చివఱ కాయన యుద్ధమాపి
 నిలుచుడి నావంక తీక్షణముగా జూచి తలమూడించి

పోయెను. అనగా నీవు మహా ఖడ్గవిద్యానిపుణుడవు, నిన్ను మెచ్చుకొంటిని యర్థము. ఆనాటినుండి నా కా యూరిలో గౌరవము మొదలుపెట్టెను. ఆ యూరిలోక చిత్రమైన యూరు. అందఱును దొంగలే! ఎప్పుడేయూరుమీదఁబడి దోచుకొందురో తెలియదు. ఏ వర్తకసంఘము దారివెంట బోవుచుండగా ముట్టడింతురో తెలియదు. ఒకొకప్పుడు ధనము తీసికొని చుట్టుపల్లనున్న కొన్ని చిన్నరాజ్యములలో నేనాభాగములలోఁ జేరి యుద్ధములనంటి కలహములలోఁ బాల్గొందురు. అట్టివానిలోనికి నన్నుగూడఁ దీసికొనిపోవనారంభించిరి. కాని పట్టుమని యెవ్వఁడను రాజోద్యోగము జేయఁడు. రాజసైన్యములోఁ జేరఁడు. అది వారి కమర్యాద. రెండేండ్లు గడచినతరువాత నా కా దొంగవృత్తిలో రుచిలేకపోయెను. రాజసైన్యములోఁ జేరవలెననిపించెను. నా యీ యూహ యూయూరిలో దెలిసినచో మఱునాఁడు నన్నుఁ జంపివేయుదురు. రహస్యముగా మా మేనత్తతో జెప్పితిని. నే నామెను వదలిపెట్టిపోవుట యామె కిష్టములేదు. కాని యామె కా యూరివారిమీద నభిమానము లేదు. ఆమెభర్త నే నచటికిఁ జేరకముందు మాఁడు నాలుగేండ్ల క్రిందఁ జనిపోయెను. ఆయన యూయూరికిఁ బెద్ద. అతనిపేరు చెప్పినచో సింహపుఁబిల్లలు పాలుత్రాగెడివికావట! ఒకనాఁడాయన భోజనముచేసి కూర్చుండి పొగత్రాగుచు నూరకే ప్రాణములువిడిచెనట! ఆయనభార్యకూడ ఖడ్గవిద్యాప్రవీణురాలు. గుఱ్ఱపుస్వారి చేయగలదు. ఒకప్పుడు పురుషులందరు దారులుకొట్టుటకుఁ బోగా వారి యూరి మీదికిఁ గొందఱు విరోధులు దాడిచేసిరట, ఊరిలోఁ బసిపిల్ల

లుచు స్త్రీలును పదునాలుకేండ్లలోపు బాలురును దప్ప మఱి యెవ్వరును లేరు. ఆమె నాయకత్వమువహించి దాడివచ్చిన వారిని గొందఱిని వధించి వారినిఁ జెల్లాచెదరుచేసెను. కాని యామెకుఁ దనభర్తయొక్క వృత్తిమీద గాని, యా యూరి లక్షణములమీద గాని యభిరుచి లేదు. నేను సైన్యములోఁ జేరుదునని చెప్పినంతనే యామె సంతోషించినది. నా బ్రదుకు నేను బ్రదుకుదునులే. నీవు రహస్యముగాఁ బొమ్మన్నది. నీ పుద్యోగములోఁ బయికివచ్చినతరువాతఁ బెట్లిచేసికొని నాకు వార్తపెట్టుము. చివరిరోజులు నేను మీదగ్గఱనే యుందునన్నది. నేను సేనలోఁ జేరితిని. ఇన్నాళ్లు నీ వెట్లు గడిపితివని యడిగెను. నేను నా కథయంతయు జెప్పితిని. ఆపేటలోని వారందఱు మా కథలు వినుచు, నాదిహంగను జంపుటకు వచ్చినామనియే మఱచిరి. అచ్చట నొకరియింటిలో నానాడు మా యిద్దఱికి భోజనముపెట్టిరి. ఆనాటినుండి నా కతనితో స్నేహమయినది. అతఁడు నేనతని నీ యాపదనుండి తప్పించినదానికిఁ గృతజ్ఞుడగునో కాదో తెలియదు గాని, నా సంగీతవిద్యకు వశుఁడైనాఁడు. అగునోకాని యేమిటి? ఆ విషయములోఁ గృతజ్ఞత లే దతనికి. అతఁడంత వీరుడనగా నా పది మందియుఁ దనమీఁదఁ బడినను వారిని విదలించి చెల్లాచెదరు చేసి తాను తప్పించికొనిపోగలఁడు. అది యతని ధైర్యము. ధైర్యమేకాదు, అది యతనిశక్తి. అందుచేత నేనప్పుడతనికి సాహాయ్యపడితినిని సామాన్య మానవలక్షణముగా నాయందుఁ బ్రేమగానుండుటయేగాని, తనప్రాణము రక్షించితినిన్న లోతయినయూహ లేదు. కాని మా చెలిమి వృద్ధిపొందినకొలది నా

కృతజ్ఞతయన్న భావ ముండవలసివచ్చినచో నది యెంత యుండునో దాని కిబ్బడిముబ్బడిగా నా సంగీతమునకు, నా పాటలకు, నా వాద్యములకు, నా యుత్సాహములకు నాయందుఁ బ్రేమ పెంచికొన్నాఁడు. సైన్యములోనుండి తన కొక్క యరగంట విశ్రాంతి దొరకినచోఁ జాలు, నన్ను వచ్చి చూచి పోవును. కొన్నాళ్లయినతరువాత నా కుద్యోగము సంపాదించి పెట్టవలయునని పుట్టెను. అతఁడు సైన్యములో మహాపీరుఁడు. బహుమానములను బొందినవాఁడు. పదకములను సంపాదించినవాఁడు. అధికారుల కనుకూలముగాఁ బ్రవర్తించెడివాఁడు. ఆ యధికారుల కీతనియం దాదరాభిమానములు కలవు. అందుచేత వారితోఁజెప్పి నా కొక యుద్యోగ మిప్పించినాఁడు. నాకు వ్రాతకోతలు తెలియవు. నా కేమి యుద్యోగమిత్తురు? సైనికుల కందఱకు నాహారపదార్థములిచ్చు గిడ్డంగి కలదు. ఆ గిడ్డంగి మీఁదఁ బర్యవేక్షణముచేయునధికారము నా కిప్పించెను. నేను లెక్కలు వ్రాయనక్కఱలేదు. నే నెవ్వరికిని జవాబుదారీ లేదు. ఊరకయే వచ్చినవస్తువులను దింపికొనుట, వానిని నొకచో నుంచుట, యెవ్వరు దీసికొనిపోకుండఁ జూచుట. జీతము మాత్రము తక్కువలేదు.”

ఇంత చెప్పినతరువాత ముసలిది తలయాడించెను. రంగీలా యూరకుండిన, ముసలిది మొదటిసారి మాటాడెను. “నీ విప్సా డిక్కడి కెందుకు వచ్చితివి?”

రంగీలా మరల నారంభించెను: “ఆ యాదిహంగకు నన్నియు మంచలక్షణములే కాని, యొక్కటి మంచలక్షణము లేదు. అతఁడు కాముకుఁడు, కాముకుఁడని తిరుగుడు తిరుగఁడు.

అందమయిన స్త్రీ కనిపించినచో దానియిల్లు కనుగొనవలయును. అది వీధివెంటఁ బోవుచున్నచో దానివెంటఁబడి పోవును. తన కాతలఁ బనియున్నదన్నమాటకూడ మఱచి పోవును. నా కీ యుద్వోగమిప్పించుటకు, నాతో నితస్నేహము చేయుటకుఁ బ్రధానకారణ మొకటి యున్నది. అతఁడందరితోఁ జనవుగా నుండఁడు. అందరితో యభేచ్ఛముగా మాటాడఁడు. తన మనస్సులోని భావములను తన మనస్సులోనే యుంచుకొనును. ఎవఁడో సామాన్యఁడయిన సైనికుఁడు-వాని దుస్తుల మీద రెండుపదకము లుండవచ్చును-వాని పాగమీద రెండు జరీతీగ లుండవచ్చును-ఆ జరీతీగలు వానిసాహసమును జూపించునని సామాన్యజనుల కేమి తెలియును? ఆ పదకములు వెండివి-అవి యెందుకు వానికి వచ్చినవో యెవనికిఁ దెలియును? అవి తన సాహసమునకును బరాక్రమునకును జహ్నుములని తనకేఁ దెలియును. తోడి సైనికులకుఁ దెలియును. ఇతనికంటికినచ్చిన, వీధిలోఁ గనిపించిన యెవరో పదిపదునాలుగేండ్లపిల్ల కేమి తెలియును? పైగా నాదిహంగు సుందరుఁడు కాఁడు. వానిమొగమునఁ జెక్కిలిమీద నొక కత్తిదెబ్బ తగిలి, మానిపోయిన పొడుగయిన గాయపుమచ్చ గలదు. కొందఱి కట్టి గాయపుమచ్చ మొగమున కందమిచ్చును. ఇది యతనిమొగమును వికారము చేసెను. అతనినిఁ జూచినచో స్త్రీలు కొందరు నవ్వికొందురు. దీని నతఁడు తనయందలిప్రేమగా వ్యాఖ్యానముచేసికొనును. కొందఱు తొలగిపోదురు. కొందఱు భయపడి తొందరలో బెడరిన లేడివలె నడతురు. అదియంతయు నితఁడు తనయందు వారికి ప్రేమ యంకురించినదని తనలోఁదాను టిప్పణములు

వ్రాసికొనును. ప్రతిదినము రాత్రిపూట నా ప్రాణములు తేలిపోవును. నే నతనితోఁ గూర్చుండవలయును. ఈ మాట లన్నియు వినవలయును. ఆ పిల్ల నన్నుఁ బ్రేమించుచున్నది. నిజమా? యబద్ధమా? యని నన్నడుగును. నే నేమి చేయవలయును? ఆ పిల్లను నేను జూడలేదు. ఇతఁ డామెను జూచినప్పుడు నే నచ్చటలేను. ఆమె తనయెడల నట్లు ప్రవర్తించినదని యితఁడు చెప్పినమాటలు విని నే నామె యితనిని ప్రేమించుచున్నదో లేదో చెప్పవలయును. ఆమెయొక్క కొన్ని లక్షణములు తన యం దామెకుగల ప్రేమగా నాతఁడు చెప్పును. కాకపోవుట కును పిలుచును నేను ప్రేమించుటలేదు. ప్రేమలేకపోయినను స్త్రీ లక్లేప్రవర్తించుతరని చెప్పితినా, నీకుఁదెలియదు, నీవు మూర్ఖుడవు. వయసులోనున్న పిల్లలసంగతి నీ కేమి తెలియునని నన్నుఁ దిరస్కరించును. ఇట్టిభావపడలేక నే నతఁడు చెప్పినదెల్ల నిజమే యందును. అతని కుశ్శాసము చెలరేగును. నన్ను సంగీతము పాడుచునును. నాకు పాడకతప్పదు. మేము నిద్రపోవుటకు మలిజాము కోడి కూయవలయును. నెల కిరువదిరోజులు నా బ్రదుకింతేయైనది. అతఁడన్నచో నా కమితమయిన యను రాగము పుట్టినది. ఏలయనఁగా నింతమంది స్త్రీలను జూచినను నెప్పటికప్పుడు దానినే పెండ్లిచేసికొందుననును. నేను వెక్కిరింతును. పెండ్లిచేసికొనెడివాఁ డెవ్వతెనో యొక్కతెనే జూచి కొనును గాని, యింతమందిని జూచి యింత యారాటపడఁడని. అతఁడు సమాధానము చెప్పను—చూచినవారినందఱిని జేసి కొందుమా? ఎవ్వతెనో యొక్కతెనే చేసికొందుము. మన కెవ్వతె వ్రాసియున్నదో యదియే మనకు భార్య యగును.

అంతవఱకు బ్రయత్నముచేయవలదా యనును. నే నందును గదా “యిది యేమి ప్రయత్నమయ్యా మహారాజా! పెండ్లి చేసికొనువా డొక పిల్లను జూచును. ఆమె కిదివఱకుఁ బెండ్లి కాలేదని స్థిరపడవలయునుగదా! నీవు వాగమున కొకపిల్లను జూచినచ్చి నాతోఁ జెప్పెదవు. వా రవివాహితలో వివాహి తలో తెలియదాయెను. ఆ పిల్ల నీ కులస్థురాలో కాదో, నీ మతమో కాదో, దాని తల్లిదండ్రులకు డబ్బుమీద వాంఛ యున్నదేమో, ఏమియుఁ దెలియదాయెను. చాలమంది తల్లి దండ్రులు తమకూతుండను సైనికులకిచ్చుట కిష్ట పడరు. రేపుప్రొద్దున యుద్ధమువచ్చినచో నా సైనికుడు యుద్ధ ములోఁ జావనచ్చును. సైనికుని యాయువువిషయములో నిశ్చయములేదు” అందును. అతఁడు “నే నీ సైన్యములోనుండి మానివేయుదును. కాలగిరిలోఁ బోయియుందును. అచట మా మేనత్త కలదు. ఆ యూరిలో నొక పిల్ల యున్నది. నే నామెను బ్రేమించితిని. మా యత్తకుఁ దెలియు”నని చెప్పెను. ఆ పిల్ల కిదివఱకే పెండ్లియైనదేమో యని నే నంటిని. ఆ పిల్లపేరేదో చెప్పిరాఁడు. బోను, జాపకమువచ్చినది. ఆ పిల్లపేరు నీలాటియట. ఆ పిల్ల యీ యూరిలో నున్నదా?” అని రంగీలా యడిగెను.

ముసలిది రొట్టెనమలుట మాని రంగీలావంక నిదా నించి చూచెను. రంగీలా మరల నడిగెను.

ముసలిది “వాని మేనత్తపేరేమి?” యని యడిగెను. రంగీలా “అదిడపేరు కాలంజరి. ఆమెనుగూర్చి నే నెవ్వరి నడిగి నను నెవ్వరు మాటాడలేదు. ఇంతకు, నవ్వా! నీవే కాలంజరివా? అడిగినచో నీకుఁ గోపమువచ్చునేమోయని నే నడుగలేదు.

ఈ యూరిలో నెవ్వరి కేమియు నడుగరాదు. వారి కీప్తము వచ్చినచోఁ జెప్పుదురు. లేనిచోఁ గట్టలో కత్తులో విసరుదురు. నే నీ యూరినుండి బ్రదికి బైటపడ్డప్పటిమీట, అతఁడు నన్నిచ్చుటకు బంపెను.” ముసలిది యిట్లు నెను. “నీలాటికిఁ జెండ్లియైనది అది తన యత్తవారియూరు పోయెను. ఈ యూరిలోఁ జెండ్లియనగా దాని నెవఁడో లేవఁదీసికొనిపోవుటయే. దాని తండ్రియుఁ దాని సోదరులు. వానితోఁ గత్తియుద్ధమాడుదురు. పెండ్లికొడుకుఁ దట్టికొన్నచో నది వానిపెండ్ల మగును.”

రంగీలా నవ్వుచు నిట్లు నెను. “ఆమాత్రము మా యాది హంగ చేయలేకపోయెనా. దానిపెండ్లియైనచో నై నదిలే. మా వాని కంతకంటె మంచిసంబంధమే వచ్చినది. దాని కొక యడ్డు వచ్చినది, అంతే. ఆ యడ్డు తొలగించుటకు నే నీ యూరు రావలసివచ్చినది. అతనిమేనత్త కనిపించినచో నే నామె నడిగి తెలిసికొనవలసిన విషయము లున్నవి.”

ముసలి దా ‘యడ్డేమిటని ప్రశ్నించెను.

రంగీలా “ఈ కాలగిరివంటి యూరు—అవ్వా! యీ ప్రాంతముల నెన్నియున్నవి? ఇటువంటి గ్రామములు, ఇట్టి కొండజాతివారు నెత్తురుబ్రదుకులు బ్రదికెడివారు, చిత్రములయిన సంప్రదాయములు కలవారు, నే జేదో మహానాగరకత వృద్ధిపొందినదనుకొనుచున్న పట్టణవాసులున్నవన్నచో నమ్మరు. ఆ గుడనగరములో నిట్టి గ్రామ మున్నదన్నచో విశ్వసించెడి వాఁడొక్కఁడుండఁడు. ఆ నాగరకజాతి చమత్కారమయినది. పాశ్చాత్య దేశములను జూచి వారి సంఘవ్యవస్థలు వారి నాగరకత వారి యాచారములను వారి చదువులు పరమోత్కృష్టమైనవి.”

మనుకొని వానియందు మమకారము పెంచికొని పట్టణములలో యువకులైనప్రజలుందురు. ఈ గ్రామమునుగూర్చి చెప్పినచో వారు నమ్మరు. అట్టి యాచారములుకల ప్రజలు నేటికాలమున నుండ నేయుండరనుకొందురు ”

ముసలిది “ఆ యడ్డుమాట యేమిటి చెప్ప”ననెను.

రంగీలా “అది చెప్పటకే నే నిట్లనవలసివచ్చినది. ఆది హంగ నెలనాళ్ళక్రింద నొక పిల్లను జూచెను. ఆ పిల్లను గూర్చికూడఁ బూర్వపుస్త్రీలనుగూర్చివలెనే చెప్పజొచ్చెను. నే నట్టిదే యనికొంటిని. కాని వారము పదిదినములు గడచినవి. వ్యవహారము ముదిరినది. ఆ పిల్ల యిల్లుఁ బోయి చూచివచ్చెను. ఇరుగుపొరుగువారిని నా పిల్లకు వివాహముకాలేదని కనుగొని వచ్చెను. బలవంతముగాఁ నన్నుఁదీసికొనిపోయి ఆ పిల్లను జూపించెను. ఆ పిల్ల తండ్రి యొక పూర్వసైనికుఁడు. అతఁడు నావలెనే చిన్నప్పుడు సంగీతము తబలావాద్యము మొదలయినవి చేసినవాఁడు. నే నతనితోఁ బరిచయముచేసికొంటిని. నా చేత సంగీతముఁ బాడించినాఁడు. తబలా వాయిచుచున్నాఁడు. తానుగూడ వాయిచినాఁడు. అతఁడు బాగుగనే వాయిచి నాఁడు. నాలుగయిదుసార్లు రాకపోకలు జరిగినతరువాత నాది హంగయు నేను గలిసి వారియింటికిఁ బోయితిమి. ఆ పిల్ల ఆది హంగను నైదాటుసార్ల దివళికే చూచినది. మేము వెళ్ళి సంతనే యామె యితనివంక కోరిగాఁ జూచెను. అందులోఁ గొంత యిష్టము, కొంత యనిష్టము. ఇతర స్త్రీః నామెకు నితఁడు సైనికుఁడగుట యనిష్టసేతువుకాదు. తండ్రియే యుద్యోగవిరమణము పొందిన సైనికుఁడాయెను. మఱియుఁ

దొలుత సితఁడు వెంబడించుట ధూర్తలక్షణముగాఁ బరిగణించి ననుఁ దరువాతఁ దరువాత నతని నిజమయినప్రేమయే యనియుఁ బెండ్లియాడుటకు వాంఛించుచున్నాఁడు గాని, దుర్జనత్వము ప్రకటించుట కాదనియు నామెకుఁగూడఁ దెలిసెను. వారి యింటికిఁ బోయినతరువాత మే మామెను గుఱించి సంగతులన్నియుఁ దెలిసికొంటిమి. ఆమె కిరువదియేండ్లు తక్కువలేదు. ఆమె పూర్వ మీ ప్రాంతములలోని పిల్ల. ఆమెపేరు రిటా. ఈమెయు హీరాయు—హీరాయనఁగాఁ నీకుఁ దెలియదేమో ఆమె పెద్ద నాట్యకత్తై. ఆమెపేరు చెప్పినచోఁ బట్టణములలో నేమి మహానగరములలో సయితము ధనము కురియును. వీరిద్దరు చిన్నప్పడు కలసి నాట్యము నేర్చుకొన్నవారట. ఏదేండ్లనుండి వారిద్దఱును సంబంధములేదు. అనఁగా నీమెదారి నీమె యున్నది. ఆమెదారి నామె యున్నది. ఆమెతండ్రి యుద్యోగవిరమణముచేసి నాలుగై దేండ్లయినది. కొంతధనము కూడఁబెట్టినాఁడు. తనకూతురు నాట్యముచేయుట తన కమర్యాదయని భావించినాఁడు. ఆమె చేత నాట్యము మానిపించినాఁడు. అతఁడు సంబంధములు తెచ్చును. అతఁడు నిరాకరించును. ఈ నిరాకరించుటకు గారణ మేమనగా హీరాయును రిటాయును మిక్కిలి చెలిమిగా నుండెడి వారు. ఒకప్పుడు వారిద్దఱునుగలిసి ప్రమాణములుచేసికొన్నారట, ఒకరియనునుతిలేకుండ నింకొకరు వివాహము చేసికొనరాదని. వారిద్దఱుకలిసి యారోజులలో నాట్యముచేసెడివారు. ఆ యిద్దఱి కలయికవలన వారినాట్య మంతయో శోభించెడిదట. అందుకనియే యెక్కువధనము వచ్చెడిది. వారిలోనొకరుక

వివాహముచేసికొనినచో రెండవయామె నాట్యవృత్తి వడిపోవును. ఆ యుద్దేశముతో వారట్టి ప్రమాణముచేసికొనిరి. కనీసము హీరా తా నట్టి స్వార్థభాషముతో నీ ప్రమాణముచేయించెను. ఈ రిటా యమాయకురాలు; ఈమెకు నల్లనివన్నియు నీళ్లును, దెల్లనివన్నియుఁ బాలును. ఆమెకుఁ దవయందుఁగల మహా స్నేహభావముచే నట్టి ప్రమాణము చేయించుకొన్నదని యీమె యనికొనెను. ఆ తండ్రి యీవిషయమునందు హీరా యొక్క యనుమతి తెప్పించవలయునని యెప్పుడును బ్రయత్నించలేదు. గడచిన నాల్గేండ్లలో గుడనగరమున హీరానాట్యము మూడు నాల్గుసార్లు జరిగినది. తండ్రి రిటాను పోసీయలేదు. అందుచేత నీమె యీమెతోఁ గలసికొని యీ సంగతిని విచారించలేదు. మఱియు నిదివఱకు వచ్చినసంబంధములు రిటాతండ్రి తెచ్చినవి. కాని వారువచ్చి రిటానుజేసికొందుమన్నవి గావు. ఈ కథ వేతాయెను. రిటా హీరాయొక్క యనుమతియున్నచో దా నాదిహంగను వివాహముచేసికొందునన్నది. తండ్రియు సంగీకరించెను. హీరా యొక్కడనున్నదో తెలియలేదు. ఆమె సంగతి తన మేనత్తకుఁ దెలియుననియు నన్నుఁబోయి యీమెతో మాట్లాడుమనియు నాదిహంగ నన్ను దఱిమెను. అతనికి సెలవులు లేవు. మఱియొక యిబ్బందిగలదు. అతనిపైయుద్యోగస్థుఁ డితనిని వదలిపెట్టి నిముసముండఁడు. అన్నివను లితఁడే చేయవలయును. తక్కిన సైనికులకుఁ గవా తితఁడు చెప్పవలయును. వనియంతయు నితనిచేతఁ జేయించి యతఁడు విశ్రాంతిఁగొనుచుండును. ఆదిహంగయే యిచ్చటికి వచ్చెడివాఁడు. మఱియు నతఁ డీ యూరు రాసని చెప్పెను. అతఁ డీయూరివాఁడనియు

దాను సైన్యములోఁ జేకట యీ యూరివారందఱి కిష్టము లేదనియుఁ దా నీ యూరిలోఁ గనిపించినచోఁ నందఱు గేలి సేయదురనియు, వీ రెఱతటిపట్టుదల మనుష్యులనఁగా, నిదుర పోయెడివేళ నతనిని జంపినను జంపవచ్చుననియు నతనిభయము. ఇంత యెందుకు. నీ వొక్కసారి కాలంజరివద్దకుఁ బోయి రమ్ము. ఆమె నొకసారి కలిసికొనుము. ఆమె కాలగిరిలోననే యుండు ననుకొందును. నేను వివాహముచేసికొనిన తరువాత మా మేనత్త నీ యూరు తీసికొనివత్తును. నాకుఁ దల్లిలేదు. తండ్రి లేడు. పినతండ్రియు, వాని కొడుకులకు నాకును సంబంధ మెప్పుడో తీరిపోయినది' అని నన్ను వేధించెను. ఈ రిటా సంబంధములో నింకొక మేలున్నది. ఆ రిటాతండ్రికి వేఱ సంతానములేదు. భార్య యెప్పుడో పోయెను. అతనికి గుడనగర ములో నిల్లున్నది. కొంత ధనము నిలువయున్నది. ఆ యింటికి నా ధనమునకు నాదిహంగయే వారసుఁడగును అవ్వా! ఆ కాలంజరివి నీవా? కానిచో నామె యెవ్వరో నీకుఁ దెలిసి యుండును గదా. నాకు దయఁజేసిచెప్పము. నా ప్రాణమిత్రుని బ్రదుకు దీనిమీఁద నాధారపడియున్నది" యనెను.

అంతకుఁ బూర్వమే భోజనములైపోయినవి. ముసలిది తన కంచములోననే చేయి గడిగికొనెను. ఆమె యేమియు బదులు చెప్పలేదు. రంగీలా లేచి తన కంచము తానే వాకిటిలోనికిఁ దెచ్చి కంచముగడిగి, చేయిగడిగికొని లోనికిబోయి కంచ మొకచోటఁ బెట్టి వాకిటఁ దిరుగుచుండెను. ఆమె యేమియు మాటాడలేదు. కొంతసేపటి కామె బయటకువచ్చి తలుపునకు గొల్లెముపెట్టి యెచటికో వెళ్లి పోవుచుండెను. ఇతఁ డేమి చేయు

వలెను? ఎండ పెళ్లపెళ్ల కాయుచుండెను. అతఁ డట్లే నిలుచుండెను. ఆమె యూరిలోనికిఁ బోయెను. గంట గంటన్నరసేపు గడచెను. గేదె త్రెంచుకొనెను. మేక యటవనారంభించెను. అతఁ డా రెంటి నూడదీసి కొండమీదికిఁ దోలుకొనిపోయెను. చాలసేపు రెండుపశువులను మేపెను. ప్రొద్దువాటాఱువేళకు గేదె యింటివైపునకు మరలెను. మేక కా యలవాటులేదు. ఆ కొండమీదఁ దూర్పుదెసఁ బెద్ద కొపిరె కలదు. దీనినిండ ముండఁజెల్లు. ఈ మేక యా పొదలలో మేయుచుండెను. ఇతఁడు పోయి దానిని బలవంతముగా మల్లించుకొనివచ్చి రెండు పశువుల నింటిదగ్గఁ గట్టివేసెను. వానికి మేతవేసెను. ముసలిది రాలేదు. గేదె పాడిది. కాని దూడ చచ్చిపోయినట్లున్నది; ఇతఁడు తలుపుగొల్లెముతీసి లోనికిఁ బోయి యొక పిడత దెచ్చి గేదెపాలుతీయనారంభించెను. అది సాధువు. చేపెను, పాలిచ్చెను. రంగీలాకు గేదెపాలుతీయుట తెలియును. అతని మేనత్తకు నొక యావును గేదెయు నుండెడివి. అది చాల దినములక్రిందటిమాట కాని, యొకవిద్య వచ్చినచో దానిని మఱచి పోవుట యుండదు. ఆ పాలపిడత లోనికిఁ దీసికొనిపోయి భద్రము చేసెను. మూతపెట్టెను. మేకకుఁగూడఁ బాలుతీయవలెనా వలదా? అది చూడిదా పాడిదా? పాడిదైనచో నుచ్చులుండును. దీనికి నుచ్చులులేవు. చూడిదయియుండును. కాని యీ కొండనేలలో నిది యిట్లేయుండునని చెప్పటకు వీలులేదు. అయినను బ్రయత్నముచేయుదమని యింటిలో వెదకి యొక మట్టిచెంబు దీసికొనివచ్చి బిదుకనారంభించెను. మేక నిలువలేదు. కాని బలవంతముగాఁ బట్టికొని పిండనారంభించెను. అది

పాలుపిండెను. తీసికొనిపోయి యా పాలనుగూడ భక్షముచేసెను. ప్రొద్దుగ్రుంకివచ్చెను ముసలిది కా లేదు. ఆమెయే కాలంజరియూ? ఇతని కేమో మనసులో ననుమానముగానున్నది. ఎంత యనుమానముగానున్నను గాదన్న విశ్వాసమే ప్రబలముగా నున్నది. ఆమె మూగదియేమోయని యనుమానమువచ్చెను. ఒక సారి మాటాడినదని జ్ఞాపకమువచ్చెను. కథయంతయు శ్రద్ధగా వినెను. ఆమె మొగములో నేభావమును గోచరించ లేదు. వాని దారిని వాఁడు వచ్చినాఁడు. వానిదారిని వాడే పోవునని యూరకొన్న దేమో! మఱి బట్టపాలుతీయకుండ నెట్లు? ఆమె యేకాకిని. తీసినచోఁ దీయును. తీయక పోయినచోఁ దీయదు. ఆమె కొకపూటపాలు చాలవా? పా లమ్మదా? అమ్మినచో నా యూరిలో గొనెడివారెవరు? పట్టణమునకు దీసికొనిపోయి యమ్మవలయును. అచ్చటికిఁ బదిమైళ్లదూరములో పట్టణ మనునది లేదు. ఈమె యెట్లు బ్రదుకుచున్నది? ఈమెకు సంపాదన యేమి? ఆధారమేమి? తలుపునకు గొణ్ణెముతగిరించి పోయినది. తాళముకూడ లేదా? తా నున్నాఁడని వెల్లినదా? తనమీద నామె కంత విశ్వాస మెందులకు? తన పనిమీదనే యామె వెల్లినదని తాననుకొని తానువచ్చునటకుండుననియా?

ప్రొద్దుగ్రుంకినది. అది శుక్లపక్షము ఆ నాఁడు సప్తమి. వెన్నెలలు గొంచెము కలుకుగానే యుండెను. అతని కేమియుఁ దోచకుండెను. లోనికిఁబోయెను. దీపము వెలిగించవలయును. దీపపుబుడ్డి యెక్కడనున్నదో, నిప్పుపెట్టి, యెక్కడనున్నదో పగలెదో చూచినట్లు జ్ఞాపకము. దీపపుబుడ్డి లేదు. ప్రమిద యున్నది. అందులో గుడ్డవత్తి యున్నది. నిప్పుపెట్టె ఎక్కడనున్నది? నూనె

యెచ్చటనున్నది? వంకెన నొక తోలుతిత్తి కలదు. అది నూనె యేమో! తీసి వాసనచూసెను. ఆ వాసన తా నెప్పుడు నెఱుగఁడు. అది యాముదము గాదు; నువ్వులనూనె గాదు. కొంచెము వ్రేలికిరాచి వాసనచూచెను. జిగురు గానే యున్నది. ఒక వెగటువాసన కలదు. అది ప్రమిదెలో పోసెను. వెలిగించుట యెట్లు? ఆ యింటిలో నిప్పుపెట్టి యుండుననుకొనుట యతనిదే తప్ప. ఈ నూనెతిత్తి ప్రక్కనే యొక గుడ్డసంచి యున్నది. ఆ సంచిలో వెదకెను. చెకిముకితాయయు దూదియు గలవు ఈ విద్య యతనికిఁ దెలిసినదే. తబలావాయిచెడి హంగరాజమతస్తులలోఁ గొందఱు దీనినే వాడుదురు. కొట్టి వెలిగించి జ్వాలచేసి దీపముముట్టిం చెను. లోనుండి బయటికి వచ్చెను. అతని కొక యూహ తోచెను. ఆ యింటిలో దీప మెప్పుడోతప్ప నెప్పుడు నెందులకు? నూనె వృథాగా వ్యయముచేసితినిని యీమె కోపించు నేమో!

మధ్యాహ్నము భోజనముచేసెను. కాని మరల వాని కాకలియగుట కారంభించెను. ఇన్నిచేసినవాఁడు రొట్టె లేల చేయఁగూడదు? ఆ కుటీరములోనికి గాలియన్నది రాదు. తలుపు వేసినచో దీపమార నేయారదు. తలుపు వేసి దీపపు వెలుతురునఁ గుండలన్నియు వెదకి గోదుమపిండి తీసి నీటితోఁదడిపి కొద్దిగా నువ్వువేసి నిప్పుచేసి రొట్టెలుచేయనారంభించెను. అతఁడు రొట్టెలుచేయుటలో సిద్ధహస్తఁడు. అతఁడు చపాతీలు చేసినను పరోటాలు చేసినను వానిమిత్రులు విఱుగఁబడి తిందురు. అతఁడు కొండమీఁదకుఁ బోయినపుడు తా నొక యాకు

చూచెను. ఆ యాకుతోఁ బచ్చడిచేసినచోఁ బరోటాలు దానిలో నంజిగొని తిన్నవారు బ్రదికియుండగా నా యాహారమును వదలిపెట్టలేదు. అతఁడు పరోటాలుచేసి చల్లారకుండఁ బ్రోయ్యిమీదనేయుంచి మరలఁ గొండమీదికిఁ బోయి వెన్నెలలో నా యాకును వెదకి తీసికొనివచ్చి దానితోఁ బచ్చడి చేసెను.

రాత్రి జాముప్రొద్దుపోయి ముసలిది వచ్చెను. ఇతఁడు వాకిటిలోననే కూర్చుండెను. లోనికిఁబోగా దీపము వెలిగించి యుండెను. పాలుతీయుదమని పోగాఁ బాలు తీసియుండెను. ప్రోయ్యి వెలిగింతమని పోగా రొట్టెలుచేసియుండెను. ఇంకొక పిడతలో వేడిపాలు గలవు. ఆ పాలేమిటో యామెకుఁ దెలియలేదు. ఆ పిడత తీసికొనివచ్చి యివి యేమిటని యడిగెను. అతఁడు మేకపాలనెను. ఆ పాలపిడత యక్కడఁబెట్టి యామె యచ్చటఁ గూర్చుండి విఱుగఁబడినవ్వెను. కారణములేకుండ నతఁడుగూడ నవ్వనారంభించెను. ఆమె “నీవు చాల గడుసు వాడవు. అది పాడిమేకగాదు. నీ కది పా లెట్లిచ్చెననెను. ఇతఁడు—‘అది పిండెను. నేను పిండితి’ననెను. అదిమొదలు ముసలిది మాట్లాడుటతప్ప నింకొకపని చేయలేదు. లోనికి రమ్మనెను. రొట్టెలు కలిసి తినెను. ఆ రుచి మెచ్చుకొనలేక చచ్చి పోయెను. ఆ పచ్చడి యేమిటని యడుగనారంభించినది. అతఁడు చెప్పెను. భోజనము పూర్తియైనది. వెన్నెలలోఁ గూర్చుండిరి. ఆమె చెప్పనారంభించెను. “హీరాది యీ యూరు కాదు. ఇక్కడి కామెయూరు నాల్గుక్రోసులదూరమున నున్నది. ఇప్పుడు నే నామెయూరు వెళ్ళియే వచ్చితిని. ఇదివఱకు నా

కామె సంగతి యెక్కువ తెలియదు. హీరా యొక నీచజాతి, హంగమతస్థునికూతురు. అది యొక్కతే కాదు. వారు కవల పిల్లలు. హీరా పెద్దది. రెండవదాని పేరు నీరా. వారిద్దఱు ఒకటే యందగ తైలు. ఇద్దఱు నిద్దఱని యెవ్వరికిని దెలియదు. కాని యొక్కటే భేదము. నీరా మూగది. దాని కే విద్యయు రాదు. నాట్య మంతకుముందే తెలియదు. వారితండ్రి యడవిగ్రామ ములవెంటఁ బాడుచు బిచ్చమెత్తుకొనెడివాఁడు. ఆ పిల్లలతల్లి వారిని వదలిపెట్టి లేచిపోయెను. ఈ యిద్దఱుకూతుండ్లను వాఁడు వెంటదీసికొని పాటలుపాడుచు నూల్లవెంట బిచ్చమెత్తెడివాఁడు. హీరాకు నేడెనిమిదేండ్లువచ్చువఱకు నా పాటలన్నియు నామె కవియంతటనవియే వచ్చెను. దానికంతము కిన్నెరకంతము. అది పాడనారంభించినది మొదలు వానిసంపాదన వృద్ధియయ్యెను. నీరా మాత్రము నేచెట్టుక్రిందనో కూర్చుండి, వీరికి వంట మొదలయినవి చేయుచుండెను. నీరాకు వయసువచ్చెను. ఒక హంగరాజీయుఁడు దానినిఁ బ్రేమించెను. తండ్రికిని వానికిని విరోధమువచ్చెను. కొన్నాళ్ళ కా తండ్రి యేమయినాడో తెలియలేదు. హీరా నీరాలు వానియధీనము లోనేయుండిరి. వాఁడు హీరాను నాట్యకత్తెను జేసెను. నీరాయన్నచో హీరాకుఁ బ్రాణము కనుక వాఁడు నీరా నేమియుఁ జేయలేదు. దానినిఁ బోషించుచునుండెను. కాని నీరాయన్న దని యెవ్వరికిని దెలియదు. వాఁడు నీరా నంత జాగ్రత్తగా రక్షించుచుండెను. మఱియొక రహస్యము గలదు. వాఁడు హంగరాజునకుఁ జాల నాప్తుఁడు. హంగరాజు ప్రయోగించెడి నీతులలో వీఁడు హంగరాజునకుఁ గుడిబుజమువంటివాడని యా

యూరిలోఁ జెప్పిరి. హీరాయొక్క నాట్యప్రశస్తి కంతకు వాఁడే కారకుఁడు ఇంతకును రెండేండ్లక్రింద హీరా మళూచి కము వచ్చి చనిపోయెను. వీఁడు నీరానే యామెవలెఁ జూపించుచుండెను. కాని యీమెకు నాట్యము రాదు. మూగది. సంగీత మెట్లు పాడును? తక్కినసంగతి తెలియదు. బ్రదికెనేని హీరా రిటావివాహవిషయములో సంగీతార మెట్టిచ్చును?"

రంగీలా "అవ్వా! నీవు కాలంజరివేనా?" యనెను.

ముసలిది "ఓరి వెట్టివాఁడా! ఆదిహంగ పెండ్లి జేసికొనిన తరువాత నాకు జాబు వ్రాయుమనుము. నే నీ దిక్కుమాలిన యూరు వదలిబెట్టివత్తు" ననెను.

రంగీలా వెంటనే యామెవద్ద సెలవుదీసికొని పోయెను. నాల్గుమైళ్లు తూర్పునకు బోయి యర్ధరాత్రమునందు నది నీది యాతలియొడ్డు చేరెను. అతనికొక కొక విమానము ప్రతీక్షించుచుండెను. అతఁడు తెల్లవాఁకముంద గుడనగరము చేరెను.

షష్ఠమాధ్యాయము

గుఱూచీనగరమునకును గుడనగరమునకును నడుమ నున్న దూరము నూటపాతికమైళ్లకన్న నెక్కువ యుండదు. కాని యయోమార్గము చుట్టుతిరిగివచ్చుటచేత నూటయేబది మైళ్లయినది. ఆ మార్గము కొండలు తిరిగివచ్చుచుండును. రెండుచోట్లఁ గొండలు తొలిచి మార్గమును వేసిరి. ప్రయాణీకులు ఆ కొండబెజ్జములలోనుండి రైలుబండి పోవుచుండగా నొకవిధమయిన యచ్చెరువు ననుభవించుటకుగూడ నా బండి

మీద ప్రయాణముచేయుచుందురు. ఈ దూరములో ముప్పది మైళ్లు పెద్ద యశవి, కొండలు, లోతయిన వాగులు. వానిపైన వంతెనలు. కొండప్రక్కనఁబడి పోవుటలు. మార్గమంతయు రమణీయముగా నుండును. మాంధాతృమతస్థులకు హంగరాజీ యులవిరోధములు ప్రబలి యొకరినొకరు చంపికొనునాళ్లలో నా ముప్పదిమైళ్లదూరములోఁ బలుమార్లు రైలునకు చిత్ర చిత్రములయిన యవస్థలువచ్చెను. ఒకప్పుడు సరిగా గొండతోలి చినదారిలో రైలున్నది. ముందు పోవుటకు వీలులేదు. దుర్మార్గులు ముందు పట్టాలు తొలగించిరి. రైలు వెళ్లెను. బండి బండి యంతయు నాల్గువందలయడుగులలోతుననున్న యఖాతములోఁ బడిపోయెను. అందులో నెవరుండిరో యెవరు లేరో తెలియదు. మరియొకసారి బండి నా చోట నాపి పెట్టెలలోనికిఁ జొరబడి పసిబిడ్డబాలాది నఱకిరి. ఇట్టి వైదాఱుసార్లు జరిగెను. ఆ జరిగినక్రొత్తలో నయోమార్గాధికారులు కొన్ని కట్టుదిట్టములు చేయుదురు. ఏడాది రెండేండ్లు పోవును. కట్టుదిట్టములు సడలును. హంగరాజరాజ్యాంగవిధానములో విచారణ యను నొకయంశ మున్నది. రైలు పట్టాలుతొలగి పడి పోవును. నడులమీద బాటసారులున్నపడవలు మునిగిపొవును. ప్రజలు విప్లవముగా గుమికూడి యల్లరిచేసినపుడు రక్షకభటులు వచ్చి తుపాకులతోఁగాల్తురు. విషవాయువునుఁ బ్రయోగింతురు. ప్రజారాజ్యాంగసభలలోఁ గొందఱు సభ్యులు వీనినిగూర్చి ప్రశ్నింతురు. మంత్రులు విచారింతుమందురు. విచారణ పూర్తియగువఱకు రెండేండ్లు పట్టవచ్చును. అప్పు డిద్దఱిన్ ముగ్గురిన్ శిక్షించితిమనియో, దోషము ప్రజలదే యనియో, పోర

పాలునఁ బడవ సుడిలోనికిఁ బ్రవేశించెననియో, రైలుక్రింది వంతెన భద్రముగా లేదనియో పలువిధములయిన సమాధానములు ప్రతికలలోఁ బ్రకటింపఁబడును. ఆ సమాధానములు ప్రకటింపఁబడునాటికి నా జరిగిన యువద్రవముల వెట్ట చల్లఁ బడియే యుండును. వానినిగూర్చి యెవరికిఁ గావలయును. తత్కాలమునందుఁ బ్రజల నుద్వేగపఱచుటకుఁ గ్రొత్త యువద్రవములుండనేయుండునాయెను హంగరాజీ విచిత్రమయిన రాజనీతిని దేశమునం దభివ్యాపింపఁజేసెను. రెండురాజ్యములు విడివడినను గుడనగరరాజ్యమునందుగూడ నీ నీతియే స్థిరముగా బాదుకొనిపోయినట్లు కనిపించుచున్నది. ప్రజలకు వల్లభమంత్రి యొక్కనిమీదనే యాసగా నున్నది. ఆయన యీ సర్వమయిన హంగరాజరాజ్యాంగనీతియుఁ దొలగించి మాంధాత్య రాజ్యాంగవద్ధతులు ప్రవేశపెట్టునని కొందఱియాశ. కాని హంగరాజరాజనీతి కాని, వారినాగరకత కాని నిరాదరింపఁ దగినవికావు. వానిలోఁ గొన్ని గొప్పవిషయములు కలవు. అయోమార్గము, తంతివార్తలు, ఆధునిక యుద్ధాయుధములు మొదలయిన వెన్నియో హంగరాజీయనాగరకతతో వచ్చిన మహావిషయములు. ఎంత పురాతనభావమిళితబుద్ధియైనను వానినిఁ బరిహరించికొని యాధునిక రాజ్యములను సంబాళించు కొనలేదు. మఱియుఁ బురాతనములు మఱియు నధునాతనులు— ఈ రెండు తెగలమూలముగ దేశమున కొకత్రోవ లేకపోయినది. ఓడనినచో నంతయు నోడు— అని పురాతనులు, గట్టియనినచో నంతయు గట్టియని యధునాతనులు. హంగరాజీయనాగరకతలో నేది గ్రాహ్యము, ఏది యపరిగ్రాహ్యము? పూర్వమాం

ధాతృనాగరకతలో నేది స్వీకార్యము, నేది సగము గ్రహింపఁ బడినది, మొదలయిన చర్చ చాల నిగూఢమయినది. ఆధునిక వివస్వదాజ్యమున రాజ్యపాలకులందఱు హంగరాజనీతివిషయాదురంధరులు, తద్విద్యాపాఠంగతులు. నారు రాజ్యాంగము తమచేతిలోనుంచుకొనుటకుఁ బలుపోకిళ్లుపోవుదురు. మాంధాతృనాగరకతమీద వేయి యపప్రథలు వేయుదురు. నల్లభమంత్రి వంటి తీక్షణసుకుమారదండులు రక్షించినఁగాని యీ రాజ్యము బాగుపడదు.

అది యట్లుండగా గుఱూచీనగరప్రాంతములందు నొక చోట హీరా రై లెక్కినది. ఆమెవెంట నామెకువిద్యనేర్పించిన వాఁడు కలఁడు. అలఁడు చాల నధునాతనుఁడు. ఆ రైలులోననే దూరపుబెట్టెలలోఁ బదిమంది సైనికులెక్కిరి. వారు హీరా రక్షకులు. ఇది తక్కినప్రయాణీకులకుఁ దెలియదు. ఆమె యెక్కినచోటఁ బ్రజలు గుంపులుపడి యామెనుజూచుటకు వచ్చిరి. ఆమె హీరాకాదనిమాత్ర మెవ్వరికిని తెలియదు. డెబ్బదిమైళ్లు దాటినతరువాత రైలు మహానది దాటిపోయెను. అక్కడికి గుఱూచీరాజ్య మంతమయ్యెను. ఆనాడే శశిపట్టాభిషేకము. పట్టాభిషేకము పగలు పన్నెండుగంటలకు. ఈ రైలు బయలుదేరినది. తెల్ల వాఱుచున్న వేళ. మహానదిదాటునప్పటికిఁ దెల్ల వాఱినది. ఆ రైలు ప్రతిచోట సాగదు. పెద్దపెద్ద విడిదుల యందే యాగును. అట్టివి గుడనగర మీ నడుమ నాఱు విడిది పట్టులుగలవు. ప్రతిచోట జనము గుంపులుగుంపులుగా వచ్చుచుండిరి. ఆమెను జూచుచుండిరి. ఆమెయున్నపెట్టెకెదురుగా వందలాది జనములు మూగియుండిరి. రాత్రికి గుడనగరమున

జరుగు నామె నాట్యమునుజూచుటకు వందలాదిజనము రైలులో నెక్కుచుండిరి. రైలులో స్థలములేదు. మనుజులమీద మనుజులు కూర్చుండిరి. కొందఱు రైలు పైభాగమున నెక్కిరి. మఱి కొందఱు పెట్టెలలోనికెక్కుద్వారములప్రక్క చెక్కలమీద నిలుచుండి యినుపపట్టెలనుబట్టుకొని వ్రేలాడుచుండిరి. రైలాగెడిస్థలములందు నందఱును దిగుదురు. రైలులోఁ గూర్చున్న వారు నిలుచున్నవారు దిగరు. అట్లే యొకరిమీదనొకరుపడి ద్రొక్కికొనుచుందురు. ఇదియంతయు హంగరాజనాగరకతా మహాలక్ష్మణమనుకొనియే సంతోషించుచుందురు. గుడనగరమునకు వెనుక నాగెడి ప్రదేశమునందు బండి యాగినది. అక్కడికి నలుగురుమనుష్యులు వచ్చిరి. వారు హంగరాజమత్స్యులు. వారి దుస్తులలోననే యుండిరి. వారు హీరాకూర్చున్న పెట్టెలోనికిఁ బోయిరి. హీరా యచ్చటనే దిగవలయునని చెప్పిరి. హీరా రక్షకుఁడు వెనుకముందాడెను. వారు తాము హంగబలాయొక్క యాదేశముచొప్పున వచ్చితిమనియు, గుడనగరములో దిగినచో జనము బసకుఁ బోసీయరనియు, నిచ్చటినుండియే మోటారు మీదఁ బోవలయుననియుఁ జెప్పిరి. అతనికి నమ్మకము కలిగెను; కలుగలేదు. హంగబలా గుడనగరములో లేడని గాలి వార్తగా నతనికిఁ దెలిసెను. అందుచేత నతఁడు నమ్మలేదు. వచ్చినవారు మరల నిట్లుచెప్పిరి: “హంగబలా గుడనగరములో లేడు. ఆయన కుమారునకు జబ్బుగానున్నదని నకుటుంబముగా వెల్లెనాడు. ఈనాడు సాయంకాలమున గుడనగరముచేరును. ఈలోపుగా మీ రాయనయింటిలో బసచేయుటకు వీలులేదు మీకు వేతే యొకబస నేర్పాటుచేసెను. ఆ బస యెచ్చట

నున్నదో యెవ్వరికిని దెలియదు. జన మచ్చట మూగరు. మమ్ము బంపించెను.”

అతనికిఁ గొంత విశ్వాసముకలిగెను. మఱియు సతని కొకవార్త తెలిసెను—హంగలాయింటిలో దొంగలుపడినారని. ఆ వచ్చినవారు మరలనిట్లనిరి. “హంగలాయింటికి మన మిప్పుడు పోవుటకువీలులేదు. ఆయన నకుటుంబముగావెళ్లిన తరువాత నాయనభవనములో దొంగలుపడిరి. అంత గొప్ప వానియింటిలో దొంగలుపడుటవలన, నతఁడు నగరమునలేక పోవుటవలన రాజభటులు పోయి యాయనసౌధమును రక్షించుచుండిరి. వారికుటుంబము రాకముందు మఱి యెవ్వ రాగృహము ప్రవేశించుటకువీలులేదు. అందుచేత మీకు వేఱే విడిదియేర్పాటులుచేసెను. మిమ్మిచ్చటనేకలిసికొని యా బసకుఁ దీసికొనిపోవలయునని హంగలూ తంతివార్తనిచ్చెను.” వారు తంతిని జూపించిరి. అతనికి విశ్వాసముకలిగెను.

రైలుబండి యచ్చటఁ బదినిమేసములు మాత్రమే నిలుచుండును. అప్పటికే యరగంట గడచినది. రైలింకను బయలుదేరలేదు. హీరా దిగువజకును బయలుదేరజేమో! తక్కిన పెట్టెలలో హీరాకు రక్షకులుగానుండిన పదిమంది సైనికులును రైలుబండి దిగి యటునిటు తిరుగుచుండిరి. హీరాపెట్టెవద్ద జరుగుచున్న కథయంతయు జూచుచునేయుండిరి. వారు జోక్యము కలిగించుకొనుటకు వీలులేకుండెను. రైలుబండి మహానదిమీది వంతెన దాటినతరువాత బండిలోనికి నలుబదిమంది వివస్వద్రాజు సైనికభటులు ప్రవేశించిరి. వారును రైలు దిగి, నిలిచినచోటఁ బచారుచేయుచునేయుండిరి. శశిరాజ్యసైనికులలోఁ బ్రతి

యొక్కనిని వివస్వద్రాజుసైనికులు మువ్వురు నల్లరు కాచి కొనియున్నట్లు కనిపించెను. ఈ సంగతిని శశిసైనికులు కనిపెట్టిరి. వా రేమియు మాటాడలేదు. నడుమనడుమ హీరారక్షకులకును నా సైనికులకును గనుసైగలుసాగుచుండెను. ఆ సైనికు లేమిచేయుటకును వీలులేదు. వారిలో నొక్కఁడు తీవ్ర ప్రకృతివాఁడు పోయి జోక్యముకలిగించుకొనెను. హీరాయచ్చట దిగుటకు వీలులేదనెను. హీరానుదింపుటకు వచ్చిన వారు నీ ప్రసక్తి యేమి యనిరి. అతఁ డేమిసమాధానము చెప్పఁగలఁడు? వివస్వతైస్సైనికులు నలుపు రచ్చటఁ జేరిరి. జనము మూగిరి. ఆ మూగినజనములోఁ ద్రొక్కిడిలో బడ్డట్లు త్రోసి కొనిపోయినట్లు ఈ సైనికుఁడు దూరముగాఁ ద్రోయఁబడెను. వానికిఁ గోపమువచ్చెను. తక్కిన శశిసైనికులు వారింపిరి. ఇంతలో హీరాను దింపుటకువచ్చినవార లామెపెట్టెలను దదితర సానుగ్రహి దామే దిగిరి. హీరారక్షకుఁ డేమిచేయ గలఁడు? వారికిఁ దెలియును. చిన్నసామానులుగూడ దింపు కొనిరి. బండి వెంటనే యీలవేసి బయలుదేరెను. రైలుదిగిన వారికి శశిసైనికులకు హీరారక్షకునకు నొక దిగ్భ్రాంతి కలిగెను. హీరా దిగుటకొఱకే యింతసేపు రైలాగినదన్నట్లు వారి కనిపించెను. రైలు వెడలిపోయెను. హీరానుజూచుటకు వచ్చిన జనము చాలమంది మిగిలిపోయిరి. హీరారక్షకున కింకొక మార్గము కనిపించలేదు. దింపినవారు తెచ్చిన మోటారులో నెక్కక తప్పకవచ్చెను. వారిసామాన్లు, హీరాయును దడదక్షకుడును వారి పరిచారికయు మోటారులో నెక్కిరి. వారి పెట్టెలు మోటారువెనుక గూటిలో వేసిరి. దింపినవారు నలు

గురువారి కామోటారులో స్థానము లేదు. మోటారుబయలు చేరి పోవుచుండెను. కొంతదూరము పోయెను. వెనుకనుండి మరియొక లారీ వచ్చుచుండెను. దానిలో నలుబదిచుంది సైనికులు నా దింపినవారు వచ్చుచుండిరి. హీరారక్షకుడు చూచెను. అతని కేమియు దోచలేదు. అతడు తనకు దగినంత ధూర్తుడు. ఇద్దఱు ముగ్గురమీద దిరుగబడి కొట్టగలవాడు. తుపాకి ప్రేల్చగల వాడు. అతనివద్ద చిన్న తుపాకి యుండనేయున్నది. మోటారు తోలువానిని దానితోఁ జంపి, తాను మోటారును నడిపించు కొనిపోగలడు. ఎచ్చటికిఁ బోవలయును? ఎట్లు తప్పించుకోవల యును? ఈ దిగినప్రదేశమునకు గుడనగరమునకు నడుచునున్న దూరము పదునాల్గుమైళ్లే. గుడనగరము రెండుమైళ్లున్నదనగా నొక వాగు కలదు. దానిమీద వంతెనగలదు. అచట నైదాఱు మైళ్ల వెడల్పున నొక యడవి గలదు. ఆ ప్రదేశములన్నియు నితడు బాగుగా నెఱుఁగును. మోటారు చిన్న బండి. తేలికగాఁ బోవుట. అడవిలో నొక రాతిబాటయు గలదు. అది యడవి లోని కైదారుమైళ్లు లోతుగా జొచ్చుకొనిపోగలదు. ఆ బాట పూర్వ మెప్పుడో దేనికో వేసినది. ఇప్పుడు వయోగములో లేదు. ఈ రక్షకుడు మోటారుతోలువానిని జంపి, మోటారు నడచుచుండగనే వానిని గ్రిందికిఁ ద్రోచి, తాను చక్రమును బట్టుకొని ప్రళయవేగముతో మోటారును మరలించుకొని యా యడవిలోనికి మరలిన తాతిబాటవెంట బండిని తోలు కొనిపోయి తాను సాహసముచేయవలయును. తరువాత నేమి చేయవలయును? తనది చిన్న బండి. వెనుక లారీ తనబండియంత తొందఱగా రాలేదు. ఆ యడవి యింకను నాల్గుమైళ్లదూర

మున నున్నది. వానినిజంపి క్రిందద్రోయుటకు మూడు నాల్గు నిముసములు పట్టును. ఈ నాల్గునిముసములలో లారీ మిక్కిలి దగ్గఱకువచ్చును. లారీకిని, దనకును గనీస మొకమైలుదూరమైన నుండవలయును. అతఁ డాలోచించుచుండెను. ఈ బాట యడ విలో బ్రవేశించినంతనే నాల్గు చిన్ని చిన్ని గుట్టలకు కుడిగా నెడమగా దిరుగుచు బోవును. ఆ నాల్గుగుట్టలు నొకమైలుదూర ములో నున్నవి. అచ్చట లారీకిని దనకును నిస్సందేహముగా దూరమేర్పడును. అది తగిన స్థలము.

మోటారునడపువాడు వెనుకనుండి యేమైన బండ్లు వచ్చుచున్న వేమో చూచుటకుఁ దనకెదురుగా జిన్నయద్దమును బెట్టుకొనును. హీరారక్షకుఁ డా యద్దమువంకఁ జూడలేదు. మోటారునడపెడివాడు హీరారక్షకునిచలనమంతయు నా యద్దములో గనిపించునటు తగినకోణములో నా యద్దమును ద్రిప్పియుంచుకొనెను. ఇతని తీవ్రమయిన యాలోచనమును జూచుచుండెను. వాఁడు కదలిన ప్రతికదలికయు జూచుచుండెను. హీరారక్షకుఁడు వంగెను. అతఁ డేదియో పెట్టె తెఱచుచున్నట్లు తోలువాడు గ్రహించెను. ఏదియో వస్తువుతీసినట్లు గ్రహించెను. దానిని దనయొడిలోబెట్టుకొని సద్దుచున్నట్లు గ్రహించెను. అది నిస్సందేహముగా చిన్నతుపాకి. అతఁడు వెంటనే తన్నుఁ గాల్చునా? తుపాకి తనవద్దబెట్టికొని బండిని తనయిచ్చవచ్చినట్లు తోలుమనునా? ఇది ప్రశ్న. సారథి యాలోచింపనారంభించెను. హీరారక్షకుడు సాహసముచేసినచో గుట్టలమలుపులలోఁ జేయవలయును. తాను బండివేగమును దగ్గించెను. వెనుకవారిది గ్రహించిరి. లారీని వేగముగా నడుపుచు మోటారుతో

గలిసికొనిరి. రెంటిమధ్య నెక్కువయెడములేకుండఁ బ్రయాణము సాగుచున్నది. హీరారక్షకుఁడు నిది గ్రహించెను. ఇంతిలో సారథి యేమిచేసెనో తెలియదు. మోటారుయంత్రములో నొక విపరీతధ్వని యారంభించెను. మోటారాపెను. వెనుక వారి కాగుండని సంజ చేసెను. రెండు మోటారులును నిలిచెను. సారథి బండిదిగి నిలిచెను. నిలిచినంతసేపు హీరారక్షకునివంకనే చూచుచుండెను. అతఁడు చేయికదుపుటకు వీలులేదు. కాలు కదపుటకు వీలులేదు. వెనుకనుండి మనుష్యులు వచ్చిరి. సారథి వారివంకనే చూడలేదు. హీరారక్షకునివంకఁజూచుచు “నీవును హీరాయును బండిదిగవలయును. ఆ పీఠముక్రిందఁ గొన్ని సామానులున్నవి. వానితోయంత్రము మరమ్మత్తుచేయవలయు” ననెను. అతనికి దిగకతప్పదు. చేతిలోని పిస్తోలు తప్పకుండఁ గ్రిందఁబడును. అతఁడు తటపటాయించుచుండెను. ప్రక్కన నిలుచున్న సైనికుఁడు వానియం దెదో దోసమున్నదని గ్రహించి వానినిఁ గ్రిందికిలాగెను. పిస్తోలు క్రిందఁబడెను. సారథి యా పిస్తోలును జేతదీసికొని తాను మరల బండిలోఁ గూర్చుండి సైనికునితో చెప్పెను. “ఇతనిని లారీలోఁ దీసికొనిరండు. నేను బండి తోలుచుందు”ననెను. హీరారక్షకునకు లారీలో నెక్కుట తప్పినదికాదు.

రెండుబండ్లును నడవిలోఁ బ్రవేశించినవి. గుడనగరాభిముఖముగాఁ బోవుటలేదు. ఏ రాతిబాటమీద బండినిపోనిచ్చి హీరారక్షకుఁడు తన్ను రక్షించుకొనఁదలఁచెనో యా బాట వెంటఁ బోజొచ్చెను. అతఁ డిది గుడనగరమునకుఁబోవుబాట

కాదనెను. నీ విల్లే తప్పించిఁగొని పోనెంచితివిగద! నీ వెక్కడికిఁ బోదలంచితివో నిన్నుక్కడికే కొంపోనెంచితిమని వారు చెప్పిరి. అతనికి గుండెలోఁ జాల భయముచేసెను. తన కేదో మూడి నది. నీరా నేమిచేసెదరో! అతఁడు వారిని 'అక్కడ నిల్లులేదు భవనములేదు. అది వట్టి యడవి. హీరా నచ్చటికిఁ దీసికొని పోయి యేమిచేసెదరో'నెను. వారు "నీ వామె నక్కడికి దీసి కొనిపోయి యేమి చేయదలచితివి?" యనిరి. అతఁడు మానము వహించెను.

హీరారక్షకు డా ప్రదేశమును బదియొడ్లక్రింద నెఱుంగును. అప్పు డచట పలకలుచేయుటకుఁ దగిన తాతిగని దొరకెను. ఒకవర్తకు డా గని నిజారాకుఁ దీసికొనెను. ఆ కాలములో నితఁడు లారీని నడపుచుండెడివాఁడు. ఇతనిలారీ యా పలకతాళ్లు మోసికొనిపోవుచుండెడిది. అతని కాప్రదేశ మంతయు నుపరిచితము. అతఁడు రెండు మూడు హత్యలు చేసినవాఁడు. హంగరాజుయొక్క ప్రాపకముగలవాఁడు. అనగా హంగరాజు నెఱుగు. హంగరాజు తా నిలువంటివారిని గొందఱిని దన పర్యకేక్షణలో బెట్టికొనును. అతనినీతిలో విట్టివారు కొందఱు కలిసియుండిరి. అతడు కొన్ని కొన్ని పను లిట్టివారిచేఁ జేయించుచుండును. అతనిప్రాపకముతో నితఁడు లారీలుతోలెడువాడుగా మానివేసి, నాట్యముల నేర్పాటు చేయువాడుగాఁ బ్రకాశించెను. హీరానాట్యములు పై నాట్యములు గాని, హంగరాజు తా నెవ్వరినో తనవలలోపేసి కొనుటకుఁగాని, వారిరహస్యములు తెలిసికొనుటకుఁగాని యీ నాట్యముల నేర్పాటుచేయించెడివాఁడు. గిరిధరుఁడు, పీఠేశ్వర

శ్రేష్ఠి మొదలయిన గుడనగరములోని మహాధనికులరహస్యములను కనుగొనుటకే గుడనగరములో హీరానాట్య మేర్పాటుచేయబడెను. హీరా వారితోడఁ బరిచయము కలిగించుకొని వారివి దనకుఁ దెలిసిన రహస్యములు రక్షకుని ద్వారా హంగరాజునకుఁ జేర్చుచుండెను.

పూర్వ మీ ప్రదేశమునఁ జిన్నపాకయుగూడ లేదు. ఇప్పు డొక పెద్దభవనము కనిపించెను. అచ్చటికిఁ బోయి బండ్లాగెను. అందఱును దిగిరి. అది పెద్ద భవనము. చాల గదులు కలవు. రెండుగదులు హీరారక్షకునకు నాల్గుగదులు హీరాకును బ్రత్యేకి పఁబడెను. తక్కినగదులలో నలుబదిమంది సైనికులు, నలుగురు హీరాను రైలుబండిలోనుండి దింపినవారు, ఇద్దఱు బండ్లుతోలేడివారు నాక్రమించుకొనిరి. అది చిట్టడవియైనను బరమ నిర్జనప్రదేశము. అక్కడ నింత భవన మెందుకు గట్టిరో, యెవరు కట్టిరో తెలియదు. స్నానాదులైనవి. ఎవరో తెచ్చి భోజనమును వడ్డించిరి. హీరాగాని తద్రక్షకుడుగాని యా గదులలోనుండి వెలికి వచ్చుటకు వీలులేదు. అతఁడు సైనికులలో గాని మఱి యితరులలోగాని యెవ్వరినయినఁ బిలిచి మాటాడుటకు బ్రయత్నముచేసినను వారు పలుకరు. బయటకు రాఁ బ్రయత్నించినచోఁ దుపాకిఁ జూపించుచుండిరి. ప్రతిగవాక్షము వద్ద నొక సైనికుఁడు తిరుగుచునేయుండెను. అతఁ డేమిచేయును. కొంతసేపు నిదురపోఁ బ్రయత్నించెను. నిదురపట్టలేదు. అట్లే కాలము గడచెను. రాత్రిపడెను. ప్రొద్దుపోయెను. ప్రొద్దు పోయినకొలంది దూరముననుండి ఫిరంగులమోతలు, తుపాకులమోత, పెద్ద ప్రేలుడుధ్వనులు వినిపింపనారంభించెను.

ఆ ధ్యనులన్నియు గుడనగరమునుండి వినిపించుచున్నవి. వాని మనస్సులో నొక యాశ రేకెత్తెను. ఈసారి హీరానాట్యము పూర్వమువలె గొండతీరహస్త్యములు తెలిసికొనుటకు మాత్రమే చేయబడినది కాదని వానికి లీలగాఁ దెలియును. హంగబలా తనతో దానినిగూర్చి మాటాడినపుడు రహస్య మెదో దాచుచున్నట్లే మాటాడెను. అతఁడు మాట్లాడిన నాల్గయిదుమాటలనుబట్టి వీఁడు గ్రహించెను—ఇది యేదో పెద్ద ప్రయత్నమని. రాజ్యములు విభక్తములగుచున్నవి కనుక గుడరాజ్యముమీఁద నేదో పెద్దయెత్తున నొక ప్రయత్నము జరుగుచున్నదని యతఁ డనుకొనెను. అంతయు నతని మనస్సులో ననుకొన్నదే కాని విస్పష్టముగా నతనికి దెలిసినవిషయము కాదు. గుడనగరములో నీ కాల్పులు ప్రేలుడు వినిపింపజొచ్చిన తరువాత నతఁ డట్లనుకొనెను. కాని మరల నింకొక యనుమానము తోచుచున్నది. ఇది పట్టాభిషేక దినము కదా! ఉత్సవములు చేయుచుండిరేమో !

రాత్రి ప్రొద్దుబోయెను. సైకులలో నెవ్వఁడును దసవలె నాందోళనమందుటలేదు. అచటి యుత్సవము చూడవలయునన్న యభిలాషకూడ వారియందుఁ గనిపించుటలేదు. ఆ రాత్రి గడచినది. మఱునా డంతయు గడచినది. గుడనగరములోఁ గాల్పులు ప్రేలుడులు జరుగుచునేయుండెను. వానిధ్వని వినవచ్చుచునే యుండెను. ఇక్కడి సైనికుల కా ప్రసక్తి యా విషయమే పట్టుటలేదు. తన్ను నీరాను జూడనిచ్చుటలేదు. నీరాయెల్లున్నదో యేమయినదో తెలియదు.

మనస్సు దానిపోకళ్లు దానివి. తానిపుడు ప్రాణాపాయ స్థితిలోనుండెను. తనస్థితినిగూర్చి తనకు సమ్యక్ములేదు. తనరహస్యము బట్టబయలైనదన్నట్లు సంపూర్ణముగా దెలిసెను. తన్నేమి చేయుదురో తెలియదు. ఈ స్థితిలో నీరా హీరా కాదని వారు తెలిసికొందురేమో యని వానికి భయము. ఇంత తెలిసినవారికి నీరా హీరాకాదని తెలియదా? ఆమాత్ర మతఁ డనుకోవలదా? కాని మనస్సనుకొననీయదు. మఱియుమనసులో నింకొకదిగులు. అది మూగది. తన కేది కావలయునో చెప్పదు. కాని యామెతో బరిచారిక గలదు. ఈమెకు గావలసిన దది చేసిపెట్టునని ధైర్యము. అతనికి హీరామీదనున్నంత యభిమానము నీరామీద నెవ్వడును లేదు. వీరిద్దరిసంగతి హంగబలాకు దానుజెప్పెను. అతఁడు హంగరాజుతో జెప్పెనట. హంగరా జీమెస్థితి గుప్తముగా నుంచవలెనని హంగబలాతోఁ జెప్పెను. హంగబలా యీ యేర్పాట్లుచేసెను. ఇదియంతయు నెందుకు జరుగుచున్నదో, దానిప్రయోజన మేమో హీరారక్షకునకు దెలియనే తెలియదు.

రాజనీతివేత్తలు దూరదర్శులు. వారు కొన్ని విషయములను తత్కాలప్రయోజనము లేకుండగనే రక్షించుచుందురు. ఎప్పుడో దానివలనఁ బ్రయోజనము పుట్టవచ్చును; పుట్టకపోవచ్చును. పుట్టినచో దాని నుపయోగించుకొందురు. పుట్టనిచో నది యదిగానే యుండును. అది యదిగానే యవసానము గాంచును. హీరారక్షకుఁ డింత దవ్వు తెలిసినవాడుకాఁడు. కాని హంగబలా యట్లు చెప్పెను గానఁ జేసెను. హంగబలా గుడనగరములో లేఁడు. హీరా

నాట్యము జరుగలేదు. కనుక నే యెత్తు జరుగునని మీ డనుమాన పడెనో యది జరుగలేదన్నమాట. కాని గుడనగరముననుండి వినవచ్చుచున్న కాల్పులు ప్రేలుడులధ్వనులు వట్టి పట్టాభిషేక సముత్సాహజనితములుగా లేవు.

మూడవనాడురాత్రి రెండుజాములవేళ నా భవనము కడకుఁ గ్రొత్తగా వచ్చిన మోటారులధ్వని వినవచ్చెను. ఆ మోటారులమీద నెవరువచ్చిరో తెలియదు. పురుషులువచ్చి నట్లే యలికెడియయ్యెను. పురుషులు దిగి లోనికివచ్చునపుడు గొలుసులచప్పుల య్యెను ఎవరో బంధితులను దీసికొనివచ్చినట్లున్నది. ఆ బంధితులు పదిమందికిఁ దక్కువయుండరు. వారు చేతులకు సంకెలలు వేయఁబడియుండవలయును. ఆ భవనములో దూర్పువైపున నొక గది కలదు. ఆ గది కీనుపతలుపులు మొదలైన కట్టదిట్టములు చేయబడియున్నట్లు మాన్వల్లక్రింద నతఁడు చూచెను. ఆ యినుపతలుపులు తెలువఁబడిన చప్పుడు, నందులోనికి వారిని ద్రోసినచప్పుడు వీనికి వినిపించెను.

తనచేతికి సంకెలలేలవేయలేదు? మఱునాడు వేయుదురా? ఆ బంధితులెవరు? ఎవరినయినఁ జెఱసాలలోఁ బెట్టుదురు కాని, యడవిలోనున్న యీ యింటికి దీసికొనివచ్చుట యేమి? చెఱసాలకంటె నిది భద్రమా? సామాన్యదోషులను జెఱసాలలోనుంతురు. వారిని న్యాయస్థానములో విచారింతురు. అంతకుమించిన మహాద్రోహులను జెఱసాలలో పెట్టరేమో! న్యాయస్థానవిచారణ జరుగదేమో!

హీరారక్షకుడు తనలోఁ దానె విచారించికొనెను. తన కింతయూహ యొక్కడిది? ప్రాణముపోవునన్నభయము

పుట్టినచో మనుజునకు వివేక మెక్కువయగునేమో! ఆలోచన యెక్కువగునేమో! ఐనచో రాజనీతివేత్తలు మహాలోచనా పరులు. వారి కెప్పుడును బ్రాణభయముండునేమో! వారి కేమి బ్రాణభయము? సామాన్యులకు బ్రాణభయమెట్టిదో రాజనీతి వేత్తలకు దమ యధికారము పోవునేమోయన్నభయ ముట్టిది కావచ్చును. భయముచేతనే యాలోచన వృద్ధిపొందును. భయ మనగా లోకమును బంధించుకొందమన్న యాశ. ఆ యాశ సాగదేమోయన్న యూహయే భయము. అట్టి తలచే యాలోచనకు నిదానము.

సప్తమాధ్యాయము

పట్టాభిషేకమునాటిరాత్రి గుడనగరములో రెండు హంగరాజీయులయిండ్లు ముట్టడింపఁదగినస్థితిలో నుండెను. ఎప్పటికప్పు డీ వార్తలు వల్లభమంత్రీకిఁ దెలియుచునేయుండెను. ఇట్టి వెన్నియుండెనో, యీ యిండ్లు దుర్గములుగా నెందుకు సిద్ధముచేయఁబడినవో, యివి యెప్పుడు పెరేలుమనునో! గుడనగరములో హంగరాజీయులగృహములు కొన్ని వేలున్నవి. సామాన్యులయిండ్ల దీసివేసినను ధనవంతులవి కొన్ని వందల యిండ్లుండును. ఈ వందలగృహములలో నే గృహ మీ రీతిగా మందుకొట్టుగా నున్నదో విచారించుట యెట్లు? తెల్ల వాతినది. రంగీలా కాలగిరికిఁ బంపింపఁబడెను. ప్రొద్దెక్కినది. హీరా నిర్బంధింపఁబడెను. హంగజంగ అనుయాయులు బంధింపఁబడిరి. వారివారి వరమానములు తెలిసినగాని యేది యెట్టిదో యెట్లు చేయవలయునో తెలియదు. హంగరాజు వేసినపదక

మొకటి మనస్సునకుఁ దట్టుచున్నది. ఆ పదకము నిక్కువముగా భాసించియుండవచ్చును. ఆ పదకములో నొక్కయంశమే తెలిసెను. హీరా చనిపోయినది. ఆమెచెల్లెలు నీరా. ఇది మూగది. హీరాపేర నాట్యమునిర్ణయించి నీరాను రంగము మీదికి దీసికొనివత్తురు. నీరా నాట్యముచేయలేదు. ఇది యెందుకు జేసినట్లు? హీరాయందు జనులు సముత్సాహము కలవారు. జనులను ప్రహత్తులఁజేయుటకా? హీరానాట్య మన్నచో నగరములోని ధనవంతులు, సధికారులు, సర్వజనుల నొకచోట సమకూర్చుటకా?

ఈ యాహ తోచినంతనే వల్లభమంత్రి యాజ్ఞపంపించెను. నాట్యభవనమును సైనికులు ముట్టడింపవలయును. మారు మూలలు వెదుకవలయును. గోడలక్రిందఁ దవ్వించూడవలయును.

ఈ నాట్యభవనమునకు రెండువైపుల వీధి కలదు. ఒక వైపున నంగళ్లుపెట్టు విశాలస్థలము కలదు. పొడుగయిన నాల్గవ వైపున వెనుకతీటున హంగరాజీయులయిండ్లు కలవు. వారందఱును బేదయు బిక్కియు.

మఱునాఁడు తెల్లవాఱినది. సైనికులు పోయి నాట్య భవనమును ముట్టడించిరి. ముట్టడించుటకేమున్నది? అంగళ్లుగల వైపునఁ గ్రయవిక్రయములు జరుగుచుండెను. అందు గృహములు లేవు. విశాలమయినప్రదేశము. కూరగాయలు మొదలైనవి యమ్ముదురు. సైనికులు వారందఱును బంపివేసి యాస్థలము నాక్రమించిరి. ముట్టడివేయదగినస్థలము నాల్గవవైపున నున్నది. ఆ వెనుకనున్న హంగరాజీయులగృహములు వెనుకకుఁ బోనుపోను నగరములోగల తక్కినయిండ్లతోఁ గలిసికొని

యున్నవి కాని విడివిడిగా లేవు ఆ ప్రాంతమున నిండ్లు క్రిక్కిరిసి యున్నవి. ఒకదానిమీద నొకటి యున్నది. అన్నియు జిన్నచిన్న సందులు. కొన్నియిండ్లకు మార్గమే లేదు. ఒక యింటిలోనుండి మఱియొకయింటిలోనికి బోవలసియున్నట్లుండెను. సైనికు లా యిండ్లలో బ్రవేశించిరి. ఆ యిండ్లలో నివసించువారి నిండ్లువదలి పొమ్మనిరి. కొన్నియిండ్లు మాంధాత్మ మతస్థులవి. వారి కేమియు దెలియలేదు. నాట్యభవనమున కాని కొనియున్నయిండ్ల నే ముఖ్యముగా బరిశీలవలయును. ఈ పరీక్ష ప్రొద్దుటకొకటి వఱకారంభింపబడినది. కొన్ని యిండ్లలోనికి బోయిన సైనికులు లోపలనే వధింపబడిరి. వెంటనే సేన పెద్ద యెత్తున ముట్టడి యారంభించెను. జనము భీతావహమై తమ తమయిండ్లు వదలి, కొందఱు కట్టుగుడ్డలతోఁ గొందఱు చే జిక్కినంత సామానుతో నా ప్రాంతమునందలి గృహములలో నుండి పలాయనముచేసిరి. ఈ జనము పోయి తక్కిన యూరి మీదఁబడి యెక్కడనో యొకచోటఁ దలదాచికొనవలసివచ్చెను, నిముసమునిముసమునకునాట్యభవనమువద్దఁదుపాకులఁమోతలు యిట్లు ముట్టుకొని తగులబడిపోవుట జరుగుచుండెను. ఆ పేట పేటయంతయు సుమారు మూడు నాల్గువేల యిండ్ల వారు ప్రొద్దుగుంకువఱకు లేచిపోయిరి. కొన్ని సుపరిశీతములయి కట్టుదిట్టములుచేయబడిన యిండ్లను సైనికులు స్థావరమేర్పఱచి కొనిరి. ఏ గృహముయొక్క స్థితి సందేహాస్పదముగానున్నదో యా యిండ్ల మీదికి గాల్పులు సాగించుచుండిరి. ఆ ప్రాంతము లందలి హంగరాజీయుల నెవ్వరినిఁ బారిపోకుండ నిర్బంధించిరి.

అరగంటకో గంటకో యొక పెద్దప్రేలుడు, ఏదో కట్టుదిట్టముగల గృహమునుండి కాల్పులు. ఆ గృహములలోనున్న హంగ రాజీయులు నాట్యభవనములోనికి బోవుటకు వీలులేదు. నాట్య భవనమునకు రెండువీధులవైపున సైనికులు తుపాకులతో నిలచి యుండిరి. అంగళ్లుపెట్టు విశాల స్థలమునందు నాట్యభవనపు గోడనానికొని సైనికులు త్రవ్విచూచిరి. ఆ గోడక్రింద మందు గనులున్నవి. అన్నిటిని జాగ్రత్తగాఁ దొలగించిరి. ఊరంటుకొని యున్న నాలుగవవైపున గోడక్రింద నిట్టిది యుండవలయును. అచటఁ ద్రవ్వటకు వీలులేదు. ఏ నిముసములో నేది పెటేలు మనునో తెలియదు. వానియంతటనవి ప్రేలవలయును. లేదా యా వరసలోనున్న వందయిండ్లు స్వాధీనము కావలయును. ఆ పగటిమొత్తముమీదఁ బదియిండ్లు మాత్రము ప్రేలినవి. ప్రేలినంతమేర గోడలు పడిపోయినవి. ఆ వెనుకయిండ్లు దగ్ధమయినవి. ఏ యిండ్లు ప్రేలునో వానినిగూర్చి విచారించుట వేఱును, దగులబడుచున్నయిండ్లనుజల్లార్పఁ జూచుట వేఱును. ఆ యిండ్లను జల్లార్చుటకుఁ బోయినచో యేది యేమి విఫల్తో తెలియదు. అంతయుఁ బరమదుర్గాహ్యముగా నుండెను. కాని సైనికులకు నిట్టి పరిస్థితులలో సర్విము సువ్యక్తముగా నుండును. వా రంగుళముమేర ముందడుగువైచినచో ముందుకట్టుచూచి కొనియే వేయుదురు. సైనికశిక్షణ యటువంటిది. వారి పదకములు—వారు ముందుకుసాగుటయు, వా రాపదలను బసిగట్టుటయు, వారు శత్రువులను గనుగొని యెచ్చటివారి నచ్చట మడియించుటయు వారికేఁ దెలియును. మఱి యెవ్వరికిని తెలియదు.

ఈ మహాకార్య మనవధికముగా నచ్చట నుండెను. వల్లభమంత్రియాజ్ఞ మఱియొకడు బయలుదేరెను. ఆయన యీలోచించెను. ఇదియంతయు మాంధాతృమతనిర్మూలనముకొఱకు గుడనగరనాశనము కొఱకు, గుడరాజ్యము గుడూచీరాజ్యమున జేర్చుకొనుటకుఁ, బెద్దయెత్తున మాంధాతృ మతస్థుల నిర్మూలనముకొఱకు, ఇది ప్రజలకుఁ దెలియరాదు. తెలిసినచో బ్రజలు గగ్గోలుపడిపోవుదురు. పైగా ఆపద యిచ్చటనున్నదని తెలియదు. గుహగానున్నదని దలదాచు కొనుటకుఁ బోయినచో నచటఁ బెద్దపులి యుండవచ్చును. ఈ సంగతి ప్రజలకుఁ దెలియరాదు. రక్షకభటులకే తెలియవలెను. రక్షకభటాధికారిని బిలిపించెను. “ఓయి ! మున్నాళ్లు రక్షక భటులకును నగరసంరక్షణకును సంబంధములే”దని చెప్పెను. నగరమంతయు సైనికులకు వశమయ్యెను. నగరవీధులలో బురుగు లేదు. మాంధాతృమతస్థులకు దిక్కు దిబాను తోచలేదు. గుట్టు తెలియదు. కొన్ని యేండ్లుగా వా రెఱిగిన దొక్కటేవిషయము. హంగరాజీయు లావేశమెత్తినపుడెల్ల నగరముపయిఁ బడి కోలాహలముచేయుట, మాంధాతృమతస్థులయిండ్లలో దూఱుట, మనుష్యులను వధించుట, దోచికొనుట-ఇట్టివి వారెఱుగుదురు. ఇప్పు డదియే జరుగుచున్నదని జనులనుకొనిరి. జనులంగళ్లకుఁ బోవుటలేదు. ఉద్యోగములకుఁ బోవుటలేదు. తలుపులుదీసికొని బైటకు వచ్చుటలేదు. ప్రక్క నెదో పెద్దప్రేలుడు వినిపించును. అరుగో హంగమతస్థులు వచ్చుచున్నారు. వారి దాడికిఁ దమయిండ్లు నిలువవు. పదిమంది పేదయిండ్లవారు పాలుత్రావు పసికూనలను జంకవేసికొని ప్రాణప్రదములయిన

వస్తువులను బెట్టెలలో బెట్టి తలలపైఁ బెట్టికొని, వారియిల్లు భద్రమయినది వీరియిల్లు భద్రమయినదని వెదకుచు గట్టియిండ్లలోనికిఁ బోజొచ్చిరి. వారు నాశ్రయమిచ్చుచుండిరి. నగరమంతయు నింత గగ్గోలనిఁ జెప్పటకు వీలులేదు.

ఇట్లుండగాఁ బ్రొద్దుగుంకెను. చీకట్లు వచ్చెను. అంతకంటె సంతకంటె నిది యిది యని తెలిసికొనుతెలివి వెనుకఁ బట్టెను. చీకటికి భయమునకు నొక్కటియే భేదము. చీకటియనగా లోకమునందు వెలుగాడకపోవుట. ఇది యిదియని సుస్పష్టముగాఁ దెలియకపోవుట. ఒకదానినిజూచి మఱియొకటి యనుకొనుట. చక్కగానున్నదని గోతిలో పడవచ్చును. గోయి యనుకొని మెట్టమీద గాలువేయవచ్చును. బురదయున్నచోట మంచి నేలయని కాలువేసి దీగబడవచ్చును. ఏదో తెల్లగానున్నచోట మనిసియనుకొనవచ్చును. ఏదియో దయ్యమువలెఁ గనిపింపవచ్చును. భయము, మనసులోఁ దెలివి యాడకపోవుట-ఇన్ని లక్షణములు భయములోఁగూడఁ గలవు. ఆ భయమును చీకటి విజృంభించినది.

ఇది యిట్లుండగా రైళ్లు వచ్చుచునేయుండెను. వాని కూతలు వినిపించుచుండెను. రైళ్లుదిగినజనము తా మెచ్చటికిఁ బోవలయునో తెలియదు. వారిని సైనికు లెచ్చటికిని బోనిచ్చుట లేదు. ఎచ్చటనో యెందుకో కొన్ని కేకలు వినిపించును. అరుగో హంగరాజీయులు! జనము తండతండములుగాఁ బరుగెత్తిపోవుదురు. చీకటి పల్లములలోఁబడుచు మెట్టలనుఁగొట్టుకొనుచు సంసారములతోఁ దూరదూరములు పోవుచు జనముపొందిన దురవస్థకు మితిలేదు.

ఇంకొకయంశము బయలుదేరినది. హంగరాజీయులు మతావేశపరులయి బయలుదేరినపుడు వారి నెదుర్కొనుటకుఁ దగిన దృఢకాయులు మాంధాతృమతస్థులు కలరు. వారు గిరి ధరునిమల్లులు. మఱియుఁ బెక్కు చోట్ల గల ధూర్జులై సమాంధాతృ మతస్థులు. వారును దృఢకాయులు. వారు మహానగరమునందు బయలుదేరిరి. రక్షకభటులు లేరు. వారికి నగరము యథేచ్ఛా విహారమయ్యెను. ప్రాత పగలు వెలికివచ్చెను. వారి కెట్లు తెలియునో తెలియును, నగరము హంగరాజమతస్థులు నాశనము చేయుట కారంభించిరని. తమ ప్రాణములు రక్షించుకొనుటకు మాంధాతృమతస్థు లెట్లు పారిపోవుచుండిరో కొందఱు హంగరాజమతస్థులు నక్లే పోవుచుండిరి. ఈ మల్లులు వారి నెక్కడివారి నక్కడ మడియించుచుండిరి. సౌధములపైని గవాక్షములనుండి, వీధులలోనికిఁ దెరిచియున్న గవాక్షములనుండి వీధిలోఁ బెద్దయలజడి పుట్టగా నేమిజరుగుచున్నదో చూడవలయునని జాగ్రత్తగా గవాక్షపుదలుపులుతెరిచి పెద్దవారు వలదనుచున్ననుఁ బిన్నవారు చూడనారంభించిరి. ఏమి జరుగుచున్నది? ఎవ్వరినో కొందఱిని మఱికొందరు తఱుముదురు. కర్రలతోఁ గొట్టుదురు. వారు చచ్చిపోవుదురు. ఆ శవములను గోడప్రక్కలకుద్రోసి వీరి దారిని వీరు పోవుదురు. ఇంటిలోనున్న యందఱును గవాక్షములనుదెరిచి చూతురు సఖిశిఖపర్యంతము కంపించిపోవుదురు. మరల దలుపులు వేసికొందురు. ఆ చనిపోయినవా రెవరో, ఆ చంపినవారెవరో? చనిపోయినవారు తాముమాత్రము కాదు. భయసముద్రములోని చిన్ని ద్వీపము.

మూన్నొళ్ళిట్లేగడచినది. జనులకు బ్రాణములలో బ్రాణములు లేవు. మనస్సులో మనస్సులేదు. ఇండ్లలోఁ బ్రదికియున్నవారు బ్రదికియున్నాడు. ఊరంతయు శవములు పాసిపోవుచున్నవి. దుర్వాసన ప్రబలిపోవుచున్నది. శవములను కుక్కలు పీకుచున్నవి. గద్దలాడుటలేదు. పేలుడులకు బెడరి పడియున్నది మహానగరాకాశముపొంతకు వచ్చుటలేదు. పెక్కిళ్లలో వంటలేదు. తిను పదార్థములు లేవు. కొనదగినచోటులేదు. ఎవడయినను దెగించి బయలు దేరినచో నింటికి తిరిగివచ్చుననునమ్మకము లేదు. తిండిలేక చనిపోయినచో నింటిలోననే చనిపోదము. బయటికిపోయి యిట్టి దుర్భరమయినచావు చచ్చుట యెందులకని స్త్రీలు పురుషులఁ బోసీయరు. కాని యొకదానినంటుకొని యొకఁడుగా బదికొంపలున్నచో నందులోని నలుగురు సాహసులైనపురుషులు గుమిగా కూడి యేవయిన పదార్థములు దొరకినచో గొని తెత్తుమని పోవుటయు, దారిలో భయఁకరదృశ్యములు చూచుటయు, నంగళ్లులేవని తెలిసికొనుటయు, నిండ్లకు దిరిగివచ్చుటయు, వచ్చి నిర్వాకులగుటయు జరుగుచున్నది

ఈ వ్యవహారము నాట్లదినము లవిచ్చిన్నముగా జరిగినది. అరగంట గంట రెండుగంటలు పదినిమేషము లెడమెడముగా ఫిరంగులమోతలు, తుపాకులకాల్పులు తప్ప మఱియొక్కఁడాయూర లేదు. విదవనాడు తెల్లవారువఱకు సర్వము శాంతించినది. వీధిలో నొక్కశవము లేదు. వీధులన్నియుఁ బరిశుభ్రముగా దుడువఁబడినవి. యథాస్థితిగఁ బాలమ్మువాండ్రు వచ్చి తలుపులుకొట్టిరి. అందరును బెరుకుబెరుకుమనుచుఁ దమ తమ కార్యములయందుఁ బ్రవృత్తులయిరి. అప్పటినుండి సర్వవార్తలు

తెలియసాగెను. హంగరాజీయులు హీరానాట్యము జరుగు వేళకు నాట్యభవనముప్రక్కనంటిశొనియున్న గృహములలోఁ బెట్టిన గనులకు నిష్పముట్టించెడివారట. నాట్యభవనములో నా వేళకు గుడనగరములోని మహావర్తకులు మహాధికారులు వందలు నుందురు గదా! అద తొక్కసారి దగ్ధపటలమయిపోవుదును. విశాలమయిన యంగళ్ల సలమునంటియున్న గోడక్రిందఁ గూడ గనులు పెట్టిరి. తక్కిన రెండువైపుల హంగరాజమతస్తులు సాయుధపాణులై నిలిచియుండెడివారట. ఆనాటిరాత్రి నాట్యమే జరిగినచో నాట్యభవనములోనున్న మాంధాతృమతస్తుఁ డొక్కఁడు బ్రదికియుండఁడు.

మహానగరములో నప్పటికి దుర్గములనలె నిర్మింపఁబడి మందుగుండుసామానులతో నింపబడియున్న హంగరాజమత స్థులభవనములు వంద తేలిసవి. ఈ వందగృహములు మహా నగరమునం దక్కడక్కడ నున్నవి. ప్రతియింట నేబదిమంది మొదలు వందమందివఱకు హంగరాజీయులయిన దృఢకాయులు సాయుధులైయుండిరట. ఈ నాట్యభవనముప్రేలుట వారికి సూచన. ఆవేళకు గుడనగరములోని భిన్న భిన్నప్రాంతములలో మాంధాతృమతస్తులవధ యథేచ్ఛముగా సాగియుండెడిది. మఱునాటికి గుడనగరమంతయు గుఱుచీనగరరాజధానిలో జేరెడిది. సైనికు లెచ్చటనో యుందురు. సైనికులువచ్చువఱకు గుడనగరమే యుండెడిదికాదు.

అష్టమాధ్యాయము

హీరారక్షకుఁ డారాత్రి యినువతలుపులు తెఱచుటయు శృంఖలాబద్ధులయిన యెవ్వరినో యా గదిలో నుంచుటయుగా నవ్వడులు వినెను. మఱునాటిప్రాద్దున నాలుగుదినములనుండి లేని విడుదల వానికి లభించెను. ఆ విడుదల విలక్షణమయినది. నాలుగదినములనుండి యతఁడు గదులలోనుండి వెలికివచ్చుటకు వీలులేదు. ఇప్పుడు వెలికివచ్చుటకు వీలయినది. నాలుగదినములనుండి వానిచేతులకు గాళ్లకు సంకెలలు లేవు. ఇప్పుడున్నవి. ఇది విడుదలయూ ? అది విడుదలయూ ? అది యొకరీతి విడుదల; ఇది యొకరీతి విడుదల. అది యొకరీతి బంధనము. ఇది యొకరీతి బంధనము. ఈ రెంటిలో జీవున కేది ప్రయితరము? హీరారక్షకుడు కడచినరాత్రినుండి వివేకియైనాడు. ఆలోచనాపరుడయినాడు. ఇది యొక చిత్రము. జీవితములో నగానికిఁబైగా దర్శింపఁడయియుండి యే యటువదియవ యేటనో ధనవంతుడగును. జీవితములోఁ బెద్దకాలము బ్రహ్మచారిగా నుండి యపుడు వివాహితుఁడగును. పెద్దకాల మన వత్స్యుడుగా నుండి యపుడు సంతానవంతుఁడగును. ఎవో నన్ని వేళములు జరిగి వాని కా యా దశలుపట్టును. ఇవి బాహ్యమయినవిషయములు. అవి యట్లు సంఘటిలుటలో జనము చెప్పికొన్నను వాని యదృష్టమని చెప్పికొందురు. లోకములో నదృష్టమన్నమాటకు యోగార్థము పోయి రూఢ్యర్థము పట్టినది. యాగికార్థప్రశంసయే కనిపించదు. దృష్టమయినదియే యదృష్టముగాఁ జెప్పుదురు. అదృష్టమైనదానిని విచా

రించరు. దానిని విచారించవలసిన సన్నివేశ మిట్టిది. నలుబది యేండ్లు మూఢుడు, నాలోచనాహీనుడు, పశువు. వానిలో నప్పుడూహ ప్రజ్వరిల్లును. ఆలోచన సజ్వలించును. భావన యంకురించును. ఇది చిత్రము. అంతటి దృష్టముకాదు. ఇచట నదృష్టశబ్దము రూఢిని వదిలి యశాగిశప్రశంసకు జేరును. దీని నెవ్వడును వాని యదృష్టమనఁడు. అనఁగా రూఢ్యర్థములో ననఁడు. యశాగికారములోనను ననఁడు. కాని యదృష్ట మనఁగా నిది. వానిమనస్సులో నూహలు చెలరేగెను. శృంఖలావిహీనములయిన కాలుసేతులతోఁ బరిమితప్రదేశ మున నుండుట సుఖమా? శృంఖలాసహిత కరచరణములతో నంతకంటె నెక్కువమేర సంచరించుట సుఖమా? అతడు కాక యింకొకడయినచోఁ దొలుతటిది సుఖమని యనుకొనియుండును. అతఁడనగా నొక విలక్షణమయిన మార్పును బొందిన మనఃప్రవృత్తిగల యప్పటియతఁడు. వానికి సశృంఖలుడయ్యు వెలికివచ్చుట యధిక సుఖమనిపించెను. ఇది నాల్గునాళ్లు వాడు పొందిన యిరకటమా? సహజముగా వానిమనస్సుపొందిన విప్లవదలయా?

ఆ నాల్గునాళ్లలో వానియనుభూతి యొక విలక్షణ మయినది. ఆ రెండుగదులలోననే యుండి గుడనగరములో నుండి వినవచ్చు ప్రేలుడుల వినుచుండి, ప్రక్కగదిలోనున్న సీరాసంగతి యేమియుఁ దెలియకుండి, నాల్గుదినములు నిద్ర లేకుండి, తిన్నతిండి మరణమొక్కటి కలిగించునది కానంత మాత్రమైయుండి, యీ నాల్గుదినములు తనదోషమంతయు దనకు దేటతెల్లమై, యిది యితరులకుగూడ దేటతెల్లమైన విష

యము తేటతెల్లమై, క్రమముగా హంగరాజ, హంగబలా, హంగ
జంగవభృతుల సర్వాలోచనయు శత్రువులు గ్రహించి
తత్ప్రితిక్రియావ్యగ్రతైరన్న విషయము దీపించి, తాను తన
శరీరములోఁ బ్రాణములున్నవో లేవో తెలియకయున్న
ప్రాణము లుండినయట్లుకాక సర్వబాధయుఁ బుంజీభూతమై యా
రెండుగదులలోనుండి తన కదలరానియున్నియందుఁ గేంద్రీ
కరింపబడి యది యొక్కతెకాని యేస్థితియైనను విడుదలగా
భాసించి, వాడు వెలికి వచ్చినప్పటికి నడవిలోనుండి వచ్చిన
చల్లగాలి దూర సమీపాకాశముల యనంతత్వము వానిలోని
ప్రాణములకు సమీపబంధువులవలెఁ గనిపించెను. కరచరణ
ములకు సంకెలలున్నవన్నమాటయే తెలియలేదు. మనుజు
డెప్పుడో యొకప్పుడు చనిపోవును. ఈ గాలిలో కలసిపోవునా,
ఈ యాకాశములో లీనమగునా? ఆకాశములో లీనమగుట
యేమి, ఆకాశమునందు బటచుకొనిపోవునా? ప్రాణముయొక్క
యధార్థస్వరూపమదియా? వాని నెదో మూటకట్టి యొకచోటఁ
బెట్టినట్లు శరీరములోఁ బెట్టిరా? ఈ మూట యెప్పుడు విప్పుదురని
యవి యెదురుచూచుచుండునా? బైటికి వచ్చినంతనే మూట
విప్పబోవుచున్నారన్న యాశ కలిగెనా? వానియొడలు వానికిఁ
దెలియదు, సైనికులు నడుపుమని కత్తితో దోసినపుడు వానికిఁ
దెలిసెను. ఆ భవనముచుట్టు ప్రాకారమున్నది. ఓహో! యిది
బంధితులను భద్రపఱచెడు స్థలమే. ఈ ప్రాకారము నాల్గదిస
ములక్రిందఁ దాను వచ్చినపుడు కనిపించలేదే! తన
మన స్సన్యధా వ్యగ్రమయియున్నది కాబోలు! ఇంత
ప్రాకారము కనిపించనంత వ్యగ్రతయూ? వ్యగ్రమనగా

దేనియందు వ్యగ్రము? ఆనాడు తనగుట్టు బట్టబయలగునేమో
 యన్న విషయమునందు వ్యగ్రత. తన ప్రాణమంతయు
 నప్పు డా యొక్కవిషయమునందు లగ్నమైయుండెనా?
 అప్పు డా యేకైకవిషయమునందు లగ్నమైయున్న ప్రాణము
 నే డిప్పు డే విషయమునందు లగ్నమైయున్నది? అనంతాకా
 శమునందా? వాయుప్రచాలనమునందా? ఒక బిందురూప
 ముగానున్న యొకవిషయమునం దొకడు లగ్నముకావచ్చును.
 పటచబడియున్నదానియందు లగ్నమగుట యెట్లు? దాని
 యందుఁ బ్రసారముపొందును. అదియు లగ్నతయా? కాక
 పోవచ్చును. ఎక్కువప్రదేశమునందు వ్యాపించియున్న యొక
 వస్తువును ఖండఖండములు చేసినచో దేనికదిగా వచ్చును. ఆ
 వస్తువునం దేకత్వముండదు. భిన్నభిన్నమయిపోవును. అందు
 చేత నది లగ్నతయనుటకు వీలులేదు. అభివ్యక్తమైనది. ఈ
 వ్యాప్తిలో భిన్నైకదేశములు కలవు. అందుచేత వానికిఁ గత్తి
 పోటు భాసించెను. ఆకాశమునం దభివ్యక్తిపించియున్న వాని
 ప్రాణములం దేకదేశము శరీరగతమైయుండి కత్తిపోటునకు
 మేల్కనెను. అప్పుడు వానికిఁ దెలిసెను. అచట నున్నది తా
 నొక్కఁడే కాదు. హంగబంగు కలఁడు. అతనిమల్లులు పదిమంది
 కలరు. మఱికొంతదూరమున హంగబలా కలఁడు. అతఁడు
 దిగ్భ్రాంతుడై పోయెను. హంగబలా యిక్కడ నెట్లుండెను? వాని
 కొడుకున్నయూరిలో కొన్ని పందలమైళ్ల దూరమున నుండెను.
 తమదియంతయు నొక పదకము. ఈ పదకములో నున్న భిన్న
 భిన్న దేశము లొక్కసారిగా నెచ్చటినుండియో వెనుకనుండి
 చూచుచున్న యొక తీక్షణమయిన దృష్టి, యొక సర్వమునావ

రించగలదృష్టి యేదో యున్నది. ఆ దృష్టియొక్క కాంతిప్రసారము సన్ననిదారములవలెఁ బోయి, యిచట నంటుకొన్నవి యిచట నంటుకోలేదని చెప్పటకు పీలులేనట్లుగా నున్నది. హంగ బలా జంగహంగులను జూచినచో నిత డెప్పుడును సమ స్కారములు చేసెడివాఁడు. ఇప్పుడు చేయవలయునా? చేతుల సంకెలలు లేచునా? వారు సమస్కారస్వీకారయోగ్యస్థితిలో నున్నారా? తన్నుజూచి సిగ్గుపడుదురు. వారి నిప్పుడు తాను సిగ్గుపడచవలయునా? తలత్రిప్పికొని పోవలయునా? ఇట్టిస్థితిలో నందఱు నొకటియేనా? ఒక్కనిముసములో నంత మార్పా! ఆ పూర్వస్థితి యంత యయధార్థమా? దానిస్థితి కల్పితమా? దానియందు మఱి తా నంత యెందులకు బద్ధమనస్కుడై యుండెను? తత్కాలమున నది యోగ్యము. అప్పు డట్లు లేనిచో దోషము. ఇప్పు డదియంతయు గలసి యొక యయధార్థము. చాలఁ జిత్రముగా నున్నది. తనవలెనే వారుకూడ నూహించుచున్నారా? వారివంక జూచినచో వా రెదో బాధ పడుచున్నట్లున్నది. తన కా బాధ కనిపించుటలేదే! తాను బాధ పడుచున్నట్లు వారికనిపించునా? అనిపించదు, తాను బాధపడుట లేదు.

ఆనాటి సాయంతనమున నా భవనమునందలి పెద్ద సావ డిలో నలుగు రధికారులవలెఁ గూర్చుండియుండిరి. ఒకాయన వృద్ధుఁడు. తెల్లని బుర్రమీసములు, వంగపండుచాయ మేని వాఁడు. కనులు పరమశాంతముగా నుండెను. సామాన్యము లయిన దుస్తులు వేసికొనియుండెను. రెండవవాఁడు రంగీలా. తక్కిన యిద్దఱు నడివయసులోవారు. దృఢకాయులు, సైనికుల

దుస్తులు ధరించినవారు. షారిదుస్తులనుబట్టి వారు సేనాధిపతుల వలె గనిపించుచున్నారు.

బంధితులనందఱిని దీసికొనివచ్చి వారియెదుట నిలువఁ బెట్టిరి. ఒకఁడు హీరారక్షకుఁడు. రెండవవాఁడు హంగబలా. మూడవవాఁడు జంగహంగు. నలుగురు మల్లులు. ఈ నలుగురు మల్లులకాలు సేతులకు నచుర్వఁబడిన గొలుసులనుండి వేఱి పెద్దగొలుసులున్నవి. అవి యచటనున్న యినుపదూలమునకు బిగింపఁబడియున్నవి. అంత నీరా లోనికిఁ దీసికొనిరాఁబడెను. రంగీలా యామెను బ్రశ్నించెను. “నీ పేరు హీరా కదా?” ఆమె తలయూపెను. “నీ తల్లి పేరేమి?” సమాధానములేదు. “నీతండ్రి పేరేమి?” సమాధానములేదు. “నీవు పూర్వము మఱొక నాట్యకత్తెతోఁగలిసి ప్రదర్శనములిచ్చెడిదానవు. ఆమె పేరేమి?” సమాధానములేదు. “నీకు నొకచెల్లెలు గలదు. మీరు కవలపిల్లలు” నీరాకనులు పెద్దవయ్యెను. “ఆమె పేరేమి? ఆమె యిపు డెచ్చటనున్నది?” సమాధానములేదు. “ఆమె మూగది. ఆమె మసూచికమువచ్చి చనిపోయినదట, నిజమేనా?” నీరా తలయూపినది. “చనిపోయినది హీరాకాని నీరా కాదనియు, నీ వా నీరావనియు నొకవార్తవచ్చినది. నీవు హీరావో నీరావో నీవు మాటాడినచోఁ దెలియును. (రక్షకునిఁ జూపి) యితని పేరేమియో చెప్పుము.” సమాధానములేదు. అంత రంగీలా హీరారక్షకుని జూచి యిట్ల నెను. “నీ వేమి చెప్పెదవు? మీరు చెప్పకముందు నీకు గొన్నివిషయములు చెప్పవలయును. హీరానాట్యముపేర గుడనగరములోఁ బెద్ద యెత్తున హత్యలు, దహనములు సాగించి గుడనగరము సర్వనాశ

నముచేయుటకును, గుహాచీరాజ్యములోఁ జేర్చుటకును గొప్ప ప్రయత్నములు జరిగినవి. గుహాచీరాజ్యసైన్యములు మహానది యొడ్డున సిద్ధపఱుపఁబడియున్నవి. ఈతలియొడ్డున గుడరాజ్య సైన్యములు సిద్ధముగా నున్నవి. ఈ గూఢపురాణీయంతయు మహామంత్రికిఁ దెలిసెను. ఈ పదకము హంగబలా ప్రధాన వ్యక్తిగా గుడనగరమున వేయఁబడెను. హంగబలా, హంగజుగు లిద్దఱును పీనిలోఁ బ్రధాననాయకులు. నగరములో నూట యేఁబది హంగరాజీయులయిండ్లు మందుగుండుసామానులతో నింపబడియున్నవి. బలిష్ఠులైన యాయుధపాణులు రెండువేల మంది యా యిండ్లలో దాగికొనియుండిరి. పట్టాభిషేకము నా డధరాత్రమున నాట్యము జరుగఁజూపువేళ నాట్యభవనము నగ్నిపర్వతమువలెఁ బ్రేల్చుట. ఆ నాట్యభవనములోన నగర ములోని పెద్దలు సభికారులు సగానికి సగము భస్మీభూతులగుదురు. నిదురపోవుచున్న మాంధాత్మమతస్థులమీద, వారిలోఁ బ్రధానులగువారి గృహములమీదనీ రెండువేలమందియుఁ బడి తెల్ల వారుపఱకు నగరమంతయు భస్మీపటలముచేయగా, నా నూటయేబదియిండ్లును క్రిందనున్న మందుగనులు ముట్టించగా, సవిప్రేలి చుట్టుపట్లఁ గొన్ని వేల గజములు నాశనముకాగా, నిట్టి మహాఘోరము సంకల్పింపబడి పదకము వేయఁబడి యాచరణోన్ముఖమయి నాల్గదినములున్నదనగా రహస్యము వెలిఁ బ్రాకినది. అనుమానముగానుండి హంగబలాయిల్లు పరిశోధింపఁబడినది. అతఁడు దొంగతంతివార్తమీద నగరమునుండి తొలగింపఁబడినాఁడు. ఈ నీరారహస్యము కాలగిరిగ్రామమునకుఁ బోయి యొక రహస్యచారుఁడు మూలముట్లుగాఁ దెలిసికొని

వచ్చినాడు. పదకమంతయు నిర్మూలించబడినది. ఆ నూట యేబదియిండ్లును భద్రముచేయబడినవి. పాతికయిండ్లు తప్పఁ బ్రేలలేదు. తక్కిన మందుగనులు త్రవ్వివేయఁబడినవి. ఆ రెండువేలమంది సంహరింపబడిరి. ఆ రెండువేలమందిలోఁ గాల గిరిలోని వందమంది ధూర్తులుండిరి. వారందఱు హతమార్చఁ బడిరి.

ఈ గండఱిగోళములో గుడనగరముననున్న హంగ రాజమతస్థులు లక్షమంది నాశనమయిరి. ఇంతమంది హంగరాజ మతస్థులు నాశనమగుటకు నీవు కారణము. పరమతస్థులను జంపినచో నది వేతే విషయము. నీయం దిప్పు డారోపింపబడిన నేరమేమనగా సుమారు లక్షన్నరమంది స్వమతస్థుల నాశనము నకు మీరు హేతువగుట. ఏమి చెప్పదురు?”

ఎవ్వరు మాటాడలేదు. అందఱిమొగములు వ్రాల్పఁ బడినవి. ఎవ్వరికిని ప్రాణములోఁ బ్రాణములులేవు. తమ్ము నిలబెట్టి కాల్తురని యందఱికిని దెలియును. ఈ భయముతోఁ బాటు లక్షన్నరమంది తమ మతస్థులకు విలయము తమహేతు వున వచ్చినదన్న దుఃఖ మందఱిగుండెలలోన నున్నది.

అప్పుడు హీరారాక్షకుఁ డిట్లనెను. “అయ్యా! నా కీ పదకమంతయు. దెలియదు. లీలగాఁ గొంత తెలియును. దీని కింత లోతున్నదని నాకుఁ దెలియదు. ఈమె హీరా కాదు, నీరాయే. హంగరాజును నే నొకసారియో రెండుసార్లొ చూచితిని. ఆమె బదు లీమెను సిద్ధముచేయుమని చెప్పినది హంగబలా. ఈయన యొక్కయాజ్ఞచేతనే నేను నడచుచుంటిని. ఈమెకు మాటలు రావు. నన్ను మీ రురితీయుదురు. లేదా తుపాకితోఁ గాల్చు

దురు. నా నొక్కటియే కోరిక. నన్ను గాల్చుకముందు వట్టి గాలిలో నాకాశముక్రింద గంటసేపు త్రిప్పి తరువాత గాల్చుడు. అదియొక్కటియే కోరిక. ఇప్పుడు చెప్పి ప్రయోజనములేదు గాని, గుడూచీనగరములో గుడనగరములోనున్నంతమంది నిశితబుద్ధులయిన నాట్యభావుకులు లేరు. గుడూచీనగరమున నాట్యమును బాశవబుద్ధితోఁ జేయఁగలవారితోఁ జూతురు. గుడనగరమున విద్యను గ్రహించవలెనన్న స్వాదుతాలక్షణముతోఁ జూతురు. ఇంతియే భేదము.

నవమాధ్యాయము

తరువాతఁ బదిదినములు గడచినవి. మరలఁ బదిదినములు గడచినవి. అప్పటికి గుడనగరము చల్లఁబడినది. ఈ మహా హత్యాప్రయత్నముయొక్క స్మరణ తగ్గిపోయినది. గుడనగరము పూర్వస్థితికి వచ్చినది. రెండు రాజ్యములనడుమ నున్న యెల్ల భద్రపటువఁబడినది. మహానదియొడ్డువెంట ముప్పది భూగర్భదుర్గములు నిర్మింపఁబడినవి. అంతయుఁ బదు నేనుదినములలో జరిగినది. హంగరాజును తత్సేనాపతులను మహాశ్చర్యచకితులయిపోయినారు. మఱియు నింకొక సంగతి జరిగినది. తమ దేశములోని బ్యాంకులలోని ధనమంతయు నెప్పుడు గుడనగరమునకుఁ బోయినదో వారికిఁ దెలియదు. గుడనగరములోని మహావర్తకుల గిడ్డంగులు గుడూచీనగరము నుండి యెప్పుడు తరలింపబడినవో తెలియదు. మఱియుఁ బూర్వమున సర్వవర్తకము గుడూచీనగరముద్వారా జరుగుచుండెను. పదునేనుదినములలో నదియంతయు గట్టువడెను. ఇతర దేశము

లకు నితరరాజ్యములకు సరకుల యెగుమతి దిగుమతులు గుడ నగరమునుండియే నూటిగా జరుగుచుండెను. అంచనావేసి చూచికోఁగా హంగరాజునకు రాజ్యవిభాగము లాభదాయకముగాఁ గనిపించలేదు. నష్టహేతువయినది.

అన్నిటికంటెఁ బ్రళయహేతు వీపాటికి మహానది వటదలమీద నుండవలయును. ఏడాది యేడాది యీపాటికి నొడ్డులుమోసి కూలములుదాటి త్రేత్రములు ముంచునన్నట్లు ప్రవహించెడు మహానది యొదిగియొదిగి సాగుచుండెను. వటదల కొఱకు జనము ప్రతీక్షించుచుండిరి. వటదలు లేకపోయిన మానె. కాలువలకు సమృద్ధిగా నీరెక్కుటకు మహానదీప్రవాహము బలిసి వచ్చుటలేదు. కారణము తెలియలేదు. నదులు రెండువిధములు. వేసంగిలోఁ గొండలమీది మంచు కరగి వటదలుకట్టెడి నదులు. వర్షకాలములోఁ గొండలమీద వానలు కురిసి వటదలుగట్టెడి నదులు. మహానది మొదటితరగతిది. రెండవజాతినదులకుఁ బైన వానలు కురియలేదని యనుమాన పడవచ్చును. మొదటిజాతి నదులలోఁ బైన మంచు కరుగలేదని యనుమానపడుట యెట్లు? వారి కేమియు సర్థముకాలేదు.

ఇట్లుండగా గుడదేశములోఁ ద్రవ్వితూములుకట్టి వంతెనలుగట్టి నీటి నిలుపుదలప్రదేశములందు తలుపులుబెట్టి సర్వసిద్ధముచేసిన పదకమంతయు ఫలవంతమయ్యెను. ఆ నది ప్రవహింపసాగెను. ఆనకట్టలదగ్గఱ నాగుచుండెను. కాలువల కెక్కుచుండెను. చిన్న కాలువలలోనికిఁ బ్రవహించుచుండెను. ఇది యొకచోటనా, రెండుచోట్లనా? ఆనకట్టలు నాల్గుచోట్ల. ఆ పెద్దకాలువలనుండి చిన్న కాలువలు కొన్నివందలచోట్ల. కాలువ

లలో నీరు ప్రవహించుచుండగా వేలాదిజనులు రెండుగట్టుల
యందుఁ బ్రవాహమువెంటఁబడి పోజొచ్చిరి. దిగి స్నానము
చేయజొచ్చిరి. కడుపునిండ నీళ్లుత్రావఁ జొచ్చిరి. కట్టుగుడ్డలతో
స్నానముచేయుట ఒడ్డునకు వచ్చుట. ఆ గుడ్డ లొడలనే యెండ
వలయును. మరలఁ బోయి మునుగుట. ఆ నీళ్లు దోసిళ్ల తో నెత్తినఁ
బోసికొనుట. అవి నిలుచునట్లు గుడ్డలలో మూటగట్టి వెలికి
వచ్చుట. అవి కారిపోగాఁ బగులఁబడి నవ్వుట. ఒకరిమీద
నొకరు నీళ్లు చిందుకొనుట. కొందఱిని మఱికొందరు బలవంత
ముగా నీళ్లలో ముంచుట. గొడ్డను దీసికొనివచ్చి కాలువ
లోనికి దింపుట. తమయూళ్లలో నున్న ముసలివాండ్రను
బసిపిల్లలను బండ్లుకట్టి తీసికొనివచ్చి స్నానములుచేయించి తీసి
కొనిపోవుట. ఆ కాలువ మరల రేపుండదన్నట్లు నింటిలో నెన్ని
బిందెలున్నవో వానినిండ నీళ్లు దీసికొనిపోయి యింటిలో
భద్రముచేయుట. ఉడికినబట్టలుగూడ దీసికొనివచ్చి కాలువలోఁ
దడుపుట. కొందరు బాలురు చిన్న చిన్న చెంబులతో నీళ్లు తీసి
కొనిపోయి - అవి తమ నీళ్లు - వాని నెక్కడనో తాము భద్ర
ముగాఁ బెట్టుకొని, కాలువలకుఁ బోయి దోసిళ్ల తో నీళ్లు తీసి
కొని నెమ్మదిగా నడచుచు నింటికి బయలుదేరిరి. రెండుగజాలు
పోలేదు. దోసిళ్లలో నీళ్లు లేవు. ఆ దోసిలి యెంత దోసిలి!
మిల్లిగరికెడు. అందులో దోసిలి సరిగాఁబట్టుకొనుట చేతగాని
దోసిలి. మరల మరల వచ్చి నీళ్లు తీసికొందురు. ఇంటికిఁ జేరిన
నీరు లేదు గాని, మొగమునిండ లాగులనిండఁ జొక్కలనిండ
నిండిన బురద యున్నది.

ఈ మహోత్సవము గుడనగరమున కెగువ ప్రారంభమైనది. రాజ్యముచివటిదాక పోవువఱకు రెండునెలలు పట్టినది. ఒక్కొక్కచోటఁ బడినాళ్ల యుత్సవము. ఉత్సవము పూర్తియగువఱకు పూర్తిగా మూడునెలలయినది. వ్యవసాయమప్పుడు ప్రారంభించబడినది. మెట్టనాగళ్లు పనికిరాలేదు. మాగానివ్యవసాయమునకు గావలసిన సాధనములు చేయించి కొనవలసెను. ఆ సాధనములు సిద్ధమై మాగానిచేసెడి నేర్పు తెలిసి సరియైనవ్యవసాయము సరియైనవంటయుఁ దరువాత రెండేండ్లు గడువగాఁగాని జనమునకుఁ దెలియలేదు. మూడవ సంవత్సరము ప్రారంభించినది. దేశము సుఖిక్షమయినది. వ్యవసాయముచేయుటకు విషస్వత్ప్రభువు ప్రజలకు ధనము ఋణము లిచ్చెను. అంతటి ధన మెచ్చటనుండివచ్చినదో! హంగరాజ్యము మయినబ్యాంకులోని డబ్బేమో!

ప్రజలకు స్వరాజ్యము వచ్చినట్లుండెను. వచినట్లుండెననుటయేమి, వచ్చెను. కాని, వచ్చిన స్వరాజ్యము చిత్రముగా నుండెను. స్వరాజ్యమన్నమాట యొక్కయర్థమే యెంతలోతు కలదో తెలియదు. పరరాజు వచ్చి మన దేశము నాక్రమించెను. అది స్వరాజ్యము కాదు! ఎందుచేతఁ గాదు? దేశముమీద వచ్చిన పన్నులు మొదలయిన డబ్బులో వానియిష్టమువచ్చినంత యిచ్చట ఖర్చుపెట్టి, తక్కినది వానిదేశమునకు వాడు తరలించుకొనిపోవును. పెద్దపెద్ద యుద్యోగములన్నియుఁ దనదేశమువారి కిచ్చును. తనకు నీ దేశమునకు జరిగెడు వ్యయములన్నియు దేశముమీద రుద్దును. ప్రజలకు సౌకర్యములుచేసినట్లు చూపును. ఇది యార్థిక

మయిన పరరాజ్యము. మనదేశప్రజలే మనజాతి గాజే మనలను బాలించుచున్నచో నది యార్థికస్వరాజ్యము. పెద్దపెద్దయుద్యోగములు మనవాండ్రకే వచ్చును. వచ్చిన పన్నులతోఁ బ్రజల కెక్కువ యుపయోగముచేసికొందుము. ధనము మిగిలినచో దేశాభివృద్ధికి దేశరక్షణకు వినియోగపఱుము. ఇది యార్థికస్వరాజ్యము. రెండవది విద్యావిషయికముగాఁ బరరాజు తన చదువు ప్రవేశపెట్టును. వానిగ్రంథములు చదివించును. వాని కపులయందు, వాని సారస్వతమునందు నభిరుచి పెంపొందించును. ఒక్కొక్క జాతిలక్షణము వాకొక్కవిధముగా నుండును. ఒక్కొక్కసారస్వతలక్షణ మొక్కొక్కవిధముగా నుండును. హంగరాజమత్థస్థులు మాంధాత్మమత్థస్థులు నందఱును మనుష్యులే. వారితిండి వేటు, వీరితిండి వేటు; వారిదుస్తులు వేటు, వీరిదుస్తులు వేటు. వారి యాచారములు వేటు, వీరి యాచారములు వేటు. ఇవియన్నియుఁ బయివిషయములు. పట్టింపునకు రావందము. మరికొన్ని చూతము. వారి ముఖలక్షణములు వేటు, వీరి ముఖలక్షణములు వేటు, వారి యవయవనిర్మితి స్వరూపము వేటు, వీరి యవయవసన్నివేశము వేటు. ఇది కూడఁ బాటింపునకు రాదందము. వారివిశ్వాసములు వేటు; వీరివిశ్వాసములు వేటు. వారిచిత్తవృత్తులు వేటు, వీరిచిత్తవృత్తులు వేటు. వారి ప్రవృత్తిలక్షణము వేటు వీరి ప్రవృత్తిలక్షణము వేటు. వానివలనఁ గలిగెడు ఫలితములు విస్పష్టముగా వేటు. ఈ చిత్తవృత్తి మొదలయినవి, ముఖలక్షణములు మొదలయినవి, యాచారములు మొదలయినవియన్నియుఁ బరస్పరసంబంధముకలవే. వారిచిత్తవృత్తులనుబట్టియే వారి యాచారములు

వారివిశ్వాసములు. వానినిబట్టియే దుస్తుల మొదలయినవి. వీనియన్నింటికి బహిఃకారణము లుండును. అంతఃకారణము లుండును. బహిఃకారణములు తద్దేశ శీతోష్ణపరిస్థిత్వాదులు. అంతఃకారణములు చిత్తవృత్త్యాదులూ. ఈ చిత్తవృత్త్యాదులు బహుశాలతద్దేశనిషాసజనితాచా గాదినిత్యక్రియా హేతుకర క్తగతగుణజనితమయినవి కావచ్చును. ఇది యొక గిజిగానిగూడు. ఏ దారమున కా దారము తీయుట యసంభవము. ఇట్టిస్థితిలో సారస్వతలక్ష్మ్యములు నిస్సందేహముగా విడివిడిగానే యుండును. ఆ విజాతీయములయిన భావము లీ పరపరిపాలనములోనున్న జనులయందుఁ బ్రవేశించుటచేత స్వజాతీయాచార సంప్రదాయ విశ్వాసాదులయందు వైముఖ్యము కలుగుచు సర్వమానవులు నొకటియే. అన్ని యాచారములు నొకటియే. ఒకజాతి కొక యాచారము, నొక సంప్రదాయమన్నది సంకుచితమయిన యభిప్రాయము. అది జగత్ క్షేమంకరమయిన విషయము కాదు. సర్వమానవత మా ప్రభావలక్ష్మ్యమని వాదించవచ్చును. ఈ సర్వమానవత దయాదులయందు నితిరులను జూచి యొర్పుటయందు, నితరులరాజ్యములను మనము సంపాదింతుమను దురభిప్రాయము లేకపోవుటయందుఁ బాటించవలసినది. ఈ యాచార సంప్రదాయ విశ్వాసాదులు మనోజనితములై కనిపించినను వానిలక్షణము వానికున్నది. ఉదాహరణము వృక్షాదులను దీసికొనవచ్చును. మిక్కిలి చల్లని దేశములలో నొకజాతివృక్షములు పుట్టును. మహోష్ణ దేశములలోఁ బుట్టెడు వృక్షజాతులు వేరు. ఆ చెట్టు నిచ్చటఁ బెంచి నను, నీ చెట్టు నక్కడఁ బెంచినను పెంచుటలోని కష్టమే మిగు

లును గాని, ఫలితము స్వల్పము. మామిడిపండునకుఁ దీపి
యుష్ణ దేశములలోనే కలుగును. శీతలదేశములో మామిడి
చెట్టు పెరుగనే పెరుగదు. పెరిగి కాయ కాచినచో నిలువనే
నిలువదు. ఉష్ణ దేశములలోనున్న త్రాచుపాములకే విషముం
డును. చల్లనిదేశములలోనిపాములకు విషముండదు. ఇంక
విషమా నీ కుదాహరణకుదొరికినది యనగా, దేని చెడ్డ దానిది,
దేని మంచి దానిది. పామువిష మాషధములలోనికిఁ గూడఁ
బనికొచ్చును గద. పరమేశ్వరు డీ సృష్టిని జేసినపుడు మానవ
జాతి భిన్న దేశములందు భిన్న కాలములందుఁ బుట్టుచున్నపుడు
వారిస్థితి దేశకాలములచేత నియమితమగుచున్నది. ఈ నియ
మము పరమేశ్వర నిర్మితము. పరమేశ్వరుఁడు లేడనిఁ
యందము. ప్రకృతియే యున్నది. ఈ ప్రకృతియే దేశక
స్వరూపము. అప్పుడయినను నియమము తప్పలేదు. ఆ ని
తిని నిర్మూలించి మనుజుడు సాధించునది యేమి? భిన్న
భిన్నములయిన సంప్రదాయములవలన భిన్నభిన్న విశ్వాస
ములు కలవు. ఆ విశ్వాసము కలిగిన యా మానవునియొక్క
యాత్మపరిణామ మొక విలక్షణమయినది. ఈ యనంత కాలా
కాళములయ నభివ్యాప్తిపొందిన ప్రతిజీవునకు నొక ప్రత్యే
కత యున్న యచో నా జీవునియొక్క పరిణామమునకు వాని
యా యా వ్యాసములు హేతుభూతములగును. జీవుఁడే లేఁ
డన్నచో దుండు తుపాకిని నెగురగొట్టినట్లే.

జీవుఁడే లేడు భగవంతుఁడు లేడు. మానవులు పుట్టు
చున్నారు. బ్రదుకుచున్నారు. మరణించుచున్నారు. ఒక మాన
వునిగూర్చి మరొక్క మానవునికిఁ జింత యెందులకు? తన

సుఖము వారిమీద నాధారపడియున్నదనియా? ఒప్పికొందము. తాను మరణించినంతనే యా బాధ్యత వదిలిపోయినది. భవిష్యత్తులో మానవులు పుట్టుదురు. సర్వమానవశ్రేయస్సుకొఱకు నేను బాటుపడుచున్నానని యొక మావపుండనును. జీవుడే లేనిచో మానవులుకూడ నల్లులవలె దోమలవలె గంబళి పురుగులవలె నునుళ్లవలె గాలికిఁబుట్టి గాలికిఁజచ్చినచో నింత ప్రయత్నము వృధాయగును. ప్రయత్నము నిష్ఫలము కాఁగూడదని, ఫలదహితముగాఁ బ్రవర్తించదని, యత్నఫలములు నిత్యానుబంధులని, ఫలితమునకు నైరర్థిక్యములేదని తార్కికమయిన నిష్కర్ష. అందుచేత నా వాదించెడివారివాదన వాదనయే కాదు. ఏమియులేనిదానికొఱకుఁ బ్రయత్నించుటయా? సుఖదుఃఖములున్నవి గదా యందుము. అవి యనుభూయమానములగుచున్నవి. ఎవరిచేత? మానవునిచేత. మానవుడనగా నేమి? సుఖదుఃఖము లనుభవించువాడు. ఇది తర్కము కాదు. చెట్టునకు విత్తు కారణము. విత్తునకుఁ జెట్టు కారణము. ఈ రెండు నొక సమష్టివస్తువయినచో దానికిఁ గారణముండునా? ఇట్లు గారణమునకుఁ గారణముగా నవ్యవస్థాదోషపరిహారకముగాఁ బరమేశ్వరుడున్నాడని మొదటి నిరూపణము.

ఔనో కాదో, ఆటవికులో నాగరకులో, పురాతనులో, అధునాతనులో—మానవులలోఁ బెక్కుమంది, భగవంతుడున్నాడు. భిన్నజాతులున్నవి, భిన్నవిశ్వాసము లున్నవి, జీవుఁ డున్నాడు, వానిసంస్కార మున్నది—ఈ రూపమయిన విశ్వాసములు తదనుకూలప్రవర్తనకలవా రున్నారు.

అప్పుడు వాహికజాతి. వారిచదువు వారిది. వారి విశ్వాసములు వారివి. వారిజీవులు, నా జీవులప్రయాణములు నున్నవి.

వారినిఁ గాదని యొక ఖడ్గవాది లేదా తుపాకివాది తన నిర్మించుకొన్న కొన్ని సిద్ధాంతములకుఁ గొంతమేరఁ బ్రచారము చేసి, యా సిద్ధాంతములు బలవంతముగాఁ గొన్నిచోట్ల సాదుపలవలక్షణముగాఁ గొన్నిచోట్ల వ్యామోహములు నెఱపి, కొన్నిచోట్లఁ బ్రవేశపెట్టి యవియే పరమసిద్ధాంతములని ధార్మ్యము నెఱపుట మానవత్వము కొఱకా? తన విశ్వాసమే యందఱు నాచరించవలయునన్న యహంకారమా? తానును ననంతదేశములందున్నవాఁడు కాఁడు. అనంతకాలములందున్నవాఁడు. ఉండఁడని వాని సిద్ధాంతమేకదా-అనంతకాలమునందుండఁడు. సరే. తాను బ్రదికియున్నప్పుడు కల సర్వభూమండలములందలి సర్వదేశములను దనసిద్ధాంతమునే ప్రవేశపెట్టును తక్కిన కాలముల మాట యేమి? తాడిదన్ని నవానితలదన్నెడివాఁడుండును. వీఁడు చనిపోయినతరువాతనో వీఁడు వృద్ధుఁడయి వీని శక్తి యుడిగినప్పడో, మఱియింకొక ప్రచండుఁడు మఱియొక సిద్ధాంతమును బెట్టఁడా? కనుక బుద్ధిమంతుడయినవాఁడా మహా పరమేశ్వరనిర్మితమయిన పదకముతో జోకము పెట్టుకొనఁడు. ఆ గొడ్డు మంచిదయినచో నా యూరనే యమ్ముడుపోవునన్నట్లు తాను వివేకవంతుడయినచోఁ దన బ్రదుకు దాను జూచుకోవచ్చును.

వల్లభమంత్రి హంగరాజీయవిద్యాసారస్వతములు గుఱ రాజధానినుండి తొలగించుటకుఁజేసిన ప్రయత్నములలో నెదు

రొక్కన్న కష్టములయొక్క స్వరూప మీపైనఁ జెప్పినదంతయు. తన నీతిబలముచేత దేశమును సుభిక్షమును జేసెను. సంపద్వంశమును జేసెను. శత్రువులువేసిన పదకములను నిర్మూలించెను. ఈ యాంతరమయిన గెలుపు గెలువలేకపోయెను. అంతవఱకు వల్లభమంత్రికి హంగరాజుయొక్క నీతి లోతు తెలియలేదు. పైకిఁ దాను హంగరాజును గెలిచినట్లు గనిపించెను. కాని నిజముగా గెలువలేదు.

మాంధాతృరాజ్యముయొక్క స్వతంత్రరాజ్య మేర్పడి పదియేండ్లయినది. మాంధాతృరాజ్యమును జూచినచో శత్రువులకు గుండెదిగులుగా నున్నది. అధునిక ప్రకృతిశాస్త్ర పరిజ్ఞానఫలితములయిన సర్వయంత్రములయందు సర్వమారణాయుధములందు సర్వరాజనీతియందు గుడరాజ్యమును వల్లభమంత్రి తన బుద్ధిబలముచేత సర్వోత్కృష్టమైన రాజ్యముగాఁ జేసెను.

వల్లభమంత్రి పరమవృద్ధుడై మృత్యుశయ్యమీదనుండి చివటికనినమాట లివి: “వివస్వంతుఁడు శశి కన్నగారు. శశి మతముపుచ్చుకొన్నాఁడు. ఇతడు పుచ్చుకోలేదు. ఇంతే భేదము. ఇతడు నా సంప్రదాయములోననే పెరిగినాఁడు. ఇతఁ డి దేశమున నాంతరమయిన స్వరాజ్యమును దీసికొనిరాని యఁడు. భగవంతుఁడున్నచో వాఁడు చేయవలసినపనిగాని రాజనీతిదక్షుడయిన యొక మంత్రి చేయదగినపని కాదిది. భగవంతుడనగా కాలస్వరూపుఁడు. ఆ కాలస్వరూపుడయిన భగవంతుని కిదియే యభిమతమేమో!”

